

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Cavit Orhan Tütengil

“Yeni
Osmanlılar”dan
Bu yana
İngiltere’de
Türk
Gazeteciliği
(1867-1967)

BELGE YAYINLARI 31
"YENİ OSMANLILAR"DAN
BU YANA İNGİLTERE'DE
TÜRK GAZETECİLİĞİ
1867-1967

1921 yılında Tarsus'un Sebil köyünde doğdu. Bir köy öğretmeninin oğludur. İlk ve ortaokulu Tarsus'ta okudu. Parasız yatılılık sınavını kazandığı İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni 1940 yılında bitirdi. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü ve 1958 yılında aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ni bitirdi. 1944 - 1953 yılları arasında Antalya ve Diyarbakır Liselerinde 'felsefe', Kepirtepe ve Aksu Köy Enstitüleri'nde de 'meslek dersi' öğretmeni olarak bulundu. 1950 - 1951 öğretim yılını, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, mesleki incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği Fransa'da geçirdi. Askerliğini topçu subayı olarak Erzincan'da yaptı.

1953 yılında İktisat Fakültesi'de 'sosyoloji asistanı' olarak görev aldı. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'de savunduğu "Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri" adlı doktora tezi ile Türk Dil Kurumu Bilim Ödülünü (1957) kazandı. 1960 yılında "İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları" adlı çalışmasıyla doçent oldu.

1962 - 1963 öğretim yılını, kendisine İngiliz yaşayışını tanıma ve 'British Museum' da çalışma olanağını veren İngiltere'de geçirdi. Rıza Nur'un elyazması kitaplarını da Ziya Gökalp'in Londra'da yayınlanan 'ilk' yazısını bularak kamuoyuna tanıttı. Arkadaşları ile birlikte 1942 yılında İstanbul'da 'Değirmen' ve 1953 yılında da Diyarbakır'da 'Çizgi' adlı fikir - sanat dergilerini çıkarmıştır.

İktisat Fakültesi'nde ve fakülteye bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim üyesiyken 7 Aralık 1979 günü insanlık düşmanı katillerce katledildi.

BELGE YAYINLARI : 31
Birinci Baskı (İ.Ö.) : 1969
İkinci Baskı : Şubat 1985

**Cavit Orhan Tütengil: Az Gelişmenin Sosyolojisi/Baskı: Özkur Ofset
528 15 90/Kapak Düzeni: Ömer Faruk/Kapak ve Sayfa Filmleri
Pano Grafik/Belge Yayınları: Atasaray İşhanı 406 Nuruosmaniye Cad.
Cağaloğlu — İST.**

**‘YENİ OSMANLILAR’ DAN
BU YANA
İNGİLTERE’DE
TÜRK GAZETECİLİĞİ
1867-1967**

**Cavit Orhan Tütengil
Sosyoloji Profesörü**

Ö N S Ö Z

«Gazete» sözünü ve ne olduğunu bilmeyen bir Türk yurttaşı düşünülemez. İtalyanca «gazetta» kelimesinden gelen ve bizler için Avrupa'nın kapısı sayılan Fransa'da ilk defa 1631 yılında yayınlanan «La Gazette» sebebiyle de yaygınlık kazanan «gazete», çağdaş toplumların «kütle haberleşme araçları»ndan biri ve belki de en önemlisidir. Gazetenin önemi, basılı yazı ve resimleri kolayca yaydığı kadar saklanabilir olmasından da doğmaktadır. Öte yandan, kamu oyunu yaratmak ve kamu oyunu dile getirmek görevleri günümüzde basını demokrasilerin dayandığı «kuvvet»lerden biri haline koymuş, bir sanayi dalı olmasına ve iktisat kurallarına göre yönetilmesine rağmen basına, kamu hizmeti yapma özelliği kazandırmıştır.

Bugün, Türkiye ölçüsünde dağıtılıp okunan «Millî Basın» hemen hemen yurdun her köşesinde günü gününe okuyucuya ulaşmaktadır. Aralarında «Bölge Basını» niteliğinde olanlar da bulunan çok sayıda gazete ise il, ilçe ve hattâ bazı köylerimizde bile yayınlanma olanağı bulmaktadır. Türkiye'de artık basımevi ve gazetesi olmayan tek bir il kalmamıştır. Türkiye'nin siyasî sınırları dışında da bizim ilkimizi çekmesi gereken bir basın faaliyeti sürüp gitmektedir. Türk topluluklarının oturduğu yerlerle Türk lehçelerinin konuşulduğu ülkelerde de «Türkçe» gazeteler yayınlanıyor.

Konu tarihî bakımdan ele alındığı zaman da insanı şaşırtan bir zenginliğin mevcut olduğu görülür. Bir vakitler Türk hâkimiyeti altında kalmış olan ülkelerde «Türk Basın Tarihi» içinde yer alan yayınlar vardır. «Yeni Osmanlılar» ve onları devam ettiren «Jön Türkler» de Avrupa ülkelerinde «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği»ni uzun süre devam ettirmişlerdir. Görüldüğü gibi, m e k â n içinde ol-

duğu kadar z a m a n içinde de geniş bir alana uzanan «ba-sın» ve ona biçim kazandıran içtimai, siyasi, tarihi ve kül-türel faktörler söz konusudur.

Gazete ve onun ayrılmaz bir parçası olan basımevi açısından yapılacak bir mukayese bizi daha da düşündürücü sonuçlara götürebilir. Türkiye'de ilk gazetenin yayınlandığı yıl olan 1831, kültür çevremize giren Fransa'dan 200 yıl daha sonradır. Mukayeseyi basımevi, daha açık bir deyişle günümüzdeki gelişmeye varan baskı tekniği bakımından ele alırsak, Gütenberg'in 1440 yılında kurduğu ile İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılında kurduğu basımevi arasında 287 yıllık bir zaman parçası vardır. Ali Suavi Efendi'nin «Telâfisi kabil olmayan mazi» dediği şey budur.¹

Osmanlı İmparatorluğunda yer alan azınlıklardan kültür ve sanat hayatımız, özellikle gazeteciliğimiz içinde görev yüklenenlerin İstanbul'da kurdukları basımevleri de Türklerden çok öncedir. Yahudiler 1492'de, Ermeniler 1567 de, Rumlar da 1627 yılında basımevlerini kurup işletmeye başlamışlardır.² Bu duruma göre azınlıklar arasında basımevine en geç kavuşan Rumlarla İbrahim Müteferrika'nın basımevi arasında 100 yıllık bir mesafe var demektir. Bunları hatırlatmaktan maksadımız iki noktaya dikkati çekmek içindir :

- 1) Basımevi ve ona bağlı olarak ortaya çıkan kitap ve süreli yayınlar (périodiques) fikrî gelişmenin olduğu kadar millî bilinci kütlelere ulaştırmanın da aracı olmuşlardır. Bu sebeple, bazı olayların anlaşılması için bu faktöre de baş vurulması yerinde olur.*
- 2) Gerek basımevi ve gerekse gazetenin Türkiye'ye oldukça geç gelmesine rağmen yayılma ve gelişme hı-*

¹ Paris'te yayınladığı «Ulûm» gazetesinde Ali Suavi şunları yazacaktır : «..Osmanlı ulemâsının kalemile hiç bir millet kalemi müsabaka edemezdi. Fakat tabii makinesi gecikti. Ecdadımız bu in'es'uliyetten kurtulamaz. Telâfisi kabil olmayan mazi budur». Bk. Atay, N.H., Ali Suavi Kendine Göre, İSTANBUL, S. 31, s. 10, 1 Mart 1945.

² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Gerçek, S.N., Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası, İstanbul 1939, s. 26-29.

zı sevindiricidir. Karşı koyma ve engelleme çabalarının, görünüşteki gecikmelere mukabil, bir budamanın canlılığını kazandırdığı söylenebilir. Belki de bilinçaltı bir davranışla geç kalmışlığımızı giderici çabalar sarfedilmiştir.

Bu küçük işaretlerin bile genişliğini ve ilgi çekici yanlarını belirtmeğe yeteceğini umduğum Türk Basınının küçük bir parçası bu monografinin konusu olmaktadır. «Türkiye Dışı Türk Gazetecisi»nin bir dalı olarak İngiltere ele alınmış ve («Yeni Osmanlılar»dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği) konusu üzerinde durulmuştur. Böylece, konunun fikir ve siyaset hayatıyla münasebeti içinde işlendiği belirtilmek istenmiştir. Bize öyle geliyor ki «Türk Basın Tarihi» mozayikini olduğu kadar «Kültür Tarihi»mizi aydınlığa çıkarmak için de «b ü t ü n» ü meydana getiren «k ü ç ü k» parçalar üzerinde durulması gerekmektedir.

Söylemeğe lüzum yoktur ki konuyu daraltmanın görünüşteki kolaylığını, derinlemesine incelemenin güçlükleri izler. Özellikle Türkiye gibi, başta gazete olmak üzere, kültür değerlerinin iyi derlenip saklanmadığı bir ülkede³, konunun cereyan ettiği ülkelerdeki «koleksiyon»ları da gidip incelemek zorunluluğu vardır. Bizim bu monografide üzerinde durduğumuz «malzeme» önce Londra'da «British Museum»da incelenmiş, bu malzemeyi tamamlamak üzere de İstanbul ve Ankara'daki başlıca kaynaklarımız yoklanmıştır. Bu vesile ile, yakın ilgilerini gördüğüm İngiliz ve Türk «kütüphaneciler»lere teşekkürlerimi burada da ifade etmek isterim.

Bu küçük monografinin kültür tarihimizin bir yönüne aydınlık getireceğini umuyor, benzeri çalışmalarla mozayikın tamamlanmasını diliyorum.

İçlevent, Ekim 1968

Dr. C. O. Tütengil

³ Ağır aksak uygulanan «Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu»nun 1934 yılında yürürlüğe girdiğini hatırlatalım. Geçen yüzyılın gazete ve dergi koleksiyonlarının günümüze kadar saklanmasında konuya gönül verenlerin hissesi büyüktür.

I. G İ R İ Ő

«Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği» fikir tarihimizin üzerinde yetesiye durulmamıő alanlarından biridir¹. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında «Tercüman-ı Ahval»de aydınlarımızın başlattığı d i y a l o g ve bir kamu oyu yaratma çabaları kısa bir süre sonra büyük engellerle önlenmek istenince giriőilen mücadelenin yurt dışına aktarıldığı görölr. Bizim «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği» adını verdiğimiz olay, iç ve dış faktörlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına taőırdıęı bir basın hareketi görünüşündedir. Gerçekte, fikri muhtevaya kavuőturulmak istenilen siyasi bir eylem (action) söz konusudur. Başlangıç döneminde, «Bâb-ı Âli» kelimesiyle ifade edebileğimiz yüksek idare kadrosunu, sonraları da doğrudan doğruya «padıőah»ı hücumlarına hedef seçen bu siyasi eylem «usul-ü meşveret»i gerçekleőtirmek ister.

TÜRKİYE DışI TÜRK GAZETECİLİğİ

Önce, konunun sınırlarını çizmeliyiz. «Türkiye dışı», 1867 Türkiye'sinin siyasi sınırları dışında kalan ve bir istisnası ile hiç bir zaman Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ölkeleri ifade eder. İstisna saydığımız öлке, Türkiye ile bağları olduķça zayıflamış bulunan ve «hidivlik» adımı ile bağımsızlığa yönelen Mısır'dır. Özellikle üzerinde durulması gereken ölkeler arasında ise İngiltere, Fransa, İsviçre ve Bel-

¹ Bu konuda yapılan iki yeni çalışma olarak bk. Mardin, Ő. A., Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, Ankara 1964. Fındıkoğlu, Z. F., XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsüszâde Münif Bey, Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930), İstanbul 1962.

çika sayılabilir. Bu ülkelerle birlikte Mısır, «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği»nin toplu halde yer aldığı mekân parçalarıdır. Bize kalırsa, bir vakitler Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasını teşkil etmiş olan günümüzün Balkan ülkeleri ile bazı Akdeniz adaları², Sovyetler Birliğinin bir kısım «Cumhuriyet»leri³ ve Mısır dışındaki Arap ülkeleri gerek Türk hâkimiyeti, gerekse onu takip eden dönemdeki Türkçe gazete ve dergileriyle Türk basın tarihinin ayrı bir bölümünü teşkil etmelidir.

Genel çizgileriyle sınırlarını belirlediğimiz «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği» özellikle bazı şehirlerde bir yoğunluk kazanır. Bu arada İngiltere'de Londra ve Folkestone, Fransa'da Paris, İsviçre'de Cenevre, Belçika'da Brüksel ve Mısır'da Kahire dikkatimizi çeker. Tabii, ulu bir çınar görünüşünde olan basın tarihimizin bu ülkeler dışında İtalya⁴ ve Danimarka'ya⁵, işaret ettiğimiz şehirler dışında da, Manchester, Liyon ve İskenderiye'ye kadar uzanan serpintileri de vardır.

² Balkan ülkeleri ve Akdeniz adalarının basın tarihimizin bir bölümünü teşkil eden durumu şu kitap ve incelemelerde görülebilir: [Okday], İsmail Tefrik, Romanya Matbuatı, Ankara 1932.

———, Oniki-Ada Matbuatı, Ankara 1933.

Eren, İ., Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler, KİTAP BELLETEN, S. 2, s. 14-15, İstanbul Aralık 1960.

———, 1866 Yılından Sonra Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler, BİLGİ, C. XIV, S. 163-165, s. 8-10 ve S. 166-167, s. 11-12, Ekim-Aralık 1960 ve Ocak-Şubat 1961.

———, Yugoslav Topraklarında Türkçe Basın, SESLER, S. 9, s. 51-73 ve S. 20, s. 18-20, Üsküp 1966 ve 1967.

Taymas, A.B., Rusya Türkleri Arasında Matbuatın Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, YILLIK, S. 2, s. 47-64, İstanbul 1961.

Deliorman, M.N., Balkan Türklerinin Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul (t.s.).

³ Bu konudaki dikkati değer bir çalışma için bk. Bennigsen, A. ve Quekquejay, Ch. L., La Presse et le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920, Paris ve La Haye 1964.

⁴ İlerde görüleceği gibi Ali Şefkati'nin «İstikbal» adlı gazetesi bir süre Napoli'de yayınlanacaktır.

⁵ Alunet Rıza'nın 1 Aralık 1895 tarihinde Paris'te çıkarmağa başladığı Fransızca «Mechveret» gazetesinin 15 Ağustos 1899 tarihli 81. sayısının Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da yayınlandığını belirtelim.

**İLK GAZETEMİZ :
MUHBİR**

Türkiye dışındaki ilk gazetemiz, Londra çevresindeki Hammersmith'de 31 Ağustos

1867 tarihinde yayınlanan sayısıyla basın hayatımızın yeni bir bölümünü başlatan MUHBİR'dir.⁶ Bu gazetenin, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğini başlattığı genellikle kabul edildiği halde yayın yeri hakkındaki yanlış bir bilgi günümüze kadar sürüp gelmiştir. İlerde yeri geldiğinde ortaya konulacağı gibi Muhbir'in önce Paris'te yayınlandığı doğru değildir. Böylece, Türkiye dışındaki ilk gazetemiz İngiltere'de yayınlanmış oluyordur.

Bu «ilk»lik vesilesiyle basın tarihimizin dönüm noktalarını işaretleyen bazı «ilk» leri hatırlatmayı gerekli sayıyoruz. Bilindiği gibi, Bugünkü Türkiye toprakları üzerinde «Türkçe» olarak yayınlanan ilk gazete 1 Kasım 1831 tarihinde İstanbul'da çıkan TAKVİM-İ VAKAYİ olmuştur. «Bugünkü Türkiye toprakları» kaydı bir yana bırakılacak olursa Kahire'de 1828 yılında Türkçe-Arapça olarak yayınlanan VAKAYİ-İ MISRIYE ve «Türkçe» şartı üzerinde durulmazsa Fransız İhtilâli yıllarında İstanbul'da Fransız Konsolosluluğunda yayınlanan BULLETIN DE NOUVELLES'in de Türkçede ve Türkiye toprakları üzerinde «ilk gazete» konusunda unutulmaması gerekecektir.⁷ Bir başka araştırmacıya göre ise, «Türkiye'de yabancılar tarafından kendi menfaatleri hesabına çıkarılmış gazetelerin tarihi 1795'ten başlamaktadır».⁸ Doğrusu aranırca gerek S.N. Gerçek'in yayın

⁶ «Avrupa'da çıkan ilk Türkçe gazete (Hürriyet) gazetesidir» iddiasını ciddiye almak mümkün değildir. Bk. Deliorman, A.g.k., s. 24.

Aynı iddiayı hem tarih ve hem de gazeteyi çıkaranın adını yanlış vererek ileri süren yabancı bir yayın için bk.

Ramsaur, E.E., The Young Turks, Princeton 1957, s. 4

⁷ Bk. [Gerçek], N.S., Türk Gazeteciliği 1831-1931, İstanbul 1931, s. 10 ve s. 30-35.

_____, Takvimi Vakayi, Aylık Ansiklopedi, C. I, s. 189-191, İstanbul 1945.

⁸ Bk. İskit, S., Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Ankara 1943, s. XIV.

_____, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939, s. 7.

tarihini kesin olarak söyleyemediği, gerekse S. İskit'in 1795 ten başlattığı iki yayın organı da «bülten» özelliğinde idi. Bu sebeple, Türkiye için olduğu kadar Orta-Doğu ülkeleri için de ilk gazetenin 1796 yılında İstanbul'da yayınlanan GAZETTE FRANÇAISE DE CONSTANTINOPLE olduğunu kabul etmek daha yerinde olur.⁹

«Resmî» olan ilk gazetemizi izleyen «yarı resmî» CERİDE-İ HAVADİS'ten sonra 1860 yılında «özel» gazetelerimizin ilki olarak TERCÜMAN-I AHVAL çıkar.¹⁰ Fikir gazeteciliğimizi de başlatan bu gazeteyi gene İstanbul'da yayınlanan TASVİR-İ EFKÂR (1862) ve MUHBİR¹¹ (1867) ile başkaları takip eder. «Millî basın»ı temsil eden bu gazetelerle başlatılan «diyalog»un güç kazanmakta olduğunu basına karşı alınan tedbirler yetesiye göstermektedir.

Nihayet, vilâyetlerin teşkili ile «bölge basını»nın ilk temsilcisi olarak TUNA gazetesi¹², adını taşıdığı vilâyetin merkezi olan Rusçuk'ta 3 Mart 1865 tarihinde yayın hayatına girer.

NİÇİN İNGİLTERE?

Türkiye'nin Avrupa ülkele-
riyle fikrî temasları düşünülürse Muhbir'in İngiltere'de yayınlanması insanın aklına, haklı olarak, «Niçin İngiltere?» sorusunu getirmektedir. «Yeni Osmanlılar»ın Fransız dili ve kültürü ile olan yakın ilişkileri ise yayın yeri olarak

⁹ Bk. Lewis, B., — Pellot, Ch., Djarida, The Encyclopaedia of Islam, New Edition, C. II, s. 464.

¹⁰ Bk. İskit, Husuî İlk Türkçe Gazetemiz «Tercümanahval» ve Ağah Efendi, Ankara 1937.

¹¹ İstanbul'da yayınlanan Muhbir için bk. Sungu, İ., Muhbir Gazetesi, Aylık Ansiklopedi, C. II, s. 401-404, İstanbul 1946.

¹² Tuna gazetesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Tütengil, C.O., Türkiye'de Bölge Gazeteciliği, «Anadolu Basını Sempozyumu»ndan ayrı basım, İstanbul 1968, s. 148-149. Eren, İ., Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877), TÜRK KÜLTÜRÜ, S. 29, s. 311-318, Mart 1965.

Fransa'nın seçilmemesinin bir takım sebeplere dayanması gerektiğini düşündürüyor. Sorunun cevabını Ebüzziya Tevfik'in bir yazısında buluyoruz: «Gazetenin Londra'da neşri dahi cümle-i mukarrerattan idi. Çünkü Fransa'da matbuat ağır cezaları hâvi bir kanuna tâbi olduğu gibi, iktiza ederse gazetelere kanun haricinde de muamele ediliyordu. Hususa bir ecnebi tarafından çıkarılacak gazete, o ecnebinin mensup olduğu sefaretin şikâyetine de kurban edilebilirdi. Yani İmparatorlukta irade-i keyfiye, ahkâm-ı kanunîyenin fevkinde idi. Buraları nazar-ı mütalâaya alınarak matbuatın hürriyet-i kâmile ile mutlakül-inan bulunduğu Londra tercih olunmuştu».¹³ Bu tarihte, bize öyle geliyor ki, Paris'e geldikten kısa bir süre sonra «Yeni Osmanlılar»ın, gösterilen sebep ne olursa olsun, Fransa'yı terke davet edilmelerinin yarattığı hayal kırıklığı da âmil olmuştur. Öyle görünüyor ki Üçüncü Napoléon'un Fransa'sı «Yeni Osmanlılar»ın Avrupa «image»ına pek de uygun düşmemiştir: «Çünkü Üçüncü Napolyon'un Paris'i Sultan Aziz'in İstanbul'undan daha hür değildi».¹⁴

GAZETELERİN DİLİ

Türkiye dışında yayınlanan gazetelerin dili iki bakımdan dikkatimizi çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısı ve etnik grupların mevcudiyeti Türkçe'nin yanı sıra veya Türkçe'nin yerine bir takım dillerin de kullanılmasına yol açmıştır. Bağımsızlık dâvası güdenler de kendi dilleriyle yayın yapma yolunu tutmuşlardır. Öte yandan, savundukları fikirlerin Batı dünyası tarafından da anlaşılmasını gözeterek Fransızca, İngilizce ve Almanca yayınlara da başvurulduğu görülmektedir. Batı dilleriyle yayının üç şekli vardır: 1) Bu dillerle yayın yapan gazeteler. 2) Türkçe gazetelerin «ek»i halinde, yabancı dillerdeki gazeteler. 3)

¹³ Bk. Yeni Osmanlılar Tarihi, Yeni Tasvir-i Efkâr, Tefrika no. 51.

¹⁴ Bk. Kuntay, M.C., *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, C. I, s. 482, İstanbul 1944 veya

_____, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946, s. 42.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Türkçe gazetelerin bazı sütunlarında yer alan Batı dilleriyle özetler.

Bu arada «metodolojik» bir mesele de karşımıza çıkmaktadır. Acaba, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğinin, diller bakımından, kapsamı nedir? Türkler tarafından Türkçe olarak çıkarılan gazetelerle Batı dillerindeki «ek» ve «özet»lerinin ve doğrudan doğruya Batı dilleriyle çıkarılan gazetelerin «Türk Gazeteciliği» içinde yer aldığı şüphe götürmez. Eğer İmparatorluk sınırları içinde konuşulan dil veya diller «Türkçe»nin yanı sıra bir gazetede yer alıyorsa, bu durumun da adı geçen gazetenin «Türk Gazeteciliği» içinde yer almasına bir engel teşkil edemeyeceği meydandadır. Öte yandan, çıkarılanlar «Osmanlı tebaası» olsalar da, münhasıran Türkçe dışında bir dil kullanan ve «séparatiste» bir mak-sat güden gazetelerin, «Ermeni Basını» gibi ayrı kategoriler içinde ele alınması gerekir. Son bir durum olarak «yabancı»ların kendi ülkelerinde Türkçe olarak çıkardıkları gazete ve dergiler kalıyor ki bunların da «Türkçe basın» başlığı altında incelenmesi mümkündür.

«JÖN TÜRK» GAZETELERİ

«Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin mühürünü taşıyan MUH-BİR ve onu izleyen öteki gazete ve dergiler «Türkiye Dı-

şı Türk Gazeteciliği» ile ikiz anlamlı olarak kullanılan («Jön Türk» Gazeteleri) adı altında ele alınagelmıştır. Başlıca iki ortaklaşa özelliği, Türkiye'deki rejime «m u h a l i f» olmak ve Türkiye dışına kaçanlarca yayınlanmak olan «Jön Türk» gazeteleri, bu nitelikleriyle bizim çizdiğimiz alanı taşarak, bir vakitler Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyet alanına giren Balkanlar ve Akdeniz adaları gibi yerlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş ölçü içinde ele alınacak olursa «Jön Türk» gazetelerinin sayısı, Avram Galanti'den sonra konuyu daha genişçe inceleyen S. N. Gerçek'e göre «116»yı bulmaktadır.¹⁵ Bunlardan 95'i Türkçe, 8'i Arapça,

¹⁵ S. N. Gerçek'in yazısı için bk.

Jön Türk Neşriyatı, AKŞAM, 3 Nisan 1941, s. 5 ve 7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

12'si Fransızca ve 1'i de İspanyolca'dır. Aynı yazar daha önce 88 olarak tespit ettiği «Jön Türk» gazetelerinin sayısını¹⁶, kendi listesinde bulunmayıp da Avram Galanti'nin listesinde¹⁷ yer alan 28 yayını ekliyerek 116'ya yükseltmiştir.

1925 ve 1941 yıllarından sonra 1952 ve 1962 yıllarında da bu yayınları tespit denemeleri olmuştur. T. Z. Tunaya'nın verdiği «Jön Türkler tarafından neşredilen belli başlı gazeteler»in alfabetik listesinde 1867-1910 yıllarında yayınlanan 118 gazetenin adı yer almaktadır.¹⁸ Z. F. Fındıkoğlu'nun «XIX. ve XX. Asırlarda 1867-1908 Arasında Türkiye Dışında Neşredilen Türkçe Gazeteler» listesinde ise tarih sırasına göre düzenlenen ve çıkış yeri değişikçe tekrar ele alınan 66 gazete adı vardır.¹⁹

Söylemeğe lüzum yoktur ki, ortaya çıkan sayıların en büyüğü olan 118 bile «Jön Türk» gazetelerinin tam sayısını göstermekten uzaktır. Meselâ, Tunaya'nın listesinde 1867 - 1902 yıllarında İngiltere'de yayınlanan gazete sayısı 8 iken, aynı dönemde bizim İngiltere'de yayınlanan gazete sayısını 14 olarak tespit ettiğimiz, yeri gelince, görülecektir. Bu küçük örneğin de gösterdiği gibi, konuyu bütünüyle ortaya çıkarabilmek için, küçük monografilerden hareket etmekten başka yol yoktur.²⁰

¹⁶ Bk. «Jön Türk» Gazeteleri, AKŞAM, 19 Mart 1941, s. 5 ve 7.

¹⁷ Bk. Avram Galanti (Bodrumlu), Küçük Türk Tettebular, İstanbul 1925, s. 133-137.

¹⁸ Bk. Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 157-160.

¹⁹ Bk. XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği, İstanbul 1962, s. 7-10.

²⁰ Bazı Jön Türk gazetelerinin toplu halde başlıklarını gösteren klişeler için bk. Fesch, P., Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid, İstanbul 1908, s. 333, 349 ve 393. Bu klişelerden ikisi A.B. Kuran'ın «İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler» adlı kitabında da tekrarlanmıştır. Bk. s. 24 ve 46.

Biz de, kitabımızda yer alan «Bazı Jön Türk Gazeteleri» adlı klişeyi P. Fesch'in kitabından aldık. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TASNİF DENEMELERİ

«Jön Türk» gazetelerinin sayısından daha da önemli saydığımız bunların nasıl tasnif edileceğidir. Bize kalırsa bu gazeteleri değişik açılardan tasnif etmek mümkündür:

1) Fırka ve cemiyetlere bağıllık bakımından

Bu tasnif, başka bir deyişle «siyasî tutum bakımından» bir tasnif olarak da nitelendirilebilir. Ne var ki, yayın süresi içinde meydana gelen siyasî tutum değişiklikleri bu tasnifi güçlüklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

2) Gazeteleri yayınlayanlar bakımından

Gazeteleri yayınlayan, ona kişiliğini kazandıran gazeteciler bakımından yapılacak bir tasnifin de bazı sakıncaları vardır. Gerçi bazı yayın organlarının gerisinde gazete-yeye kişiliğini veren yazarlar görülecektir. Fakat yazılara her zaman imza konulmaması, görüş ayrılıkları sebebiyle gazeteden ayrılmalar veya fikir değiştirmeler bu tasnifi de pratikte işlemez hale getirmektedir.

3) Yayınların özellikleri bakımından

Sürelî yayınların önce «gazete» ve «dergi» olarak ikiye ayrılması, sonra da özelliğı gözönünde tutularak siyasî, mizahî, fikri... bakımlardan tasnifi düşünülebilir. Burada ilk güçlük kendisini «gazete» veya «mecmua» olarak niteleyenlerin her zaman doğru bir adlandırma yapmamış olmalarından doğmaktadır. Öte yandan, bir yayın organının hâkim vasfını her zaman belli bir kalıp içine sığdırmak da mümkün değildir.

4) Gazetelerin savunduğı içtimaî-siyasî fikirler bakımından

«Jön Türk» gazeteleri savundukları temel görüşlere bakılarak «meşveretçi» (parlamento sistemine taraftar), «meşrutiyetçi», «liberal», «demokrat», «sosyalist», «ihtilâlci» gibi yaftalarla da ayırdedilmek istenebilir. Fakat öyle görünüyor ki, özellikle başlangıç dönemi için, bu cinsten ayırmalar sun'idir. Çünkü, içtimaî-siyasî görüşlerdeki «nuance»lar henüz yeterince belirmiş değildir.

5) Gazetelerin yayınlandıkları ülkeler bakımından

«Jön Türk» gazetelerini sınırları açıkça belirlenmiş, birbirini içine girme tehlikesi önlenmiş monografilere konu yapabilmek için «coğrafya»dan hareket edilmesi bize en elverişli tasnif olarak görünmektedir. Gerçi burada da yayın yeri ülkeler bakımından değişen bazı organlar karşımıza çıkacaksa da, ele alınan ülkede yapılan yayın süresi üzerinde durularak bu sakıncayı önlemek mümkündür.

«Jön Türk» gazetelerinin yayın alanı, coğrafyadan hareketle şöyle çizilebilir:

A) Avrupa ülkeleri

B) Balkan ülkeleri ve Akdeniz adaları (Girit, Kıbrıs ve Rodos)

C) Arap ülkeleri (Özellikle Mısır)

Ç) Çarlık Rusyasındaki Türk Elleri (Özellikle Kırım).

Önce de işaret ettiğimiz gibi biz «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği»ni, Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ülkelerdeki Türk basınına ayırmayı, bazı karışıklıkları önlemek için, daha yerinde buluyoruz. Konu bu açıdan ele alınırsa, önce adlarını sıraladığımız Avrupa ülkeleri ve bir özelliğine değinerek bunlara kattığımız Mısır. Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğinin, yayınlandığı ülkeler bakımından coğrafi alanını teşkil etmektedir.

GAZETİYİ DEĞERLENDİRME

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ve bir Avrupa ülkesinde «Türkçe» bir gazete çıkarmanın hangi meselelerle iç içe olduğuna değinmek gereğini duyuyoruz. Bütün dikkatlerin yazarlık ve yöneticilik görevlerini yüklenen «gazeteci»ye çevrilmesine rağmen, bir takım güçlüklerin varlığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bunlardan biri «hurufat» ise ikincisi de «Türkçe bilir mürettip»tir. Üçüncü olarak «basımevi» düşünülebilir. Bütün bunların sağlanması, gerekli malzemenin ve masrafların karşılanması ise «para» kelimesiyle ifade ede-

bileceğimiz sermaye unsurunu zorunlu kılmaktadır. Asıl güçlüğü ise, gazetenin yayınlanmasından sonra başladığını söylemeliyiz. Çünkü okuyucularımız sınırların ötesindedir ve yurda sokulması istenilmiyen bir gazetenin okuyucuya ulaştırılması hiç de kolay değildir. Yayının çeşitli yollarla engellenmesi ise olağan bir durumdur. Bu güçlükler ortasında zaman zaman taş basması (litografya) ile yayın zorunluğu kendini gösterecek, duraklamalar ve yer değiştirmeler karşımıza çıkacaktır. Güçlüklerle dolu bir ortamın mizaç farklarını ve karakter sağlamlığını ölçen bir mihenk taşı olduğu bilinmelidir.

Göröldüğü gibi «gazete» sosyal çevrenin bir ürünüdür. Onu değerlendirirken kendisine vücut veren unsurların ve katılan fedakârlıkların da hesaba katılması yerinde olur.

MONOGRAFI İHTİYACI

Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğinin başlıca özelliklerini ve ortak meselelerini ortaya koyabilmek için yayınlandıkları

ölkeler bakımından monografilere konu yapılması bize elverişli göröndü. Türkiye dışında yayınlanan ilk gazete olarak Muhbir'in İngiltere'de çıkışı «İNGİLTERE'DE TÜRK GAZETECİLİĞİ»ni öncelikle ele almayı gerekli kılıyordu. «British Museum»daki malzemeyi Türkiye'nin süreli yayınlar bakımından değerli başlıca kitaplıklarındaki çalışmalarımızla tamamlayarak geniş sınırlı konunun hiç değilse İngiltere açısından bir «kesit»ini vermeye çalıştık.

Monografimiz yüz yıllık bir zaman süresi içinde İngiltere'de Türk Gazeteciliğı ve Türkçe Basının bir «döküm»ünü yapmakta, önemli yayın organlarını kişiler ve siyasî kuruluşlarla ilişkileri bakımından ele almakta, gazeteleri doğuran «çevre»yi ve fikir tarihimize «bağ»larını belirtmeğe yönelmektedir. Bu kesitin aracılığı ile vardığımız Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğinin ortaklaşa meseleleri «Sonuçlar» başlıklı bölümde ayrıca incelenecektir.

METODOLOJİ

Kısa adı ile «İngiltere'de Türk Gazeteciliği» monografisini hazırlarken izlediğimiz

metod üç noktada özetlenebilir:

a) Aydınlarımızın basında başlattığı «diyalog» ve «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» ile biçim kazanan «muhalafet»in «plüralist sistem» doğrultusundaki gelişmeleri, konumuzla ilgisi ölçüsünde ele alınmıştır. Tarihi çerçeve ve basın çalışmalarını Türkiye dışına iten faktörler bilinmeden konu havada kalırdı. «Giriş»i takip eden bölümde monografimizin «zaman boyutu» veya yaygın bir terimle «background»ı verilmeye çalışılmıştır.

b) İngiltere'de yayınlandığını tespit ettiğimiz Türkçe gazete ve dergi koleksiyonları dikkatli bir incelemenin konusu olmuştur. Günümüze kadar gelemeyen yayın organları hakkında ise başka kaynaklara dayanılarak bilgi edinilmiştir. Belli bir plânı her koleksiyona aynen uygulamak yerine de, önem, özellik ve bilinirlik derecelerine göre değişen bir çalışma yolu tutulmuştur.

c) Konuya bir basın tarihçisi gibi değil bir sosyoloji mensubu olarak baktığımız için, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısından gelen özelliklerin basındaki görünüşleri ilgimizi çekti. Değerlendirmelerimizi yaparken bazı kıyaslamalara girişmekten geri kalmadık. Yeri geldikçe de sosyoloji tarihimize atıflarda bulunarak Jön Türk gazetelerinin fikir tarihimizle yakın bağlarını belirtmek istedik.

Güçlüklerle dolu olduğu kadar da nankör olan bu çalışmaya bizi iten, basın fenomenimizin önemli bir alanı saydığımız bu konuya duyduğumuz yakın ilgi ve «Basın Sosyolojisine Giriş» niteliğinde bir araştırmanın gerekliliğine beslediğimiz inanç olmuştur.

II. SIYASİ ÖRGÜTLEŞME ve TÜRKİYE DIŞI GAZETECİLİĞİMİZ

DİYALOG ve BASIN

«Teokratik bir monarşi»nin
hüküm sürdüğü XIX. Yüzyıl
Türkiye'sinde, «diyalog» keli-

mesiyle ifadeye çalıştığımız siyasî tenkidin ve farklı görüş-
lerin yazılı olarak beyanı engellerle karşılaşmıştır. TERCÜ-
MAN-I AHVAL'in ilk sayısında yer alan ve Şinasi'nin ka-
leminden çıktığı anlaşılan önsözde «diyalog» isteği açıklık-
la dile getirilmiştir: «Madem ki bir heyet-i içtimaiyede ya-
şayan halk bunca vazaif-i kanuniye ile mükelleftir, elbette
kalen ve kalemen kendi vatanının menafiine dair beyan-ı
efkâr etmeği cümle-i hukuk-u müktesebesinden addeyley-
er. Eğer şu müddeaya bir sened-i müspet aranılacak olursa ma-
arif kuvvetiyle zihni açılmış olan milletlerin yalnız politika
gazetelerini göstermek kifayet edebilir». ¹ Gazete imtiyazla-
rının hükümetin dileğine göre verilmesi, hoş gitmeyen ya-
yınların, gazetelerin «tatil» edilmesi suretiyle engellenmesi,
çeşitli yollarla «muharrirlikten menedilme» diyalog'a
karşı takınılan olumsuz tutumlar arasında sayılabilir. Basını
dizgin altında tutmak için çıkarılan «1864 Nizamnamesi»n-
den sonra, Âli Paşa'ya izafeten «Âli Kararname» de denilen
1867 Kararnamesi hükümete tanıdığı gazete kapatma yetki-
siyle «diyalog»a fiilen son vermek istiyordu. ² «Yeni Osman-
lılar Cemiyeti» mensuplarından bazılarının Avrupa'ya kaç-
maları bu «Kararname» üzerinedir.

¹ Bk. S. N. [Gerçek], Türk Gazeteciliği, İstanbul 1931, s. 39.

² Daha geniş bilgi için bk. İşkit, S., Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Po-
litikaları, [Ankara?] 1943, s. 26.

GAZETENİN İKİ GÖREVİ

«Neşir ve beyana vasıta» olarak³ düşünülen «gazete» zamanla siyasî örgütleşmede iki yanlı görev yüklenir. Bir yandan, «halka hizmet için, halk tarafından anlaşılacak ve ona hitabetmek»⁴ anlayışına varan siyasî örgütlerin vazgeçilmez organı halini alır. Öte yandan da, görevinin bilincine vardığı ölçüde «gazeteciliğin bir halk müessesesi olarak kurulması ve bu sayede bir kamuoyunun da yaratılmış olması»⁵ sonuç olarak ortaya çıkar. Böylece, aydınların başlattığı, başlamasına gazete sayfalarında öncülük ettiği diyalog ilerde «plüralist sistem» içinde seçmen olarak ağırlığını koyacak olan kamu oyunun biçim kazanması olayına yol açmış bulunur. Gelişmeleri zaman sırası içinde izleyebilmek için XIX. Yüzyıl Türkiye'sinin «Tanzimat»tan bu yana sahne olduğu ve konumuzla yakın ilgisi bulunan olayları gözden geçirmeliyiz.⁶

TANZİMAT FERMANI

3 Kasım 1839'da Gülhane Parkında Reşit Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı değişik anlayışlara konu olmuştur. Fermanı «..haricî tesirlerin empoze ettiği bir ıslah teşebbüsü»⁷ olarak niteleyenler, «keyfilik'ten 'hukukî'liğe, 'kanunsuz'luktan 'meşruiyet'e,

³ Gazetenin bu anlayışı da Şinasi'nin Tercüman-ı Ahval'e yazdığı önsözde yer almaktadır. 1 sayılı nota bk.

⁴ Bk. Karal, E. Z., Osmanlı Tarihî, C. VII, s. 301, Ankara 1956.

⁵ Bk. Akyüz, K., Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, TÜRKÖLJİ DERGİSİ, C. II, S. 1, s. 16, Ankara 1963.

⁶ Tanzimat olayını derinliğine ele alan başka iki kaynaktan biri Ed. Engelhardt'ın 1882 ve 1884 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan «La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes Dans L'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours» adlı kitabıdır. Adı geçen kitap Ali Reşat tarafından dilimize çevrilmiştir: «Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826-1882, İstanbul 1328. İkinci kaynak ise çeşitli yazarların incelemelerini bir araya getiren «Tanzimat I» adlı anonim eser olup 1940 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

⁷ Ülken, H. Z., Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat I, s. 757.

emniyetsizlik'ten 'emniyet'e geçişi'* ifade ediyor sayanlar, «Avrupalılaşıma siyaseti altında eski dinî medeniyeti ve hukuk felsefesini devam ettirmek»⁹ biçiminde anlayanlar vardır. Bu arada «...kollayıcılık, telifçilik ve ikilik»¹⁰ karakteriyle «hilâfetçi ve saltanatçı, Osmanlıcı, mutlakîyetçi, tedricî ve idare-i maslahatçı, atıfetçi, Garbî üstün görücü, Garpten medet umucu»¹¹ olduğu üzerinde de durulmuştur. Bunlar bir ölçüde doğrudur. Fakat, bir kitabımızda belirttiğimiz gibi Tanzimat Fermanı '«Devlet-vatandaş münasebetlerini yeni bir anlayışla düzene koymak bakımından ileri atılmış iyi niyetli bir adım olarak ele alınabilir. Her alanda başarılı sayılan Avrupa karşısında var olmakta devam edebilmek isteği yanında, Fransız İhtilâlinin dünyaya yaydığı fikirler karşısında türlü ırk, dil, din, milliyete mensup insanların aynı bütünün fertleri olarak bir arada yaşatmak endişesi de gerek Tanzimat Fermanının yayınlanması, gerekse Fermanın fikir-özü üzerinde tesirli olmuş olsa gerektir».¹²

YENİ OSMANLILAR ve TANZİMAT

Yayın organlarında Tanzimat adamlarını vesile ederek Tanzimat'ı tenkit eden «Yeni Osmanlılar»¹³ ne ölçüde Tanzimat'ın ikiciliğinden kurtula-

bildiler? Sorunun cevabını bulduğumuz bir yazısında H.Z. Ülken, «İbret» gazetesindeki «Medeniyet» adlı yazıyı örnek göstererek¹⁴ Yeni Osmanlıların belli başlı bir ideologunu bile Tanzimat zihniyetinin bir temsilcisi sayar:

⁸ [Velidedeoğlu], H. V., Kanunlaştırm Hareketleri ve Tanzimat, A.g.e., s. 139.

⁹ Fındıkoğlu, Z. F., Tanzimat'ta İctimaî Hayat, A.g.e., s. 658.

¹⁰ Ongunsu, A. H., Tanzimat ve Âmilleri Bir Bakış, A.g.e., s. 8.

¹¹ Bilsel, C., Tanzimat'ın Haricî Siyaseti, A.g.e., s. 696-698.

¹² Tütengil, C. O., Prens Sabahattin, İstanbul 1954, s. 6.

¹³ «Hürriyet» gazetesinde ileri sürülen tenkitler için bk. Sungu, İ., Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, A.g.e., s. 777-857.

¹⁴ Namık Kemal'in, bir yerinde «İktisab-ı medeniyete çalışan akvam için tamamı tamamına Avrupa'yı taklit etmek neden lâzım gelsin?» sorusunu cevaplandığı yazısı için bk.

Özön, M. N., Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul 1938, s. 212-217.

«Tanzimat'ı takip eden tefekkür ya tamamıyla kendi muhitine kapılarını kapamış bir garp hayranıdır. Yahut onun içinde iki şahsiyet yaşar: Bir tarafında içine kapanmış ve şeklini kaybetmiş Şark, ötede, muhtevasız ve realiteyle bağları zayıflamış Garp. Ruhda İslâm ve şarklı, şekilde garplı olmak isteyen bu düalist Tanzimat zihniyetini en güzel ifade eden yine Namık Kemal'dir».¹⁵ Yazara göre bu düalizmin temelinde «şekil ile esasın kat'i surette ayrılabilceği kanaati» yatmaktadır ki son şeklini Ziya Gökalp'ın hars ve medeniyet ayrılığında bulan «bu fikrin müdafaa edilir tarafı olmadığını bizzat hâdiseler ispat» etmiştir.¹⁶

Dikkate değer bulduğumuz bir görüş «Tanzimat'tan sonra garp zihniyetini temsil eden mütefekkirler arasında Fransız İnkılâbından ve İnkılâbı hazırlayan mütefekkirlerden mülhem bir siyasî felsefe temayülünün» ancak (Genç Türkler) aşamasından geçerek «memleket meselesine teka-bül eden içtimaî felsefe halini almış» olmasıdır.¹⁷ Diyalogu canlı tutmak, kamu oyunun ilgisini sürdürebilmek için «sosyal realite»yi işlemek zorunluydu ve öyle görünüyor ki Türkiye'nin meselelerine Türkiye dışından bakmak daha elverişli bir ortam hazırlıyordu.

KULELİ VAK'ASI

A. B. Kuran'ın «Jön Türk harekâtının başlangıcı», «Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ön-

cüsü» saydığı¹⁸ «Kuleli Vak'ası» 1859 yılında meydana gelir ve adını ilgililerin sorguya çekilip hapsedildikleri Kuleli Kışlasından alır. Türkiye'de siyasî cemiyet ve parti hayatının başlangıcı sayılan bu «...ilk teşekkül, 1859 senesi Nisan veya Mayıs ayında kurulup bir müddet gizli faaliyette bulunduğundan sonra 13 Eylül 1859'da belli başlı kırk bir âzâsı birden yakalanan, (Fedailer) ismini verebileceğimiz gizli cemiyettir».¹⁹

¹⁵ Ülken, H. Z., A.g.y., s. 762.

¹⁶ Aynı yazı, s. 762.

¹⁷ Ülken, H. Z., A.g.y., s. 774-775.

¹⁸ Bk. İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945, s. 6-9.

¹⁹ Eroğlu, L., Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçesi, Aylık Ansiklopedi, C. V., s. 1489, İstanbul 1949.

Tarihe «Kuleli Vak'ası» ile giren «Fedailer Cemiyeti» çeşitli yorumlara konu olmuştur. «Heyet-i Vükela kararlarına» dayanan U. İğdemir'e göre «...bu aslî memba bize vak'anın meşrutiyet istihdaf eden bir hareket olmadığını, bilâkis irticaî şekil ve mahiyet taşıyan bir teşebbüs olduğunu gösterecek bazı donnée'ler vermektedir».²⁰ Bir başka kaynak ise olayın sebepleri arasında sarayda opera ve operet oynatma, elçilikteki baloya gitme gibi» padişahın kamuoyunca hoş görülme-yen pervasız hareketleri»ni sayar.²¹ E.Z. Karal, siyasî şahsiyetlerin Abdülmecidi hedef tutan bir hükümet darbesi olarak gördükleri olayı «Vambéry, Engelhardt ve onlardan naklen Yorga gibi yabancı tarihçiler»in «meşrutî bir idarenin kurulması yolunda yapılmış bir ilk teşebbüs olarak» yorumlama eğilimlerini belirtir.²²

Bize kalırsa, Cemiyete girenlerin çok farklı sosyal gruplardan gelişi, değişik yorumları haklı gösterecek niteliktedir. Olayı derinlemesine inceleyen U. İğdemir için «Kuleli Vakasının ileri bir hareket olmaktan ziyade ...sırf Abdülmecidin şahsını istihdaf eden bir hareket olduğunu kabul etmek icap etmektedir».²³ E. Z. Karal'a göre ise «söz konusu vak'a bir irtica teşebbüsü olarak kabul edilebileceği gibi, meşrutiyet idaresi için yapılmış bir teşebbüs olarak da kabul edilebilir».²⁴ Öyle görünüyor ki, olayın önemini, mahiyetinden çok «başlangıç» olma özelliğinde aramak daha yerinde olacaktır. «Hürriyet»in 18 Ocak 1869 tarihli 30. sayısından nakledilen şu soru bu özelliğe bir işarettir: «Cemiyetin ef'ali, azasının bazı mahallerde birkaç defa içtima ederek Devleti müşteki oldukları halden kurtaracak bazı tedabir düşünmekten ibaret değil miydi?»²⁵ Biz bu soruda bir savunma havası buluyoruz.

²⁰ Bk. Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1937, s. 35.

²¹ Akyüz, K., A.g.y., s. 12.

²² Bk. Osmanlı Tarihi, C. VI, s. 96, Ankara 1954.

²³ Bk. A.g.e., s. 38.

²⁴ Bk. A.g.e., s. 97.

²⁵ Bk. İğdemir, U., A.g.e., s. 14.

YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ

Türkiye dışı gazeteciliğimizin mensupları eliyle başlatıldığı «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»-ni tanıtan başlıca kaynaklar

M. Kaplan'ın bir kitabında özetlenmiştir.²⁶ Kaynaklar arasında konuyu en ayrıntılı biçimde ele alan Ebüzziya Tevfik'in yazdıklarıdır.²⁷ 1952 yılında T. Z. Tunaya'nın konuyu sistematik bir tahlille ele aldığı,²⁸ 1962 yılında da Ş. Mar-din'in konuyu bütünüyle incelediği görülür.²⁹

Programı hakkında bilgi sahibi olmadığımız ve «..muahharen (Yeni Osmanlılar) namile meydana çıkan cemiyet-i inkılâbiyenin esası, o gün mevzuubahs ve müzakere olur ki 1865 sene-i efrençiyesi haziranında bir pazar günüdür». Anlaşıldığına göre, «O günkü müzakere, idare-i mutlakanın, idare-i meşrutiye tahvili için ittihaz olunacak tedabir-i evveliyeye, yani bir cemiyet-i inkılâbiye teşkiline teşebbüs hakkında cereyan eder».³⁰ Bir başka kaynağa göre «Yeni Osmanlılar'ın ve tâbir-i cedit ile Genç Türkiye'nin maksadı Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına nihayet vermek ve devlette bir idare-i ahrarane vazetmek idi. Bunun için evvelâ Âli Paşa'yı ıskat ve saniyen anın yerine usul-ü cedideyi tervic ve hürriyetkâr idareyi temin edici bir hey'et tedarik ve ikame

²⁶ Bk. Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948, s. 54-72.

Cemiyetin hükümete ihbar edilmesi konusunda iki ayrı rivayet mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre - ki İbnül'emin M. Kemal İnal tarafından kaydedilmektedir - Cemiyeti hükümete haber veren Ayetullah Bey'dir. İ.H. Ertaylan ise, kaynak belirtmeden, Cemiyeti Hükümete Ali Suavi'nin «anlatılmaz bir garabette ifşa» ettiğini yazar. Ebüzziya'nın yazı dizisinde muhbirin adı ... ile geçirilmektedir.

²⁷ Ebüzziya Tevfik'in «Yeni Tasvir-i Efkâr» gazetesinin 31 Mayıs 1909 tarihli I. sayısında «Yeni Osmanlıların Sebeb-i Zuhuru» adıyla başlayan yazı dizisi 13 Haziran 1909'dan itibaren «Yeni Osmanlılar» ve 27 Ağustos 1909'dan itibaren de «Yeni Osmanlılar Tarihi» adını alarak devam eder. Bu yazı dizisinin bir bölümü Emel Kuralay'ın «Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya» adlı tezine konu olmuştur. (İstanbul 1953, Türkiye Enstitüsü, No. 421).

²⁸ Bk. Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 91-96.

²⁹ Bk. The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton 1962, s. 10-80.

³⁰ Bk. Ebüzziya Tevfik, Yeni Tasvir-i Efkâr, Tefşiki, C. 1, s. 17.

Mustafa Fazıl Paşa

eylemek lâzım geliyor idi».³¹ Ed. Engelhardt ise «Parti»nin Nizamnamesinin 1. maddesinden söz eder. Türkçeye çevirenin kelimeleriyle dipnotunda verdiği bilgi şudur: «Genç Türkiye Fırkası Mustafa Fazıl Paşa'nın emri altında bir nevi idare-i merkeziye tesis etmişti. 30 Nisan 1867 tarihinde neşrolunan nizamnamenin birinci maddesinde Fırkanın Mustafa Fazıl Paşa'nın Padışaha takdim eylediği mektubunda muharrer programı mevki-i tatbika vaz'etmek ve bilhassa

³¹ Bk. Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, İstanbul 1339, s. 173. «Ali Paşa'yı ıskat» görüşünün «Yeni Osmanlılar» arasında ilk bölünmeye ve üyelerin ayrışmasına sebep olduğu kaydedilmiştir. <http://www.tarihtextleri.org>

Hıristiyan tab'a-yı Osmaniyenin ıslah-ı ahvaline çalışmak maksadiyle teşekkül ettiği beyan olunuyordu».³²

Biribirini tamamlayan bu görüşler «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin amacının «meşrutî bir idare» olduğunu açıkça göstermektedir. Mustafa Fazıl Paşa'nın «Sultan Abdülaziz Han'a hitaben neşretmiş olduğu mektup» konuya daha çok aydınlık getirmektedir. Fakat, Türk basınında «Yeni Osmanlılar»dan nasıl söz edildiğini ve hangi kelimelerin kullanıldığını göstermek için M. F. Paşa'nın bir başka mektubundan daha önce söz etmeyi uygun buluyoruz.

Brüksel'de yayınlanan «NORD» adlı gazetede 1867 Şubatında çıkan Mustafa Fazıl Paşa'nın tekzip yazısı İstanbul'da yayınlanan «Courrier d'Orient»da yer aldıktan sonra, önce 21 Şubat 1867 tarihli «Muhbir»de, sonra da Namık Kemal'in bir «Mütalâa»sı ile «Tasvir-i Efkâr»da yayınlanırken «Jeunes-Turcs»ün Türkçe karşılıkları da ortaya çıkmış bulunuyor. «Muhbir»de «Efkâr-ı Cedide Eshabı», «Tasvir-i Efkâr»ın «Mütalâa»sında da «Türkistan'ın Erbab-ı Şebabı»³³ «Nord» gazetesindeki tekzip yazısında geçen «Jeunes-Turcs»ün dilimizdeki ilk karşılıklarıdır.³⁴ Adı geçen mektubun Ebüzziya'nın yazı dizisinde yer alan çevirisinin konumuzla ilgili bölümü şöyledir:

«Mesalih-i umumiyyenin mesalih-i zatiyyeden mukaddem olduğunu bilmeğe mübâyenet-i mezhebiyyenin te'siri olamamak lâzım geldiği umumen itiraf ve tasdik olunur. Binaena-

³² Bk. Türkiye ve Tanzimat, İstanbul 1328, s. 221. Aynı not, kitabın Fransızcasının II. cildinin 3. sayfasındadır.

³³ Namık Kemal ve arkadaşları tarafından «Hürriyet» sayfalarında da kullanıldığını gördüğümüz «Türkistan» için Z.F. Fındıkoğlu şu açıklamayı yapıyor:

«(Türkistan) tâbiri bir kısım Tanzimat muharrirleri tarafından *Türkiye* mukabili olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin kullanışşı, herhâlde Türkiye'de Türkçülük ve millî şuur hareketlerinin belki meş'ur, belki gayri meş'ur bir başlangıcı addedilebilir. Fakat herhâlde Namık Kemal ve arkadaşları için şuurlu bir istimal nümunesi olduğunu iddia etmek mümkündür».

Bk. Namık Kemal, Hukukçu, İŞ, S. 25, s.35, not 21, İstanbul 1941.

³⁴ Bk. Süreyya, *İzmir ve İzmirli Arşivleri*, İstanbul 1977, s. 777.

leyh insan olanda ıslahat ve vatan gayreti bulunmak iktiza eder. Mensubiyetiyle müftehir olduğum Osmanlı Milletinde efkâr-ı cedideyi teşkil eden Erbab-ı Şebabın dahi mura-dı budur».³⁵

Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişaha hitaben kaleme aldığı «Ariza»³⁶ şu dikkate değer cümle ile başlamaktadır:

«Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler, doğruluğu kendilerinin bile saklarlar». Bu «Ariza»da yer alan «Program» niteliğindeki satırları şöyle sıralayabiliriz:

● «Milletlerde birinci vaz'-ı nizam eden ve cümle nizam-ı mütevellit olan ve anın yerini hiç bir nizam tutmıyan şey hürriyet maddesidir».

● «Tebdil-i usûl-i idare ile devleti kurtarınız. Nizam-ı serbestane ile tezyin ederek şunu halâs ediniz».

● «... milletlerin hukukunu tahdit ve tayin eden din-ü mezhep değildir ve din hakayık-ı ezeliye makamında durub kalmazsa, yani umur-ı dünyeviyeye dahi müdahale ederse cümleyi itlaf eder ve kendüsü dahi telef olur».

● «Biz eski usûlümüz sebebile telef oluyoruz. Artık bu usûlü terk edelim.. ve sair devletlerde yerleşmiş ve anlara bais-i saadet olmuş olan yeni nizam-ı ittihaz edelim».

● «Her eyalette âzası intihab-ı serbestane ile cem'edilmiş birer Meclis-i Kebir teşkil ediniz... Sizin teşebbüs-i mahsusunuz ile bu meclisler tarafından Dersaadet'e vekiller gel-sünler ve ahalinin ihtiyaçlarını ve ahvâl-i hakikiyeyi doğrudan doğruya hâki-pâyinize arz eylesünler».³⁷

³⁵ Ebüzziya Tefvik, A.g.g., Tefrika no. 2.

³⁶ «Ariza»nın Ebüzziya'nın yazı dizisindeki metni için bk. A.g.g., Tefrika no. 2-6.

³⁷ Ebüzziya'nın verdiği bilgiye göre «Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz Han'a hitaben neşretmiş olduğu bu Fransızca mektup» Sadullah Bey tarafından Türkçe'ye çevrilerek «ince kâğıda basılmış on sekiz sahifeden ibaret bir risalecik» halinde «(Courrier d'Orient) sahibi Jean Piétry marifetiyle Beyoğlunda Caillol namında bir Fransızın litografya matbaasında 55 bin nüsha olarak» basılıp dağıtılmıştır. Bk. A.g.g., Tefrika no. 2,

Mustafa Fazıl Paşa'nın düşünce dünyasını da gösteren bu mektubun, «dayıklık»i savunan kısım bir yana bırakılacak olursa, «Yeni Osmanlılar»ın da temel görüşlerine uygun olduğu söylenebilir. Ebüzziya'nın belirttiğine göre Mustafa Fazıl Paşa'nın Mart 1867 tarihli mektubunun yayınlandığı «... o günlerde Fazıl Paşa ile Yeni Osmanlılar arasında kat'an ve katıbeten münasebet yok idi».³⁸

♦♦

ÖNEMLİ İKİ FAKTÖR

Bizi «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin tarihi ve iç meseleleri değil, Türkiye dışı gazeteciliğimizle münasebeti ilgilendirdiği için Cemiyete üye olan veya savunduğu görüşleri paylaşan kişilerin Avrupa'ya kaçmaları daha çok ilgimizi çeker.

Kaçış olayı, «iç» ve «dış» olarak adlandırılabileceğimiz başlıca iki faktöre dayanmaktadır: İç faktör, Türkiye'de basın üzerinde gittikçe tazyikini artıran tedbirlerin mevcudiyetidir. Belgrat Kalesiyle ilgili yazı üzerine Muhbir'in kapatılması ve Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi, Tasvir-i Efkâr kapatılarak Ziya Bey'in ve Namık Kemal'in memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi «iç faktör»ün basın yönünü göstermektedir. Önce söz konusu ettiğimiz 1867 Kararnamesini A. H. Tanpınar'ın «matbuat hürriyetini ilga eden bir sadâret emri» olarak değerlendirmesi çok yerindeydi.³⁹ Gizli olarak faaliyette bulunan Cemiyetin bazı üyelerinin tutuklanması, bunu gören bazı üyelerin de kurtuluşu yurt dışına kaçmakta buluşu ise «iç faktör»ün bir başka yönüdür.

Olayımıza bir de «dış faktör» karışır. Bu, bir süredir Paris'te oturmakta olan Mustafa Fazıl Paşa ve onun Yeni Osmanlılar'dan bazılarını yurt dışına davetidir. Mısır'da ve-

³⁸ Bk. A.g.g., Tefrika no.2.

³⁹ Bk. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, s. 198, İstanbul 1956 (2. baskı).

raset sisteminin değişmesi⁴⁰ ve hidivliğin büyük kardeş yerine büyük oğula geçmesi Mustafa Fazıl Paşa'yı muğber, aynı zamanda da kendisine «... ıskat edilen hakk-ı verasetiyle emlakine mukabil Mısır hazinesinden dört buçuk milyon İngiliz lirası tazminat-ı nakdiye»⁴¹ verilmesi sebebiyle fazlasiyle zengin etmiştir. Âli ve Fuat Paşa'larla çekişme halinde bulunan Mustafa Fazıl Paşa, «vatanın saadet ve selâmetine hizmet» gerekçesiyle «Yeni Osmanlılar»ın temsil ettiği potansiyel güçten, Sarayla giriştiği mücadelede, yararlanmak ister.⁴²

Bu iki faktörün yanı sıra «Courrier d'Orient»ın sahibi ve başyazarı Korsikalı bir Fransız olan «Giampietry»⁴³ ile M. F. Paşa'nın adamı «Sakakini namında bir İtalyan»ın⁴⁴ ve Fransız Sefaretinin Avrupa'ya kaçma olaylarında rol oynadığını söylemeliyiz. 17 Mayıs 1867 tarihinde Ziya Bey ve Namık Kemal ile başlayan gizli yolculuğu Ali Suavi ve Ağâh Efendilerle Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri ve Sağır Ahmet Bey zade Mehmet Bey'lerin izlediği görülür. Paris Sefaretinde memur olarak çalışan Kâni Paşazade Rifat Bey de Türkiye'den kaçanlara katılır. Paris Sergisi münasebetiyle Avrupa seyahatine çıkan Abdülaziz'in⁴⁵ Paris'e gelmesinden önce, Rusya İmparatoru Alexandre II. ye karşı bir Leh delikanlısı tarafından girilen suikast teşebbüsünü gözönünde

⁴⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Öztuna, T.Y., Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, C. XII, s. 32-34, İstanbul 1967.

⁴¹ Ebüzziya Tevfik, A.g.g., Tefrika no. 1.

⁴² Ebüzziya, Ağâh Efendi'nin M.F. Paşa hakkındaki görüşünü şöyle anlatmaktadır: «Dünyanın hiçbir tarafında bir Prens'in ihtilâlcı olduğu görülmemiştir. Olsa olsa furka-i ihtilâliye'yi maksadına hâdim eder». Bk. A.g.g., Tefrika no. 119.

⁴³ Bütün kaynaklarda adı Jean Pietrie (Pietry) olarak geçen Fransız gazetecinin adının Giampietry şeklinde yazıldığı, kaynak gösterilerek, ileri sürülmektedir. Bk. Mardin, Ş., The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton 1962, s. 33, not 51.

⁴⁴ İtalyan olduğu bütün kaynaklarda kaydedilen Sakakini'nin, son zamanlarda yayınlanan bir makalede, Profesör Elie Kedourie'nin bir mektubuna dayanılarak, «Filistin'den gelme Hristiyan (Ortodoks) Arap asıllı bir aile»den olduğu belirtilmektedir. Bk. Menemencioglu, N., Namık Kemal'in Avrupa Mektupları, TÜRK DİLİ, S. 200, s. 218, Mayıs 1968.

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bk. Aksüt, A. K., Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, İstanbul 1944.

bulunduran Fransız Hükümeti, anlaşıldığına göre Paris Se-faretimizin isteğine uyarak, Padişahın ziyareti sırasında «Ye-ni Osmanlılar»ı Fransa'yı terke davet etmiştir. Mustafa Fa-zıl Paşa ise, Padişahı karşılamak üzere Toulon'dadır. Bunun üzerine «Ziya ve Kemal Bey'lerle Agâh ve Suavi Efendiler Londra'ya azimet eylediler. Reşat, Nuri ve Mehmet Beyler (Jersey) adasına çekildiler. Rifat Bey ise Brüksel'e azimet eyledi».⁴⁶ Padişahın seyahati sona erince, adı geçenler, 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında Pa-ris'te toplanarak «Muhbir»in Londra'da yayınlanmasını ka-rarlaştırdılar. Bir yandan Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve Saraya yaklaşmasından doğan gerginlik, öte yan-dan «Fazıl Paşa maaşlıları»⁴⁷ arasında beliren kopmalar ve çekişmeler içinde «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» sona erdi. Bir araştırmacıya göre «. . Cemiyet, herhalde 1872'den sonra kendi kendine ve tamamiyle infisah etmiştir».⁴⁸

Cemiyet mensuplarının idealist bir tutumla giriştikleri çalışmalardan, ikisi bizim inceleme alanımıza giren altı ya-yın organı kalmıştır: Bunlar, Londra'da yayınlanan «Muh-bir» ve «Hürriyet», Paris'te yayınlanan «İttihad»^{49a} ve «Ulûm», Cenevre'de yayınlanan «İnkılâb»⁴⁹ ve Liyon'da ya-yınlanan «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» adlı gazeteler-dir. Bu yayın organlarını ve devamcılarını gözönünde tuta-

⁴⁶ Ebüzziya Tevfik, A.g.g., Tefrika no. 46.

⁴⁷ Ali Suavi'ye ait olan bu tabirin, aylık miktarları ile açıklaması ilerde yapılacaktır.

⁴⁸ Bk. Eroğlu, L., A.g.y., s. 1489.

^{49a} 31 Mayıs 1869 tarihli «Hürriyet»te (S. 49, s. 8) «İttihad» hakkında şu bilgi verilmektedir: «Cemiyetimizin mütehayyızın atasından Mehmet Beyefendinin himmetiyle Paris'te (İTTİHAD) namile bir gazete daha neşrolunmağa başlamıştır ki içinde bir takım bendlerinin Rumca ve Arapça tercümesi ve Emneni harufiyle ayrıca sureti vardır».

⁴⁹ Namık Kemal 5 Haziran 1870 tarihinde Londra'dan babasına yazdığı bir mektupta bu gazete için diyor ki: (İnkılâb)ın üçüncü nüshasını lef-fen gönderdim. Bu, «Hürriyet», «Muhbir» falan kabilinden değildir; pek ağır bir lisanda yazılıyor ve mülkün her tarafına pek muntazam bir sûrette idhâl olunuyor... İnkılâb, sekavetlerin ciğerine işliyor; men'i-ne imkân bulsalar, her tür fedakârlığı ihtiyar edecekler; fakat gazete İsviçre Cumhuriyeti'nde çıkıyor. El erişmez, kudret yetmez».

Bk. Tansel, F.A., Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, Ankara 1967, s. 201-202.

rak T. Z. Tunaya'nın bir görüşüne katılmamak için sebep yoktur: «Cemiyetin, hakikî önem ve değerini beş seneye varan hayatında değil, fakat tesirinde aramak lâzımdır».³⁰

Tahta çıktığı 1839 yılında V. MURAT'IN ÇEVRESİNDE Tanzimat Fermanı okunan OLUP BİTENLER Sultan Abdülmecit, 1861 yılına kadar süren uzun saltanatının son yıllarında «Kuleli Vak'ası» ile karşılaşmıştı. 1861-1876 yıllarını kapsayan Sultan Abdülaziz döneminde ise, önce «İttifak-ı Hamiyet» adını taşıyan «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» ortaya çıktı ve bu Cemiyetin mensupları ile yakın teması bilinen Velihaht Murat, Sultan Abdülaziz'in hal'i üzerine 30 Mayıs 1876'da tahta çıkarıldı.³¹ Sultan Murat'ın sinir sistemini fazlasiyle sarsan Abdülaziz'in intiharı³² ve onu izleyen kanlı «Çerkes Hasan Olayı» ancak 31 Ağustos 1876 tarihine kadar sürebilen çok kısa saltanatını II. Abdülhamit'e bırakmak sonucunu vermişti. II. Sultan Abdülhamit'in ümit yaratan ilk çalışmalarını izleyen tutumu ise bir yandan «Milletin Muradı»nı yeniden tahta çıkarmak arzusunun kuvvetlendirirken, bir yandan da yeni ve kuvvetli bir dalga halinde «Jön Türk» hareketini ortaya çıkardı. Türkiye dışındaki çok geniş bir yayın kampanyası ile yürütülen bu «Jön Türk» hareketi, İkinci Meşrutiyetin ilânına ve Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1909 yılına kadar sürmüştür.

İ. H. Uzunçarşılı'nın dikkatli araştırmaları³³ tahtını Sultan Abdülhamit'e bırakan Murat'ın çevresinde dikkate değer üç olayın cereyan ettiğini göstermektedir. Bunlardan

³⁰ Bk. Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 96.

³¹ Osmanlı Padişahlarının saltanat süreleri için bk. Öztuna, T.Y., A.g.e., C. X, s. 271, İstanbul 1966.

³² Uzun tartışmalara yol açan Abdülaziz'in ölüm sebebinin «intihar» olduğu yeni bir araştırmadan anlaşılmaktadır. Bk. Uzunçarşılı, İ.H., Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Ankara 1967, s. XI-XVII ve 81-108.

³³ V. Murat ile ilgili bu araştırmalar «BELLETEN»-in 29, 30, 32 ve 37. sayılarında yayınlanmıştır. (1944-1946).

«Ali Suavi Vak'ası» adı da verilen «Çırağan Vak'ası» en bilineni ve trajik olanıdır.⁵⁴

Olaylardan ilkinin 1876 yılının son aylarında meydana geldiği,⁵⁵ «Sultan Murad'ın Avrupa'ya kaçırılıp iyileştikten sonra tekrar hükümdar ilân edilmesi» amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.⁵⁶ İkinci olay, Ali Suavi'nin, «Genç Osmanlıların muhibbi olan Beşinci Murad'ı tekrar hükümdar yapmak için» gizlice kurduğu «Üsküdar Komitesi»nin öncüsü olarak, 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayına zorla girmesidir. Filibeli göçmenlerden yararlanılarak girilen bu olay, Ali Suavi de dahil 21 kişinin ölümüne ve 30 kişinin de yaralanmasına mal olmuştur.⁵⁷ Olayın en önemli sonucu ise M. C. Kuntay'a göre «Abdülhamit II'nin vehminin, bu vak'adan sonra tıbben delilik sayılacak dereceye varması»dır.⁵⁸

Olaylardan üçüncüsü, yine aynı amacı taşıyan «Kleanti Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi»nin teşekkülü ve çalışmalarıdır.⁵⁹ Öyle görünüyor ki, Sultan Murad'ın Mason Cemiyetine mensup oluşu ile Komitenin birinci başkanı olan Yunanlı Kleanti Skaliyeri'nin «Prodos Mason Locasının Üstadı

⁵⁴ Bk. Kuntay, M. C., Sarıklı İhtilâli Ali Suavi, İstanbul 1946, s. 160, not 1.

⁵⁵ Uzunçarşılı, Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağana Girmek İsteyen Şahıslar, BELLETEN, S. 32, s. 595, Ankara 1944.

⁵⁶ Uzunçarşılı, Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü, BELLETEN, S. 37, s. 199, Ankara 1946.

⁵⁷ Etrafında çok geniş yayın yapılmış olan «Ali Suavi Vak'ası» hakkındaki kaynaklardan bazıları şunlardır:

— Ziya Şakir [Soku], Çırağan Sarayında 28 Sene: Beşinci Muradın Hayatı, İstanbul 1943, s. 158-170.

— Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, BELLETEN, S. 29, s. 71-118, Ankara 1944.

— Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945, s. 18-19.

— Kuntay, A.g.e., İstanbul 1946, s. 160-163.

— Tunaya, A.g.e., İstanbul 1952, s. 98-100.

— Öztuna, A.g.e., C. XII, s. 125-126, İstanbul 1967.

⁵⁸ Bk. A.g.e., s. 151.

⁵⁹ Bu komitenin çalışmaları için bk.

Uzunçarşılı, V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi, BELLETEN, S. 30, s. 246-328, Ankara 1944.

Tunaya, A.g.e., s. 100-102.

Âzamı» bulunması arasında sıkı ilişkiler mevcuttur.⁶⁰ Bizim bakımımızdan ilgi çekici olan, ileride yayınladığı gazeteleri söz konusu edeceğimiz Ali Şefkati Bey'in de Komiteye mensup bulunmasıdır. «Komitenin faal ve fedakâr âzalarından biri» sayılan Ali Şefkati «Kleanti ile beraber su yolundan Çırağan Sarayına girip Muradla görüşmüş ve komite âzalarının tevkifleri esnasında Avrupa'ya kaçmıştı.⁶¹ Uzunçarşılı'ya göre «. . . Mason Cemiyetine mensup olan komite âzalarının Sultan Murad'ı Avrupa'ya kaçırmak istedikleri anlaşıyor».⁶² Komitenin çalışmaları öğrenilince toplantıların yapıldığı Aziz Bey'in evine baskın yapılmış, üyelerden bazıları yurt dışına kaçmayı başaramıştı. Gıyaben 12 yıla mahkûm edilen Ali Şefkati'nin «Sultan Abdülhamid'e muhalefet için Avrupa'da ihtilâl bayrağını dalgalandıran yeni bir (Jön Türk)ü yarattığı» söylenmiştir.⁶³

Ali Şefkati

«İTTİHAT ve TERAKKİ»- NİN KURULUŞU

Türkiye dışı gazeteciliğimin büyük bir yayılma göstermesi 1889 yılında «İttihat ve Terakki»nin kuruluşu ile yakından ilgilidir.⁶⁴

⁶⁰ Türkiye'de Masonluk ile siyasi kuruluşlar arasındaki ilişkiler için bk. H.K.A., Masonluk veya Farmasonluk, Aylık Ansiklopedi, C.V., s. 1509-1514, İstanbul 1949.

⁶¹ Bk. Uzunçarşılı, A.g.y., BELLETEN, S. 30, s. 253 ve 254.

⁶² Uzunçarşılı, Aynı yazı, s. 278.

⁶³ Ek. Kuran, A.g.e., İstanbul 1945, s. 22.

⁶⁴ «İttihat ve Terakki»nin kuruluşunu izleyen bölümleri ve iç çekişmeleri ayrıntıları ile ve yeni belgelerin ışığında görmek isteyenler A.B. Kuran'ın şu iki kitabına başvurabilirler:

— İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945.

— İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948.

Aynı tarihte Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile kurulan temas ve Türkiye dışında meydana getirilen teşkilât, bunlara bağlı yayın organları ile «Jön Türk» hareketini bazı merkezlerde yoğunlaştırmıştır. «Memleket içindeki cemiyetin bir şubesi olmaktan ziyade ülkede dışında bir merkez vasfını haiz» olan Paris'ten sonra 1897 yılında «Cenevre» ve «Kahire» şubelerinin kuruluşu bu arada sayılabilir.⁶⁵ Görüldüğü gibi, Jön-Türk yayınlarının Paris, Cenevre ve Kahire gibi şehirlerde toplanması ile «İttihat ve Terakki»nin buralarda «şube»ler açması arasında, karşılıklı ilişkiler mevcuttur. İkinci derecede faaliyete sahne olan şehirler arasında da Londra, Folkestone, Brüksel ve Napoli vardır.

Çeşitli dernek ve cemiyetler, aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, Abdülhamit yönetimine son vermek konusunda birleşiyorlardı. Siyaset adamlarının ve gazetecilerin Türkiye dışına kaçmalarına 1899'da Damat Mahmut Paşa'nın, oğulları Mehmet Sabahattin (Prens) ve Lutfullah Beylerle katılması yeni bir canlılık getirdi. Birinci ve ikinci Paris Kongrelerinin (1902 ve 1907) çeşitli görüşler ortamında uzlaşma zemini arayan gayretlerine rağmen Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin etrafında toplanan iki büyük grup 1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilânı üzerine yurt dışındaki mücadelelerini Türkiye'ye aktardılar. Bilindiği gibi, siyasî parti mücadeleleri, iç gâileler ve «Sèvres» Antlaşmasına varan çöküntü «Anadolu İhtilâli» ile⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti'ne vücut verdi. Politika hayatı dışında da, Au. Comte'un sosyal görüşlerini ülkemize getiren Ahmet Rıza⁶⁷ ile Le Play çığırını, özellikle Ed. Demolins'in etkisi altında kalarak Türkiye'de tanıtan Prens Sabahattin⁶⁸ sosyoloji tarihimizdeki yerlerini aldılar. Her ikisinin basın alanındaki çalışmaları

(Yazar, sonradan bu iki kitabı tek bir ciltte birleştirmiştir:

— Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul 1959, 910 s.).

⁶⁵ Bk. Tunaya, A.g.e., s. 110.

⁶⁶ Sabahattin Selek'in aynı adı taşıyan kitabı değerli bir kaynaktır. Tek cilt halindeki ikinci baskısı 1965'te İstanbul'da yayınlanmıştır.

⁶⁷ Bk. Fındıkoğlu, Auguste Comte ve Ahmet Rıza, İstanbul 1962.

⁶⁸ Bk. Tütengil, Prens Sabahattin, İstanbul 1954.

rı, Jön Türk yayınlarını taşıyarak önemli Fransız dergilerine kadar uzanmaktadır.⁶⁹

••

VARDIĞIMIZ ÜÇ NOKTA

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan Abdülhamit'in siyaset sahnesinden uzaklaştırılması «Yeni Osmanlılar» sözünün Abdülaziz'den sonra kazandığı yaygın ifadeyle «Jön Türkler»in de sonu sayılabilir. Fakat, Türkiye'ye aktarılan parti mücadeleleri, «Jön Türkler»i en azından Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar, Türkiye'nin kaderinde söz sahibi yapmıştır.⁷⁰ Gerçi, «Anadolu İhtilâli»ni de bu hareketin bir devamı ve sonucu olarak görenler eksik değildir. Bilinen bir şey varsa «Jeune-Turc» kelimesinin, bugün de dünyanın dört bir köşesinde, köklü değişiklikleri, öncü ve ihtilâlcî davranışları adlandırmak üzere, siyaset alanında olduğu kadar, fikir ve sanat alanında da kullanılmakta oluşudur.⁷¹ Böylece, Türkiye'nin dışına taşan güçlüklerle dolu bir mücadeleden milletler arası özellik kazanan bir kelime de kalmıştır.

Monografimizin «background»ını ana çizgileriyle ortaya koyan bu bölümü tamamlarken vardığımız «üç nokta»yı şöyle özetleyebiliriz :

- 1) Aydınlarımızın gazete sayfalarında başlattığı ve siyasî örgütlerin yayın organlarında devam ettirdiği «diyalog», bir örneğini İkinci Meşrutiyet'i takip eden günlerde gördüğümüz «diyalog anarşisi»ne rağmen, siyaset hayatımızın olduğu kadar fikir

⁶⁹ Zamanlarının iki önemli dergisi olan «Revue Occidentale» ve «Revue des Revues» bu arada sayılabilir.

⁷⁰ Büyük ansiklopedilere kadar giren bu görüşe bir örnek olarak bk. Larousse du XXe Siècle en six volumes, C. IV, s. 179, Paris 1931.

⁷¹ Fransa'daki sanat olaylarından Kremlin'deki siyasî çekişmelere, Vietnam'dan Latin Amerika ülkelerindeki askerî darbelerle kadar çeşitli olaylarda «Jeune-Turc»lerden söz edildiğini ajans haberlerinde ve basında görmek mümkündür.

hayatımızın da vazgeçilmez bir unsuru halini almıştır.

- 2) Kendisini kütlelere tanıtma ve kabul ettirme durumunda bulunan siyasî örgütlerle halk arasında bir köprü olan basının gelişmesi bir paralellik göstermektedir. «Sade Türkçe» düşüncesinin fikir gazeteciliğimizle başlamış olması bir tesadüf değildir ve gazetenin yüklenmeğe hazırlandığı bir görevin sonucudur.
- 3) Basın tarihimizle temellendirilmeyen bir fikir tarihi en önemli kaynağından yoksun bırakılmış demektir. Bu sebeple, «ulu bir çınar görünüşünde» olduğunu söylediğimiz «Türk Basın Tarihi»nin bütün alanları yoklanmadan kültürümüzün hiç bir dalında gerçekler bütünüyle ortaya konulamaz. Bu görüş, «evleviyetle» sosyoloji tarihimiz için geçerlidir.

III. İNGİLTERE'DE YAYINLANAN TÜRKÇE GAZETE ve DERGİLER

Bu bölümde, İngiltere'de yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler kronolojik sıra içinde ele alınarak, incelenmektedir. İnceleme sırasında gözetilen amaç, gerek yayınların bütünü, gerekse her biri bakımından, şu noktalarda toplanabilir:

- A) Mevcut «malzeme»nin tespiti,
- B) Başlıca özelliklerinin belirtilmesi,
- C) Gazete veya dergide yer alan görüşlerin ortaya konulması.

Her gazete ve dergi için elimizin altında tam koleksiyonlar yoktur. Bazı yayınların ise tek bir sayısı bile günümüze kadar saklanamamıştır. Bu gibi durumlarda başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle yetinildi. İncelenen yayınların fikrî muhtevası kadar bilinirlik derecesi de gözönünde tutularak değişik ölçülerle tanıtılması yolu izlenmiş, az bilinenler üzerinde daha genişçe durulmuştur.

Gerekli saydığımız bu kısa açıklamadan sonra «ilk» gazetemizle konuyu incelemeye başlayabiliriz.

1. «MUHBİR» Gazetesi

A) «MALZEME» Bizim görebildiğimiz kadarı ile İngiltere'de yayınlanan «MUHBİR» gazetesi 31 Ağustos 1867 ile 3 Kasım 1868 tarihleri arasında 50 sayı yayınlanmıştır. Bugüne kadar hiç bir araştırmaya konu yapılmadığını görerek «Muhbir» ile ilgili açıklayıcı bir tablo veremeyi lüzumlu sayıyoruz. Böylece, eksik sayıların hangileri

olduğu da ortaya çıkmış bulunacaktır. Aşağıdaki tabloda «British Museum» (BM) ve «Hakkı Tarık Us Kütüphanesi» de (HTK) harfleriyle kısaltılmıştır.

Sayı	Tarihi	Dili	Bulunduğu Yer	Açıklamalar
1	31 Ağustos 1867	Türkçe	«BM.»	
2	7 Eylül 1867	»	»	
3	14 »	»	»	
4	21 »	»	»	
5	28 »	»	»	
(5)	28 »	Fransızca	»	İlk Fransızca özet yaprağı olup 5. sayının özettir.
6	5 Ekim 1867	Türkçe	»	
7	12 »	»	» ve «HTK.»	
8	19 »	Fransızca	»	7. ve 8. sayıların özeti
9	26 »	Türkçe	» ve »	
9	26 »	Fransızca	» ve »	9. sayının özeti
10	2 Kasım 1867	Türkçe	» ve »	
10	7 »	Fransızca	» ve »	10. sayının özeti
11	7 »	Türkçe	» ve »	
12	14 »	»	» ve »	
12	14 »	Fransızca	»	Fransızca özet yapraklarının sonuncusudur.
13	21 »	Türkçe	»	
14	28 »	»	»	
15	11 Aralık 1867	»	»	
16	12 »	»	»	
17	25 »	»	»	
18	2 Ocak 1868	»	» ve «HTK.»	
19	10 »	»	» ve «HTK.»	
20	18 »	»	» ve «HTK.»	
21	27 »	»	» ve «HTK.»	
22	6 Şubat 1868	»	» ve «HTK.»	
23	13 »	»	»	
24	22 »	»	»	
25	29 »	»	»	
26	7 Mart 1868	»	»	
27	14 »	»	» ve «HTK.»	
28	28 »	»	»	
29	4 Nisan 1868	»	» ve «HTK.»	
34	13 Mayıs 1868	»	» ve «HTK.»	
35	20 »	»	«HTK.»	
36	27 »	»	«BM.»	
37	3 Haziran 1868	»	»	İngilizce özetli
38	12 »	»	»	»
40	25 »	»	»	»
41	2 Temmuz 1868	»	»	»
43	13 »	»	»	»
45	30 »	»	»	»
47	31 Ağustos 1868	»	»	İngilizce özetli
49	cemaziyülahir 30	»	«HTK.»	
50	Tesvissani 3	»	»	

Birinci sayının başlığının altında şunlar yazılıdır: «Bu gazete (Londra)'da basılır. Neden bahsedeceği içinden anlaşılır. Şimdilik haftada bir çıkar. Bir nüshası yerinde iki pens, Türkistan'da bir buçuk kuruştur. Posta ücreti başka». İlk 4 sayısı «Hammersmith»teki bir basımevinde hazırlanan gazete, 5. sayıdan itibaren Londra'da basılacaktır.¹ Birinci sayının son sayfasında yer alan «Suavi» imzasına 7. sayıdan itibaren «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» mühürü de eklenecektir. Bu durum gazetenin son sayısına kadar devam eder.

Yayın süresince gazetenin üç defa boy değiştirdiği, önce büyüdüğü ve yeniden küçüldüğü görülür. 21 x 33 cm. olan gazete 12. sayıdan itibaren 28 x 44 cm. olarak yayınlanır. 38. sayıdan başlayarak da 18 x 28 cm. olur.

«BM»deki koleksiyonun ilk cildinin başına, üzerinde belki de Ali Suavi'nin el yazısı ile bazı çıkmalar bulunan, bir basılı mektup eklenmiştir. «Umum» başlığını taşıyan bu mektubun bir foto-kopyası, «BM»deki Türkçe «Muhbir» sayıları gibi «HTK»de görülebilir. Bu basılı mektupta yer alan şu cümleler çok ilgi çekicidir: «Ahali-i Şarkiyenin terakki-i maarif ve medeniyetlerini mucip olacak efkâr-ı ceditdeye ser-bâzlık vermek ve Şarklılar hakkında Avrupa'nın efkârını tashihe çalışmak için (Londra)'da «Muhbir» namile bir gazete tesisine muvaffak olduk. Bu teşebbüs birinci iştir ki İslâm tarafından Avrupa'ya gelinerek mübaşeret olun- du».

Görüldüğü gibi «Muhbir»in ilk olma ve «Londra»-da kurulma özelliği bu mektupta, biraz da övünçle, belirtilmektedir.²

¹ Bu durumu Ebüzziya şöyle açıklar: «Suavi, (Muhbir)i (Hammersmith)de Georges Bertrand'in matbaasında tertip ettiriyorcu. Çünkü Ağâh Efendi'nin hurufu o matbaada bir laire-i mahsusaya vaz'edilmişti». Bk. A.g.g., Tefrika no. 68.

² «Muhbir»in 5. sayısında «İstanbul'da basılan resmi (Ruzname-i Ceride-i Havadis) gazetemiz hakkında bazı şeyler yazdığından yanlış yerlerini tas- hih etmek üzere» yapılan açıklamada Ali Suavi, «Ben Paris'te gazete çıkarmağa kalkışmadım, hele Belçika'ya hiç gitmedim» diye yazar. Buna rağmen, «Muhbir»in Paris'te de yayınladığı kanaati oldukça yaygındır. Bk. Blind, K., Young Turkey, The Fortnightly Review, C. LX, s. 832.

«Muhbir»in birinci sayısında yer alan bir cümle de çok dikkate değer: «(Muhbir) doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar». Burada, «Doğru söylemek yasak olmayan bir memleket» olarak nitelenen İngiltere'dir ve böylece İstanbul'daki «Muhbir»i bir süre kapatıp kendisini Kastamonu'ya süren Türkiye ile kendilerini Paris'ten uzaklaşmaya mecbur eden Fransa'ya serzenişte bulunmaktadır. «Yine çıkar» derken de «Âli Kararname» ile kapatılan İstanbul «Muhbir»ine telmihte bulunuyor ve onun devamı olduğunu dolayısıyla ifade ediyor.³

28 Eylül 1867 tarihli «Muhbir»de ele alınan meseleleri özetleyen ilk Fransızca özet yaprağının arka yüzünde Ali Suavi'nin, meslekdaşı gazetecilere hitaben bir mektubu vardır. Bu mektubun bir parçasını, «Muhbir»in Fransızcası hakkında bir fikir vermek üzere, aynen alıyoruz:

«.. Il y a quelques mois, je publiais dans le (Muhbir), qui paraissait alors à Constantinople, l'Histoire de forteresse de Belgrade, dans laquelle je faisais connaître l'abandon (secret) de cette forteresse à la Service.

Le Grand vizir, qui ne voulait pas que cet abandon fut connu du public, suspendit le journal et m'exila à Kasta-

Aralık 1896.

Fesch, P., A.g.e., s. 39, not 1.

Tanpınar, A.H., Namık Kemal Antolojisi, İstanbul 1942, s. 8.

Tunaya, A.g.e., s. 159.

Fındıkoğlu, XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği, İstanbul 1962, s. 7.

- ³ Filip Efendi'nin sahibi bulunduğu İstanbul «Muhbir»inin yazar olduğu kadar yöneticisi de sayılan Ali Suavi (2) numaralı notta söz konusu ettiğimiz yazısında bu gazete ile ilgisini şöyle anlatır: «İstanbul'da Filip isminde bir adam (Muhbir) namında bir gazete çıkarırdı. Devlet ve vatanını seven bazı büyük zatların talebi üzerine ben dahi o gazeteye bazı bendler vermiş ve yazdırmıştım ki içinde benim lakırdıların hangileridir herkes bilir».

Bu gazete 25 Şaban 1283 ve 23 Muharrem 1284 tarihleri arasında 55 sayı çıkmıştır. Geniş bilgi için bk.

Sungu, İ., Muhbir Gazetesi, Aylık Ansiklopedi, C. II, s. 401-404, İstanbul 1945.

Gazetenin sahibinin adı ile kurulan bir yakıştırma «Muhbir»in «Filibe»de yayımlandığı şeklinde ağır bir hataya sebep olmuş görünüyor. Bk. The Encyclopaedia of Islam, New Edition, C. II, s. 473, Leiden ve Londra 1965.

mouni, d'où je parvins à m'échapper, un mois après, puis à m'embarquer pour l'Angleterre. Arrive à Londres, je me mis en mesure de faire reparaitre le (Muhbir), que je vous adresserai chaque semaine ainsi que son résumé».

B) ÖZELLİKLER

Bir yılı aşan yayın hayatı boyunca «Muhbir»de görülen «özellikler» şöyle özetlenebilir :

a) Gazetede imzalı yazıya çok az rastlanır. Okuyucu mektubu olarak söylenenler de dahil, imzasız bütün yazılar Ali Suavi'nin kaleminden çıkmışa benzer.

b) Gazetede bir taklit edilme korkusu görülür. 7. sayıda çıkan bir «dlân»da, «(Muhbir) gazetesine bazı taraftan taklit olunacağı istihbar olunduğundan işte kâğıtları değiştirdik ve her gazetemizi (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) mühriyle temhir ettik. Şimden sonra (Muhbir)i herkes tanımalı ve böyle olmayana (Muhbir) nazarile bakmamalı» denilmektedir. İğreti gibi durmasına rağmen son sayıya kadar yer alan «mühür» tartışmalara konu olmuştur.

c) Gazeteden ayrı olarak Fransızca özet yapırları çıkardığını gördüğümüz «Muhbir» 37. sayıdan itibaren Türkçe gazetenin bir kısmını İngilizce özetlere ayırmağa başlar. «Summary» başlıklı bu bölümün gerekçesi şöyledir:

«(Muhbir) gazetesini İngiliz ulemâsından dahi nice zevat istiyor ve alıyorlar. Ekserisi Türkçe bilmediklerinden hulâsa-i münderecatına malûmat vermek için bir İngilizce hulâsasını her numromuza derc edeceğiz».

ç) İlk defa gazetenin 25. sayısında yer alan ve 26. sayıda da tekrarlanan ticarî mahiyette bir ilân dikkati çeker. Bildirildiğine göre «...mağaza-yı mezkûrede dalgıç âlât ve esvabı satılmaktadır».

d) Gazeteye abone olabilmek için Londra bürosuna olduğu gibi Paris için verilen adrese de başvurulabilir.

e) Gazetede başta İngiliz basını olmak üzere yabancı

ve yerli (İstanbul) gazetelerden yapılan aktarmalar ve bunlara verilen cevaplar vardır.

f) Gazetenin büyümesini «(Muhbir) büyüdü. Zira hün-
ner ve marifeti feyziyab eden rağbet ve iltifattır» diye açık-
layan Ali Suavi'nin sözünden 38. sayıda başlayan boyca kü-
çülmenin bir ilgi azalmasından ileri geldiği sanılabilir.

g) «Muhbir»in «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» ve men-
supları ile ilişkileri, üzerinde durulması gereken bir konu-
dur. Gazetenin ilk sayısında, «Bir iki aydan beri matbaa ve
levazım tedarikiyle uğraşıp şimdi işe başlamıştır» dediği
bir «Cemiyet-i İslâmiye»den söz edilmektedir. Yapılan açık-
lamaya göre, «Cemiyetimizin müteaddit gazeteleri olacaktır.
Bu gazeteler havadis verecek ve memâlik-i Osmaniyeye mü-
teallik politikadan bahsedecektir». 14. sayıda ise «Londra'-
da (Muhbir)i bastıran vatan ve milleti sevenlerden mürek-
kep Müslüman Cemaati'dir ve kâtibi (Suavi)dir» diye yazar.
Bir sayı sonra da İngiltere Hariciye Nazırına gönderdiği bir
mektubu «Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Londra'da vekili
bulunan Muhbir müellifi Suavi» diye imzalamaktan çekin-
mez.⁴ Namık Kemal'in bir mektubundan «bâzı mertebe te-
ferrüt dâiyyesinde» gördüğü Ali Suavi'ye arkadaşlarının dar-
gın olduğunu ve «Muhbir»in kendilerinden «hiç kimseyi
hoşnut etmediği»ni öğreniyoruz.⁵ Ziya Bey ile birlikte Brük-
sel'den 1868 yılı Nisan veya Mayıs'ında «Londra'da Faziletli
Ali Suavi Efendi Hazretlerine» gönderdikleri mektup du-
rumu iyice aydınlatmaktadır :

«Muhbir'de ittihâz buyurulan meslek rüfeka-i kirâm
ile bi'l-müzâkere ve bi'l-ittihat karâr-gir olmasından nâşî,
muhâfazası muktezî olan mesleke tamâmiyle mübâyin oldu-
ğundan ve gazetenin zirinde sülûs hat ile muharrer *Yeni Os-
manlılar Cemiyeti* ibâresini hâvî olan damga ise nüsha-i
Muhbir'in bu alâmetten hâlî bulunmasını, *Yeni Osmanlılar
Cemiyeti*'ni teşkil eden rüfeka nâmına bi'l-vekâle ve tarafı-
mızdan bilhassa ihtâr ve istirhâm eyleriz»⁶

⁴ Ali Suavi'nin bu mektubu ve cevabı ile daha başka mektupları ve cevap-
ları «BM»de Doğu Kitapları ve Yazmaları Bölümünde OR. 12. 130 nu-
marada kayıtlı «Copies of Letters, etc.» adlı ciltte görülebilir.

⁵ Bk. Tansel, A.g.e., s. 151 ve 152.

⁶ Aym eser, s. 137.

Bu mektup Ali Suavi'nin tutumunda bir değişiklik meydana getirmeyecektir. Zamanla Mustafa Fazıl Paşa'ya kızgınlığı artsa da Ali Suavi'nin kendini «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» mensubu saydığı ve «Muhbir» sayfalarında Cemiyet'in görüşlerini, kendi mizacı ve üslubu çerçevesinde ortaya koyduğu söylenebilir.

Ebüzziya Tevfik'e göre «Muhbir»in yayınlanması şu düşüncenin sonucudur: «Suavi (Muhbir) gazetesini çıkarmak istiyordu. Kemal ile Ziya Bey (Hürriyet) namında bir gazete neşrini arzu ediyorlardı. Nihayet Suavi'nin münferiden (Muhbir)i çıkarmasına, ilerde kendilerinin (Hürriyet) gazetesini neşirde serbest bulunmaları şartile muvafakat eylediler. Bu bir tecrübe olacak idi».⁷

C) GÖRÜŞLER

Fransızca eklerin ilkinde kendini «Rédacteur propriétaire du Mukhbir» ve İngilizce özet-

lerin yanı sıra da «Editor, Proprietor, and Publisher of the Mukhbir» diye tanıtan Ali Suavi, gerçekten gazetenin her şeyidir. Bu sebeple Charles Wells⁸ gibi imzalı olarak çıkan birkaç yazı dışında, gazetede yer alan her şeyin onun kaleminden çıktığını sanmak yanlış olmaz. Biz, «Muhbir»de ileri sürülen görüşleri bir bütün sayarak tanıtmak yolunu tuttuk. Elden geldiği kadar da «âmiyane bir lisanla» diye küçümsenen dilini,⁹ olduğu gibi vermeğe çalıştık.

BEN

Önce, kendi kelimeleriyle Ali Suavi'yi tanıyalım: «Ben Türkistan'ın hayrına müteallik

şeyler yazacağım. Madem ki ben Arabistan ve Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezmiş ve bütün vatanımı karış karış bilmiş

⁷ Bk. A.g.g., Tefrika no. 50.

⁸ Charles Wells'in hayatı ve Türkçe olarak yazdığı bir iktisat kitabı için bk. Tütengil, C.O., Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar, İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI, C.XXV, S. 1-2, s. 141-150, İstanbul 1966.

⁹ Bk. A.g.g., Tefrika no. 82.

ve milletim lisanında olan âsarı okumuş öğrenmiş ve bunca vakitler eâzım-ı vükelâ ile beraber oturup kalkmış bir adamım. Elbette vatanımı ecnebi olan Mösyö Çörçil'den¹⁰ ve lala kucağında büyüyenlerden daha âlâ bilirim ve yazarım». (S. 5).

«.. Öyle bir adamım ki icabında yalın ayak yürümek, toprak üstünde yatmak, kuru ekmek kemirmekten mütezzî olmam... Nerde bulunsam kalemin beni besler.

Hülâsa-i kelâm ben öyle dost kaybetmemek için namusumu feda edemem... Benim gözlerime insanların iktidarı pek hakir görünüyor.. Cihanda dört günlük ömür için müdahane ve riya telaşlarını çekmem».

Ali Suavi

ISLAHAT

«Şimdi dünyanın her tarafında şöhret bulan kelime (ıslahat)tır. Bundan murat Osmanlıların Bâb-ı âli'den bekledikleri icraattır. Bu ıslahat kelimesi Osmanlıların ağzından çıktı. Fakat hâlâ ne demektir Avrupalılar anlayamadı.. Bu kelimeye Rusya taraftarları istedikleri gibi mânalar veriyorlar». (S. 7).

¹⁰ Ali Suavi «Ruzname-i Ceride-i Havadis-i çıkaran W. Churchill'in oğlu A. Churchill'i söylemek istiyor.

«Anlaşılan bugünkü günde Türkistan'ın muhtaç olduğu ıslahatı lala kucağında büyüyen beylerimiz ve hizmet-kârlıktan yetişme paşalarımız¹¹ ya bilmiyorlar, yahut bilmek işlerine elvermiyor». Bu konuda Hükûmetçe alınan kararları «isim değiştirmek» veya «vaad» olarak niteleyen Ali Suavi'ye göre önce «İcraatı icraya mütekeffil olacak kimlerdir?» sorusuna cevap vermek gerekir. Ona göre iki alternatif söz konusu olabilir: Ya «.. millet tarafından intihap olunmuş azadan mürekkep bir *Büyük Meşveret Meclisi* yapıp» bu icraya mütekeffil kılınır, ikinci ihtimal olarak da «.. vükelâ-yı hâziranın insafı mı bu icraata tekeffül edecektir?» (S. 9).

MAARİF ve İHTİLÂL

Ali Suavi, günümüzdeki «di-
renme hakkı»nı akla getiren
bir ileri görüşlülükle konuyu
inceler: «Bizim vükelânın ef-

kârınca halkı terbiye etmek ifsad demektir. Halkı yine kendileri için hal-i cehalette bırakmak lâzım imiş ve senet olarak derler ki, maarif ilerilerse Fransa'nın Büyük İhtilâli gibi bir şey zuhurundan korkulur...

Evet, bu fikir doğrudur. Maarifte terakki eden millet hukuk-u milliyeyi pâyimal eden despot vükelâ üzerine ihtilâl dahi yapar». (S. 10).

1830 Fransız İhtilâlini hatırlatarak «Aferin, Fransızlar pekâlâ ettiler» diyen Ali Suavi'nin bir başka yerde de «Ayet-i kerime»lere dayanarak aynı düşünceleri başka bir açıdan temellendirdiği görülür:

«Ey adalet isteyenler! Sümüklüböcek gibi başınızı saklayarak gezmek isterseniz hiç bir vakitte zâlimler size baş çıkartmayacaktır. Esirsiniz.

Eğer Bilâl ve Süleyman gibi seyf dermiyan merd meydana olursanız zâlimlere karşı durursunuz. İnsansınız, hürsü-

¹¹ Burada, Âli Paşa kastedilmiş olmalıdır. Muarızları «Kapıcı-zade» diyerek Âli Paşa'yı aşağılamaya çalışmışlardır.

nüz... Denize düşen, biri gelsin de beni kurtarsın deyu bekliyerek boğulmalı mıdır? Yoksa canını kurtarmak için çabalamalı mıdır?.. Ağlamayan çocuğa meme vermezler». (S. 14).

İnsanları (action)a çağıran Ali Suavi, hükümete gözdağı vermekten de geri kalmaz: «Hükûmet başına geleceği artık hissetsin, tabaanın meşveret hakkını vermeğe mecbur olduğu gün işte geldiğini anlasın. Eğer anlamak istemezse tabaa hakkını zorla alacaktır». (S. 26). «Zaman faktörü» ise başlıca endişeleri arasındadır:

«Ey vatan erleri! Biz böyle sükût durdukça hiç bir şey olmaz. Velew ki Padişahımız nutk etmiş, icrası görülmez.. Gaflet etmiyelim. Vakıt kaybetmiyelim. Vakıt bizi kapmazdan evvel davranalım». (S. 37).

YENİÇERİ OCAĞI

Ali Suavi'nin ordu ve siyaset ilişkilerine ışık tutan bu yorumu çok ilgi çekicidir:

«Biz hürriyet efkârını Yeniçerilerin mahvından beri kaybettik... Hükûmet-i mutlakaya karşı durur bir kuvvet idiler. Babalarımız Yeniçerilerin zulmünden bîzâr olduklarından Sultan Mahmud-u Sâni'nin kuvve-i tâhiresi bunları mahvedince nefesleri kesildi. Herkes ümide düştü, memnun oldu. Lâkin düşünemediler ki bir hükûmet her türlü nizam ve nezaret kaydından kurtulursa ne hale gelir?¹² Bir idare kendinin hareketini tâdil edecek kuvve-i mukabeleden azadlanınca ve birkaç kişinin eline kalınca vahşilik halinden bile bin kat beter olur. Bârî Yeniçerilerde bir intizam var idi. Hiç değil ise ahkâm-ı şeriate tâbi idiler». (S. 10).

TANZİMAT

Ali Suavi, «bazı şeyleri ilga eden, fakat yeni bir şey getirmeyen» Tanzimat'ı da tenkit

¹² Ali Suavi'nin bu görüşü 1826 tarihine kadar Yeniçeri Ocağı ile ulema sınıfı bir dereceye kadar siyasi parti vazifesi görmekte idiler. diye yazan E.Z. Karal'ın kanaati ile karşılaştırılabilir.
Bk. Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 299, Ankara 1956.

eder: «.. Eyaletler bu hallere hep Tanzimat'tan sonra uğradılar. Çünkü Tanzimat hem esasen nâkıs, hem icrasında bin türlü sû-i isti'mâlâta giriftardır. Zira Tanzimat hükûmetin istiklâline karşı duracak bir kuvvet meydana koymadı. Bugünkü gün yeni nizamlar sayesinde vükelâ ve valilerin iktidar-ı hududu mes'uliyetten hariçtir». (S. 10).

Bu metinde geçen «hükûmetin istiklâli» sözünün, metnin Fransızcasındaki «le pouvoir despotique» karşılığında kullanıldığı bilinmelidir.

«GEMİ» BENZETMESİ

Devleti «gemi»ye benzetmekten hoşlanan Ali Suavi şu suali sorar: «Peki ama hepimiz geminin içindeyiz. Gemi batıyor. Nasıl feryat etmiyelim?.. Bu halde yapılacak şey, geminin bulunduğu halden reisi haberdar etmektir». Ali Suavi'nin «reis» kelimesiyle kastedtiği «Bizim reisimiz olan Pa-dîşahımız»dır. «Bize düşen ona arz-ı hâl etmektir». (S. 12).

GÜZEL HÜKÜMET

Bizim «Güzel Hükûmet» adını verdiğimiz, Ali Suavi'nin özlemini çektiği idaredir:

«.. Ne güzel hükûmettir o ki varidat ve sarfiyatı birkaç kişinin eline kalmayıp umumun yani millet tarafından intihap olunmuş beş altı yüz zevatın nezareti altında buluna ve israf vuku buldurulmaya». Zaten «Muhbir»in yayınına temel olan şu «Üç Kaziye» bu amaca ulaşmak içindir: «Suret-i idaremiz değişmedikçe halimiz düzelmez. Vükelâ mes'ul olmadıkça iş yoluna girmez. Hükûmet nezaret altına alınmadıkça doğru bir şey yapılamaz».

Ali Suavi, «Usul-ü Meşveret veya diğer tâbirle Millet Meclisi lâzım» diyerek bu konuda bir sonuca varır. İki ana kanaatini ise şöyle belirtir: «Birincisi, şu asırda gördüğümüz Bâb-ı Âli idaresiyle Devlet-i Osmaniye bâki kalamayacaktır. İkincisi, bu devletin bâki kalmasına çare yok değil vardır». Ona göre bu «çare» şudur: «Meşveret Meclisi ol-

madıkça Devlet yaşamaz. Yaşamaz, zira adalet olmaz. Adaletsiz devletin bekası olmaz». (S. 22).

Ali Suavi düşündüğü «çare»yi son bir defa «Osmanlı'nın Terakkisi» başlıklı yazısında ele alır. Bu yazının dikkate değer tarafı «öğretim birliği»ne dayandığı «Osmanlılık» fikri ile «Meşveret»e karşı «âdil diktatör» görüşünü tartışmasıdır: «İstanbul, Usul-ü Meşvereti kabul etmeli. Memlekette bir usûl üzere mektep, bir usûlde ders yapmalı. Herkes bir mektepten yetişmeli. Tâ ki ecnas-ı muhtelif bir fikir sahibi olup, herkes (Ben Osmanlıyım) demeli... (Ben hâkimim), (Ben mahkûmum) ihtilâfı kalkmalı...

İşte böyle bir mektep bir dersle Osmanlılık iddiası yani ümmetlik ve hubb-ı vatan kalplere rabita olduğu halde Avrupa'nın sanayii kolay kapılır...

Eğer denirse ki (Meşveret'e hacet yok. Başta bir âkilin dudağı kımıldaması ile olabilecek işi niçin kalabalığı düşürmeli?)

Evet, bu mümkündür. Fakat yapacak âkilin zekâ ve dehasını muâheze derecesinde büyük olmak lâzımdır. Haydi farzedelim ki muâheze derecesinde dehalı bir zat bu işi yap-sın. Ya anın halefi ve halefinin halefi olacak zatların deha-ları dahi o gibi muâheze derecesinde olacağına kim kefil ola-cak?» (S. 49).

TAKLİT MARAZI

Avrupa ile temasımız arttıkça ortaya çıkan «taklit» konusunda Ali Suavi ne düşünüyor?

Ona göre, «... bir kavmin di-

ğerde gördüğü menfaatli bir şeyi kendine yakıştır surette istimal ile istifade etmek zararlı değildir». Bu ölçünün uygulanması bir hayli güç olmalı ki, «... dünyada namları kalma-yan milletler bütün diğer milletlere taklit ile mahvoldular». Konuyu Türkiye bakımından ele aldığı anda kötümser oldu-ğu görülür: «... Şu taklit marazı Osmanlıya pek tesir etmiş-tir... Medeniyet denilen şey, bizim Osmanlı memâlikine ters tarafından girmiş... Bizde âdâb-ı diniye ve âdât-ı âtikayı tah-kir etmek medeniyet addolunuyor, bu ne ters mâna?» (S.20).

Bir başka yazıda konuya tekrar döner, bu vesile ile Fuat Paşa'ya hücum etmek fırsatını da kaçırmaz: «Geçenlerde Londra kibarından bir zâtın konağına davetli gitmiştim». Konuşma sırasında Osmanlıların taklitle kendi kendilerini bitireceklerini söyleyen evin hanımı bir de misal veriyor : «Fuat Paşa, Osmanlı gibi bir adam değil, Fransız gibi bir adamdır».

ŞARK MESELESİ

Bu konunun çeşitli vesilelerle ele alındığı görülür. Ali Suavi'ye göre «Mes'ele-yi Şarkîyenin bugünkü hali şudur ki,

Osmanlı Hükûmetini mahvetmek isteyen Moskof, memâlik-i Osmaniye'de bulunan Hristiyanları tahrik etti». Bu teşhisten hareketle, İngilizlere hitaben şunları yazıyor: «Ey İngiliz dostları! Türkistan'dan şikâyet olunacak hali size beyan edeyim. Şudur ki; sizin Londra'nızda yalnız bir İngiliz kanunu var. Fransız kanunu yok, Moskof kanunu yok, Türk kanunu yok. Bizim İstanbul'umuzda her sınıf için başka başka kanun var. Fransızlar ve saireler Müslüman Mahkemesine gitmiyorlar. Çünkü hak kazanacaklarına emniyet etmiyorlar. Bu hal, tefrika meyyal Osmanlı Hristiyanlarına da ecnebilere sirayet etti. Bu tefrikanın sonu nereye münecer olacaktır, pek açık görüyoruz. Hem de onun için ağlıyoruz. Bâb-ı âli cümlemin kabul edeceği bir esas tutmalı. İstanbul'dan otuz altı türlü kanun kalkmalı. Bir devlet için yalnız bir yol olmalı. Her sınıf hakkını bir mahkemeden almalı. Tabaa-yı Osmaniye kemal-i emniyet ve hürriyetle (Ben Osmanlıyım) diyebilmeli..

Ey dostlar! Müslümanlık bu ittihadı mânidir zannolunmasın... (Elimizden ne gelir, din mâni oluyor) diyenlerin itizmaları ve diplomasileri kabul olunmasın. İşte Türkistanca saadet-i hal ve aklı erenlerin istediği ıslahat bundan ibaret».

Ali Suavi konuyu incelediği yazı dizisinin bir yerinde der ki: «Ey Avrupalılar! Zannetmeyiniz ki yalnız Hristiyan hukuk arıyor. Biz hepimiz Osmanlı Mahkemesinden hak istiyoruz. Osmanlı Mahkeme-i Şer'îyesini bu hakkı vermeye müstait görüyoruz».

Elimizde yalnız Fransızcası bulunan 8. sayıda, 3 Ekim 1867 tarihli «La Situation» gazetesinde F. Langlé'nin «Şark Meselesinin hallini Türkiye'nin haritadan silinmesinde gören» yazısına cevap verirken, «Moskof istilâsına sadece Türklerin karşı koyabileceğini» söyleyerek, yazarın kaleminin ucuyla kurduğu konfederasyonları, Cadmus'un diş ekerek insan yetiştirmesine benzetip alaya alır. Gerçi Şark Meselesinin aslını, «Müslümanlar Asya'ya çekilsinler, Avrupa'yı yani Rumeliyi terketsinler» şeklinde anlayanlar da vardır. «Şapkacılar» dediği Avrupalıların Osmanlı ülkesinde «süslü konaklar» yaptıklarını hatırlatarak, insanın içine işleyen şu soruya cevap bekler: «Biz böyle mülkümüzü malımızı elden çıkararak içerilere doğru çekile çekile altı yüz yıl evvelki Türklerin geldikleri yerlere mi gidelim?» (S. 17).

Avrupalıyı tanımanın verdiği yetkiyle de şunları ekler :

«Biz Avrupa'yı şimdi anladık ki Türkistan'ı pek bilmiyorlar. Türkistan'da Rusya'nın dediği gibi zulüm var sanıyorlar. Biz de (Zulüm var) dedikçe, (Ha, işte Müslümanlar da ikrar ediyor) diyorlar. Yahu, bizim zulüm dediğimiz sizin dediğiniz gibi değil. Biz Osmanlıyız. O vatan bizim hanemizdir... Hanemizde yangın zuhur ederse zarar görecektir. (S. 17).

GİRİT MESELESİ

İstanbul'dan beri yakından ilgilendiği «Girit Meselesi» Ali Suavi'yi İngiltere'de de düşündürmekte devam eder. Bir

yandan «Muhbir»de Girit havadislerine geniş yer verirken, bunlara eklediği «mütalâa»larla da görüşlerini ortaya koymaktan geri kalmaz. Meselenin can damarına da cesaretle parmak basar: «Şimdi Girit'ten aldığımız havadise göre Müslüman ahalinin Girit'i terkle hicretlerine irade zuhur etmiş. Eğer sahih ise iş bitti». (S. 29).

Ali Suavi'nin Girit'e bakışı akıl gözüyledir: «Malûmdur ki bir yerde isyan zuhur ettiği vakit orada iki mesele zuhur etmiş olur. Birincisi, isyan halini teskin etmek; ikincisi müstakbele emniyet vermek»tir.

İKTİSAT
KONULARI

«Muhbir»de iktisat konuları çok az yer tutar. Maliyede ıslahata genişçe yer verilen konuların yanı sıra şirket teşkil-

li, demiryolu dikkati çeker. Malî konular arasında özellikle «istikraz» üzerinde durduğu görülür: «Birkaç kişi istikraz ediyor. Namına millet borcu deniyor. Peki, milletin borcu ise millet bu paraların masrafını bir kerecik olsun niçin görmedi?» Yeni bir istikraz ihtimali karşısında da alışılmadık bir tepki gösterir: «.. Vükelânın ümmet namına yapacağı şu istikrazı hiç bir veçhile kabul etmeyeceğini ve ileride şekli hükûmet tebeddül ettiği zaman ödemeyeceğini aldığımız mektuplar üzerine ümmet namına Avrupa'ya ilân ederiz». (S. 34 ve 36).

Sualli -cevaplı yazılarından birinde şirket konusunu ele alarak diyor ki: «.. Osmanlılar da şirket teşkil edip hisseler toplansınlar ve işleri kendileri görsünler».

Demiryolu için söyledikleri de değişiktir: «Gariptir ki bizde demiryolunu (memba-ı servet) sanıyorlar. Değildir değil. Demiryol dediğimiz servet doğurmaz. Başka sebeple doğmuş olan serveti tezyid ve teshile alettir». Bir başka yazısında da demiryolu ile ilgili olarak, «Vücutta kan olmazsa damarlar neye yarar?» diye sorar.

TARİH ve KÜLTÜR
KONULARI

Ali Suavi, daha sonra geliştireceği bazı düşünceleri¹³ ilk defa «Muhbir» sayfalarında ele almıştır. «Türk» başlıklı

yazısına, «Türk, Türkmen, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır. Herodot Tarihinde görülen Taurique Türk'tür» diye başlar Aynı yazıda belirttiğine göre, «.. Konya'da hükûmet eden Selçukiler'[in] 223 sene müddetleri esnasında Anadolu (Büyük Türkistan)a açık bir hane gibi idi».

¹³ Ali Suavi'nin tarih ve kültür konularındaki geliştirilmiş görüşleri, özellikle «Ulûm» gazetesinde yazdıklarına dayanılarak, bir kitapçıkta ele alınmıştır.

Bk. Danişmend, İ.H., Ali Suavi'nin Türkçülüğü, İstanbul 1942.

Ali Suavi, Bouillet gibi «Avrupa müverrihleri»nin «Türk'te zuhur eden ulemâyı Arap ulemâsı» zannetmelerini şiddetle tenkit eder. «Bouillet'nin Arap diye yazdığı» İbni Sina, Farabi, Gazali ve Zemahşeri Türktürler. Üstelik, «.. Avrupa'lılar zaman-ı cehalette iken Türk'lerin Nişabur'da Dâr-ül-fünûnları var idi».

«Hunlar»ın Türk olduğuna da işaret eden Ali Suavi'nin ilgisi «Çin-i Garbide Müslüman Türkler» konusuna kadar uzanır. «İstanbul» gazetesinde aleyhinde çıkan bir yazıya verdiği cevapta, «.. Muradı dünyada mevcut olan bilcümle iki yüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masruf» olan «bir Cemiyet içinde bulunmakla» iftihar ettiğini yazar.¹⁴

«Hattımızın İslahı» konusu da onu önce «Muhbir» sayfalarında meşgul etmiştir. «Malûmdur ki hattımızın tarik-i ıslahını şimdiiyedek çok zevat tefekkür etti ve bazıları bazı tarik icat etti» diye başlayan yazısında kendisine uygun görünen yolun köklü bir değişme olmadığını anlatır:

«.. Hattımızı ıslaha lüzum neden göründü ise yalnız o mertebe ıslaha teşebbüs kâfidir. Yoksa yeniden bir mükemmel hat tertibine kalkılırsa yalnız bizim hattı değil, dünyadaki mevcut her kavmin hatlarını ıslah lâzım geleceğine hiç şüphe yoktur». Yapılacak şey, «.. öteden beri malûm olan herekelerimizi mübtedilere tâlim için kullanmak, fakat noksan görülen harfler ve herekeler için işaretler ihtira edip bu işaretleri eski herekelerimiz gibi huruf üstüne yazmaktır».

Ali Suavi bundan sonra, başkalarının da ileride sorup

¹⁴ (4) numaralı notta sözkonusu ettiğimiz yazma eserde («BM», OR. 12. 130) yer alan Ali Suavi'nin bir mektubu - kim olduğunu tespit edemediğimiz bir paşaya yazılmıştır - İstanbul'da bulunduğunu söylediği «Cemiyet» hakkında şu bilgileri vermektedir:

«Bu Cemiyetin teşkili dört seneden beridir gayet hafidir. Maksudı bir Afrika Devleti teşkil ve tesise hizmet etmektir. Bu Afrika Devleti, Tunus ve Trablus ve Mısır'ın ittihadıyla olacaktır».

Ali Suavi'ye göre bu «Cemiyet»te «ekâbir-i ricalden» ve «ehl-i maariften» kişiler vardır.

Bk. Copies of Letters, etc., s. 40.

tartışacakları bir soruyu ortaya koyar: «Avrupa'lıların talim-i maarifle» terakkilerine ve bizim tedennimize başlıca sebep harfler mi? Ona göre, «hattımızın eşkâlini tağyire hacet olmayıp» sadece kolay okuma için «işaret-i mahsusalarımız olmak» bize yeter. Yazı konusunun önemli bulduğu yanını da şöyle açıklar: «Maa-hazâ biz hattımızı ıslaha kalkıştığımız vakitte öyle bir mâruf yolda ıslâh etmeliyiz ki o yeni hatta alışanlar nice yüz senelerden beri yazılmış veya basılmış kitaplarımızı okumaktan mahrum kalmamalı». (S.47).

ŞERİAT

«Usul-ü Fıkıh» adlı yazılarını, bilinenleri tekrarladığı için ele almayı gerekli saymasak

da, «Şeriat» konusundaki görüşlerini özetlemekte fayda umuyoruz.

Ali Suavi'nin yazılarında «şeriat» sözü «temel yasa» anlamında kullanılmaktadır. Ona göre, «hükûmet-i mutlaka»nın karşısına konulacak «hükûmet-i meşrute», «bir şeriata bağlı olup o şeriatın tâyin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder, haddini tecavüz edemezse» bu adı alabilir. Israrla belirttiğine göre, «Usul-ü Meşveret şeriatta yoktur lakırdısı büyük hatadır». Kur'an ile eş-anımlı olarak kullanılan «şeriat»ın, dünya işleri sözkonusu olduğu vakit ortaya çıkardığı bir güçlük var mıdır? Bu soruya karşı Ali Suavi'nin cevabı şöyledir: «(Şeriat dünya umuruna karışırsa devlet için terakki yoktur) sözünü işittik». Ona göre, bu söz Hristiyan memleketler için doğru ise de İslâm şeriatı için doğru değildir. «Muhbir»in bu konuda yazdıklarını gözönünde tutarak «şeriat-ı İslâmiye(nin) terakkiye mâni olmadığını tasdik» eden «Public Opinion» gazetesinin (S. 203) yazısının başlığı, Muhbir'e göre, şöyledir: «The Coran not opposed to constitutional goverment».

Muhbir'in son sayısındaki «Terakki» başlıklı makalede konuya açıklık getiren ve «şeriat»ı «anayasa» anlamında kullanan şu satırlar vardır: «Konstitüsyon kelimesinin asıl mânası bizde şeriat ve onun hâdimi olan tanzimat olacaktır ki intihap hukuku dahi bunda dahildir. Fakat bu tanzimat terakkiye sebep midir, yoksa terakkinin neticesi midir?»

Tanzimat dediği yasalarla terakki arasındaki sebep-netice olma durumunu tartışan Ali Suavi, Bâb-ı âlî'nin buna netice gibi bakarak, «Ahalide terbiye yok, verilecek şeye istidat yok. Halkımız maarifte terakki etsin, ondan sonra idare-i matlabeye nail olsun» dediğini yazar. Halbuki, «Efkâr-ı Cedide Eshabı» buna bir sebep gibi bakmaktadırlar. Onlara göre, «Sizin halktan beklediğiniz terakki, maarif ve tehzib tanzimattan doğacaktır. Biz görüyoruz ki, şimdi memâlik-i ma'mûrede bulunan sanayide maharet kuvveti san'aların emelinden geliyor. Bu emel ise, herkes kâr ve kışbinden ve namusundan ve mazlûmiyet ve mağduriyetten emin olmasından geliyor. Bu emniyet dahi hükûmetin temin ettiği güzel idaresinden zuhur ediyor. Güzel idarenin lüzûm-u mânası adaletten ibarettir ki işte temin eden budur. Halka adalet etmek için istidat aramamalı. Bir ümmet, ümmet olduğu için adalet hakkıdır. İstidat için değil».

Gerekçelerini kısaca verdiğimiz bu tartışmada Ali Suavi'nin de, nedense İstanbul «Muhbir»inde yazdığı kelimelerle «Efkâr-ı Cedide Eshabı» dediği, «Yeni Osmanlılar»ın yanında olduğuna şüphe yoktur.

İNGİLİZCE ÖZETLERDEN BİR ÖRNEK

İngilizce özetlerin ilkinde Ali Suavi hayat hikâyesini kısaca anlattıktan sonra, «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» mensup-

ları arasındaki görüş ayrılıklarına yorabileceğimiz bir özet ve başka bir yazısında geliştireceği tercihini ortaya koymaktadır :

«We all agree also that there might be a way of saving the empire, we only differ in the way of arriving at the desired object.

I have reduced the parties into three : 1st party says : (Have a Constitutional Assembly). 2nd party, says: (The appearance of a Dictator, who could clear away at one sweep, all internal and external obstacles..). 3rd party says : (The spread of education will give birth to liberty, and liberty will give birth to a Constitution, and that will give life to the empire-Educate).

Of all three parties the last seems to me to be the most ideal. Can the present state of things last so as to give us time to educate the people, make them free, and give them a good Constitution? We are in the days of telegraphes, railways, and steamers - events move fast.

I entreat my countrymen to agree for the 1st and 2nd parties desire the spread of education, let them therefore convince each other, and have one watchword, let us all advance, and do good to our country so as the save the empire».

Görüldüğü gibi, metinde bir yanlışlık yapılarak (3rd party) yerine (2nd party) yazılmıştır. Gerçi bir psikanalist, Ali Suavi'nin son yıllarındaki düşünce ve davranışlarına bakarak, bu yanlış bir sebebe bağlayabilir.

1) Osmanlı Devletinin içinde
MUHBİR'İN KARŞILAŞTIĞI bulunduğ u tehlikeyi meydana
ENGELLEMELER koymak, 2) «Uyanmak emare-
lerini göstermiş olan kavmi

Osmaniye'nin halini beyan ve hukukunu ilân ile Avrupa'lıların hususiyle millet-i İslâmiye hakkında olan bazı yanlış efkârını doğrultmak», 3) «Usul-ü Meşveretin istihsaline çalışmak» amacıyla Londra'da yayınlanan «Muhbir» çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır. 12. sayıda «Muhbir'in İstanbul'a men'-i duhulüne» dair ilk haber yer alır. Bunu, 14. sayıda karşılaştığımız (Tuhaf Havadis) başlıklı şu yazının izlediği görülür : «(Muhbir) gazetemizi Rusya, memâlikinde intişardan men ediyor ise de ancak gazetecileri bitaraf addederek göndermekte idik. Resmî (Petersburg) curnalı 5. ve 8. numaralarımızı Fransızca tercümeleriyle beraber ta Londra'ya kadar iade eyledi ve gazete bağları üzerine şiddetli kelâmlar yazdı. İşte böyle şey gazetecilere yakışmaz».

Aynı sayıda şu kısa haber de yer almaktadır : «Bâb-ı âli (Muhbir'in İstanbul'da men'-i neşrini suret-i resmîyede İngiltere Devletine tebliğ etti». Bu olaylar zinciri içinde 23. sayıda yer alan şu (ilân) bir tehdit sayılabilir : «Londra'da gazete men olunamaz. Farzedelim ki men olsun. Murad ga-

zete yazmaktır ve milleti umur-u hâzıra ve müstakbeleden agâh etmektir. Londra'da yazılmazsa başka yerde yazarız». Bu güçlükler yetmiyormuş gibi «Bâb-ı âlinin Londra'daki adamları, Suavi'nin gazetesinin mürettibini ve aletlerini çahırcılardı».¹⁵

Engelleme dizisinde yer alan bir başkasını da 38. sayıda çıkan şu (ilân)dan öğreniyoruz : «Bâb-ı âli ecnebi postalarıyla mukavele edip Muhbir'in memâlik-i Osmaniye'ye dahlünü meneylemiş olduğundan şimden sonra Muhbir'i zarf derununda irsale mecbur olduk. Bu ise ziyadece posta masarifine sebep olduğundan bundan böyle memâlik-i Osmaniye'ye gönderilecek her bir Muhbir için 9 pens posta ücreti ve 3 pens gazetesinin masarifi olmak üzer...»

Bu engellemelerin «Muhbir»in yayınlanmasını olduğu kadar Osmanlı ülkesine girmesini de durduramadığını, «doğru söze susamış» olan halkın «ekmek parasını tedarikte âciz iken yüz kuruş verip bir Muhbir nüshası aldığını» öğreniyoruz.

Londra'da yayınlanan «MUHBİR» bugüne kadar bir inceleme konusu olmadığı gibi, hakkında bildiklerimiz de, gazetesinin ilk sayısında yer alan «(Muhbir) doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar» cümlesinden pek de öteye gitmemektedir.¹⁶ Bu sebeple, Muhbir'i geniş ölçüde tanıtmayı gerekli saydık.

Çırağan Vak'ası sırasındaki ölümü ile dikkatleri yeniden üzerine çeken Ali Suavi (1838-1878) fikir tarihimizin de dikkate değer simalarından biridir. Hakkında yazılan ve söylenenler o kadar çelişiktir ki Ali Suavi'ye «hem meleğe, hem şeytana benzetilmiş bir büyük adam» demek yanlış olmaz.¹⁷ Yakın arkadaşları ile arasındaki gerginlik ve çekişme-

¹⁵ Bk. Kuntay, M.C., Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi, İstanbul 1946, s. 49.

¹⁶ İngilizce olarak yayınlanan bir eseri bu hükmün dışında bırakmalıdır. Bk. Mardin, Ş., The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton 1962, s. 360-384.

¹⁷ Bk. Danişmend, İ.H., A.g.e., s. 6-7.

ler, ayrı sosyal çevrelerden geldikleri kadar, Ali Suavi'nin «égocentrique» tarafını en çok belli etmesinden de doğmuş görünüyor.¹⁸ Katıldığımız bir başka yorum da onun halktan gelmesi ve kendisini halka yakın hissetmesidir:

«Çoğu kibar aile çocuğu ve hemen hepsi devlet memuru olan bu gençlerin içinde, Ali Suavi Efendi büsbütün ayrı bir çehredir. O, halktan yetişmişti; bir esnaf çocuğuydu. Sonra da, halkın diliyle ve çok kere de mantikiyle konuşuyordu».¹⁹

Ali Suavi'yi bütünüyle ele alan dikkatli bir çalışmanın yanında,²⁰ ağırlık noktasını onun «inkılâpçı» fikirlerine veren, «şaşırtıcı sezişlerin adamı olmak yerine, sentezci ve tezatsız bir tefekkür adamı» olamayışına hayıflanan bir kitapçık da vardır.²¹ Edebiyat tarihleri içinde ise onu, «eseriyle değil, karakteriyle» izah etmeye çalışan Tanpınar ilginç bir çeker.²² Daha önce de üzerinde durduğumuz bir kitapçıkla²³ Paris ve Liyon'da yazdıklarına dayandırılan bir inceleme²⁴ ve dil anlayışını ortaya koyan bir makale²⁵ öncekilere eklenmelidir.

Cenevre'de yayınlanan «Mizan» gazetesinin 28 Haziran 1897 tarihli 26. sayısında Ali Suavi'yi tanıtan bir yazıda Namık Kemal'in onu «şarlatanlıkla» itham etmek istediği belirtilerek, «Ne olursa olsun, bu softa yaşamasını bilmediyse ölmesini şahane bildi» denilmektedir. M. C. Kuntay da Çırağan Vak'ası hakkındaki ters yorumları şu hükme bağlar: «Bu güzel ölümden her iftira korkmıya ve utanmıya mahkûmdur».²⁶

¹⁸ Bk. Kuntay, M.C., A.g.e., s. 43.

¹⁹ Tanpınar, A.H., XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1956, s. 204.

²⁰ Söz konusu edilen M.C. Kuntay'ın kitabıdır.

²¹ Bk. Atay, F.R., Başveren Bir İnkılâpçı, Ankara 1954.

²² Bk. A.g.e., s. 204-223.

²³ İ.H. Danişmend'in eseri söz konusudur.

²⁴ Bk. Atay, N.H., Ali Suavi Kendine Göre, İSTANBUL, C. III, S. 25 - S. 33, 1 Aralık 1944 - 1 Nisan 1945.

²⁵ Bk. Dizdaroğlu, H., Ali Suavi'de Dil Anlayışı, TÜRK DİLİ, C. VII, S. 80, s. 374-380, 1 Mayıs 1958.

²⁶ Bk. A.g.e., s. 148.

Objektif olarak üzerinde durulduğu vakit Ali Suavi'nin hayatı ile düşünceleri arasında olduğu gibi, çeşitli yıllarda savunduğu görüşleri arasında da büyük tezatlar bulunduğunu kabul etmeye mecburuz. Gerçi, Batı dünyasını yakından tanımının yaşayışında olduğu gibi düşüncelerinde de bir değişiklik meydana getirmesi olağandır. Fakat, göklere çıkardığı Mithat Paşa'yı, hem de Abdülhamidin sürgüne göndermesinden sonra alaya alması, uğrunda mücadeleye atıldığı «Meşveret Usulü»nü bir yana bırakarak «Meşrutiyet»e aleyhtar oluşu «değişiklik» sınırlarını fazlasiyle aşar görünmektedir.

Gerek İstanbul'da, gerekse Londra, Paris ve Liyon'da yazı yazdığı ve çıkardığı gazetelerle basın tarihimizdeki yerini alan Ali Suavi, bir politikacıdan çok, değişik konulara, bu arada kültürel meselelere de yer veren bir «fikir adamı» görünüşündedir. Ne var ki, kabına sığamayan mızacı ve çok geniş ilgi alanı onu belli bir sistem içinde düşünmekten alkoymuştur. Bu durumda, her çareye başvurarak Devleti ayakta tutmak maksadı da rol oynamış olabilir. Sosyoloji tarihimizdeki «science sociale»ci cereyanın kurucusu olan F. Le Play'den ilk defa bahsetmek şerefine — şimdiye kadar ki bilgilerimize göre — Ali Suavi'ye ait olduğuna işaret edelim.²⁷ «İslâm tarafından Avrupa'ya gelinerek» başlanan «birinci iş» dediği «MUHBİR»in Londra'da yayınlanması ise fikir tarihimizin de dönüm noktalarından biri olmuştur. Aydınlarımızın belli bir örgüt çerçevesinde Batı dünyası ile yakından temasının, metodları değişik olsa da maksatları ortak bir doğrultuda «düşünce» ve «action»a yönelmeleri «MUHBİR»le başlamaktadır.

2. «HÜRRİYET» Gazetesi

Namık Kemal'in Mayıs 1868'de Londra'dan babasına yazdığı mektupta sözünü ettiği ve «Alınan emr üzerine, bir gazete daha çıkarılacak ve idâre-i tahririyyesi bendenizde

²⁷ Bk. Tütengil, C.O., F. Le Play Münasebetiyle İki Not, İŞ, C.XXI, S. 164-165, s. 54, Nisan-Mayıs 1955.

²⁸ Bk. Tansel, A.g.e., s. 133.

olacaktır» dediği gazete,²⁸ henüz «Muhbir»in yayını devam ederken, Londra'da çıkarılan «HÜRRİYET» oldu. «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» mühürünü, yapılan uyarmaya rağmen son sayısına kadar gazetesinden kaldırmayan Ali Suavi'yi, arkadaşları artık kendilerinden saymaz olmuşlardı. Bu durumda, dışarıya karşı birlik halinde görünmeye çalışarak «Cemiyet»in gerçek organını yayınlamak gerekiyordu. Böylece, Ebüzziya'nın değerlendirmesiyle «... öyle Muhbir gibi âmiyane bir lisanla değil, edibâne bir üslûb-i beyanla tabaka-i mütefekkirine efkâr-ı siyasiye ilkasını esas meslek eden» HÜRRİYET gazetesi yayınlandı.²⁹

A

Hürriyet'in ilk sayısı 29 Haziran 1868 tarihini taşır. Başlığında şunlar yazılıdır: «(Yeni Osmanlılar Cemiyeti), tarafından işbu gazete haftada bir ke-re neşredilir. Havi olduğu mebahis millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selâmet ve menâfiine müteallik hususat olmakla memâlik-i Şarkîye ahalisine meccanen verilip, yalnız posta ücreti alınır».

Hürriyet'in Londra'daki yayını 28 Şubat 1870 tarihli 88. sayısına kadar sürer. Kısa bir aradan sonra 89. sayısı 3 Nisan 1870'de Cenevre'de taşbasması olarak çıkar ve yine aynı şehirde yayınlanan 22 Haziran 1870 tarihli 100. sayısıyla yayını sona erer.³⁰ Bir cilt itibar edilen 50. sayının sonuna «Hürriyet gazetesinin elli nüshadan ibaret olan cild-i evvelinin fihristidir» başlıklı bir liste eklidir.

19 x 30 cm. boyunda olan Hürriyet dört sayfa olarak çıkmış, birçok sayıları sekiz sayfa olarak yayınlanmıştır. «BM»deki koleksiyonda «mükerrer» sayılar olduğu gibi noksanlar da vardır. Türkiye'nin çeşitli kitaplıklarında Hürriyet'in tam koleksiyonu görülebilir.

Gazetenin ilk sayısında yer alan başyazı, amacı ve çıkış sebebini belirttiği için, üzerinde durulmağa değer: «Bir za-

²⁸ Bk. A.g.g., Tefrika no. 82.

³⁰ Hürriyet'in 200. sayısı ile kapandığı iddiası bir tertip yanlışlığıdır. Bk. İslâm Ansiklopedisi, C. VII, s. 369, İstanbul 1957 ve The Encyclopaedia of İslam, C. II, s. 474, Leiden ve Londra 1965, (Yeni basım).

mandan beri hürriyet havaları mülkün her tarafına yayıldı. Halkın mizacını tashih eyledi. Bir taraftan dahi devletin bulunduğu hal-i izmihlâl setr ve tevilî kabil olamayacak surette meydana çıktı. Herkes vatanperverlik vazifesini pîş-i nazara aldı. Cemiyetler teşkil etti. Gazeteler söylendi. Nihayet (Yeni Osmanlılar Fırkası) meydana geldi. Daire-i maksat hadd-ı hakikate yâsıl olacak kadar tevessü etti.

Yeni Osmanlılar, ki eski Osmanlı şânının tecdidine çalışanlardır, zulmün ne kadar hasmı iseler fitnenin de o kadar düşmanıdırlar. Sultan Süleyman zamanının feyz ve ikbalini isterler. Ama bunu asrın iktiza ettirdiği intizam-ı medeniyet içinde ararlar. Buna çare adalettir. Adalet, ümmet-i Osmaniye efradının müsavat-ı hukukıyla hasıl olur. Müsavat-ı hukuku ise akıl ve nakle mutabakat-ı kâmile ile mutabık olan usul-ü meşveret temin eder.

İşte bu ifadelerden anlaşıldı ki Yeni Osmanlıların kelime-i vahide-i içtimai, ezeli olan adalet-i meşruayı mülkümüzde usul-ü meşveret vasıtasıyla meydana çıkarmaktır.

Osmanlıların meftur oldukları vekar ve mekânât iktizasındandır ki adalet gibi bir maksad-ı mubareki bugünkü günde en mutedil tariklerle hasıl etmek isterler. İşte bunların biri de galebe-i efkârdır.

Gazete ise dünyada izhar-ı efkârın birinci vasıtalarından addolunur. İşte bu hakikati tamamiyle idrak etmiş olan Ali Suavi Efendi — ki fezail-i mârufesi cihetiyle vatana bâis-i iftihar olan erbab-ı hamiyet ve marifetin güzidelerindendir — İstanbul'da doğru söylediği için zulmen kapatılmış olan MUHBİR'i Londra'da çıkarmıştı.

Gerek onun halk içinde hâsıl ettiği hüsn-ü tesirden ve gerek hükûmetin galeyân-ı efkârı teskin için hürriyet-i âme-yi temin yolunda bil'neceburiye ittihaz ettiği tedabirden mesâî-i vakıanın fevk-al-me'mûl semerat-ı nâfiyası görülmeye başladı. Bu halden ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti bittabi bir taze gayret bularak teksir-i vesait için bir gazetenin daha tesisine ibtidâr eyledi ve nâmını tefe'ülen HÜRRIYET tesmiye etti.

Hürriyet şimdilik haftada bir kere bu kıt'ada olarak çı-

kacak ve derûnunda Cemiyetin esas maksadı olan Usul-ü Meşveret üzerine tesis-i müddeâ olunarak Osmanlılara müteallik her türlü mebahis ve havadisın vatana menfaatbahş olacak surette muhakemesine çalışılacaktır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti taraftarlık ve garazkârlık şâibelerinden masûn olduğu için bu eserinde dahi kimse şahsiyatınca ne medh olunur ne kadh edilir. Yalnız sevk-i kelâm iktiza ettirdikçe memurinin vazifelerine müteallik olan ahvali bittab meydana konur. İşte gazetenin meslek-i hareketi budur».

Ziya Bey'in yönetimine geçinceye kadar gazetenin, ile-ri sürdüğü tutumu koruduğu görülecektir. Namık Kemal'in Londra'dan babasına yazdığı 24.11.1870 tarihli mektupta — ki kendisi «Hürriyet'ten çekileli dört beş ay» olmuştur — «İngiltere Hükûmeti, gazetede ettiği münasebetsizlikler için, Ziya Bey'den dâva ediyor; bakalım encamı nereye varır» sorusu dikkati çeker.³¹

B

Fikir tarihimizin önemli kaynaklarından biri olan Hürriyet'in başlıca özellikleri ara-

sında şunları sayabiliriz :

a) Hürriyet ciddî bir «fikir gazetesi» olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazete, bütün yazıları ve haberleri ile bir kül teşkil etmekte, amaç yazısında belirtilen doğrultuda «tutar-lı» bir yayın yapmaktadır.

b) İlk sayısı «Reşat» imzasıyla çıkan gazete 5. sayıdan başlayarak 6 Eylül 1869 tarihli 63. sayıya kadar «Kemal»in imzası ve sorumluluğu altında çıkar. 64. sayıdan itibaren de «Arif»in imzası altında fakat Ziya Bey'in yönetiminde 100. sayıya kadar yayınlanır. Ebüzziya'ya bakılırsa Hürriyet'in «Reşat» imzası ile çıkması, «... efrad-ı cemiyet arasında kalem-in Ziya ve Kemal Beylere münhasır bulunmadığı ve rüfeka-dan her birinin neşriyât-ı kalemiyyede bulunmak iktida-rını hâiz olduğunu göstermek maksadına mebni idi».³² Kısa

³¹ Bk. Tansel, A.g.e., s. 192.

³² Bk. A.g.g., Tefrika no. 67.

bir süre sonra Namık Kemal'in Hürriyet'e imza koyması Mustafa Fazıl Paşa'nın isteği ile olmuştur. Ebüzziya'nın verdiği bilgiye göre «Kemal»den sonra gazeteye imza koyan «Arif» ise «Ziya Bey'in meftun-ı kemâlâtı olan» Davutpaşalı bir kasaptı ve «Yeni Osmanlılara intisap etmişti». Ebüzziya'nın «Hürriyet, litografya olarak Arif Efendi'nin hatt-ı desti ile neşrolunmuştur» demesinden de anlaşılacağı üzere okur-yazar bir insandı.³³

c) Hürriyet'te de bazı mektuplar, Ziya Bey'in ve Ali Suavi'nin imzalı birkaç yazısı dışında bütün yazılar imzasızdır. «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» tarafından çıkarıldığını gözönünde tutarak yazılara imza konulmamasını tabii karşılamak gerekir.

ç) Konuya kişiler açısından bakılınca, Hürriyet'teki yazıların kimler tarafından yazıldığı, özellikle hangilerinin Namık Kemal'in, hangilerinin de Ziya Bey'in kaleminden çıktığı bir tartışma konusu olmaktadır. Gerçi üslûp özelliklerine ve bazı kriterlere bakılarak bu yazılardan hangilerinin Namık Kemal'e veya Ziya Bey'e ait olduğu, büyük bir ihtimalle, ileri sürülebilir.³⁴ M. Kaplan, ayırma için yeter saymadığı üslûbun yanı sıra bazı ölçüleri de gözönünde tutarak Namık Kemal'e ait olduğunu sandığı yazılara işaret etmiştir.³⁵ Bir tez çalışmasında, bu yazıların «dışında kalanları — Ali Suavi yazılarına imzasını attığı için — Ziya Paşa'ya atfetmekte bir hata yoktur» mantığı ile ve bütünüyle Ziya Bey'e maletmek,³⁶ bize kalırsa, doğru değildir.

d) Muhbir ile mukayese edildiği vakit belirgin bir hal alan özellik, Hürriyet'in «kollektif bir çalışmanın ürünü» olmasıdır. Gerçi bu kollektif çalışma başlangıçta Namık Kemal'in, 64. sayıdan itibaren de Ziya Bey'in ağırlığını ortaya koyan bir çalışmadır. Babasına Londra'dan yazdığı 5 Ağus-

³³ Aynı yazı, no. 55.

³⁴ İhsan Sungu, Hürriyet'te çıkan yazılardan Namık Kemal ve Ziya Bey'e ait olanlara işaret etmiştir.

Bk. Aylık Ansiklopedi, C. I, s. 54-55, İstanbul 1945.

³⁵ Bk. Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948, s. 73-77.

³⁶ Bk. Özgürel, M., Ziya Paşa'nın Makaleleri, İstanbul 1954, s. II, (Yayınlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 454).

tos 1868 tarihli mektubunda Namık Kemal, Hürriyet'in çıkmasını izleyen günlerdeki bazı sıkıntılarını ve aralarındaki işbölümünü, şu satırlarla dile getirir:

«Gazetenin birinci nüshası çıkar çıkmaz, ya susarlar, ya tahsislerini keserim yollu, Velinimetten bir emir geldi; meğer arkadaşların bazısı, doğrucası Ziya Bey, Velinimeti gücendirmiş; daha doğrusu hakkında nifak etmişler...

Arızanın mealini birinci derecede merciime arzedin; ikinci derecede Velinimete gidin. Benden, bilmeyerek bir kusur sâdir oldu ise, istifây-i kusur edin. Bir de şurasını arzleyin ki, ben gazeteyi kendim çıkarıyorum; Ziya Bey, Agâh Efendi yalnız tabına para veriyorlar; Ziya bazı bendler yazıyor; Agâh Efendi, matbaaca olan münasebeti cihetiyle tertip, tashihine bakıyor... Şimdiye kadar *Hürriyet*'te ne yazıldı ise, ya kalemimden, ya tashihimden geçti. Ziya Bey'in yazdığı şeyleri, hattâ imzası ile çıkan mektubu dahi tashih ettim. Gazeteye ben imza vaz' ediyorum; binâenaleyh kendi imzamı rezil etmem».³⁷

e) Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrılışı Ziya Beyle arasındaki bir görüş ayrılığının sonucudur. Haklı olarak işaret edildiği gibi, «Kemal tarafından idare edildiği zaman İsmail Paşa aleyhinde bulunan Hürriyet, Ziya Paşa ve Suavi'nin idaresine geçince, Hidiv'in müdafaa vasıtası halini aldı; gazetenin İsmail Paşa'dan yardım gördüğü rivayeti de, hakikatten tamamiyle uzak olmasa gerektir».³⁸ Ali Suavi vesilesiyle sözkonusu ettiğimiz cildin içinde Ziya Bey'in Mısır Hidivi İsmail Paşa'ya yazdığı mektuplarla gene aynı bölümde OR.12.129 numaralı yazma eserde kopyeleri bulunan ve bugüne kadar tenkitli ve açıklamalı bir şekilde yayınlanamayan «The Letters of Zia Bey (Pacha)» öne sürülen rivayeti destekleyici mahiyettedir.

Hürriyet'ten ayrıldığı halde Londra'da oturmakta devam eden Namık Kemal'in, Ziya Bey'le işbirliği yaptığı sırada Ali Suavi'nin «Ulûm»da Mustafa Fazıl Paşa'nın «Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden bütün bütün tard ve ihracına ka-

³⁷ Bk. Tansel, A.g.e., s. 151-152.

³⁸ Aynı eser, s. 196.

rar verilmiş olduğunu» ilân etmesi³⁹ ve Ziya Bey'in Hidiv İsmail Paşa'ya ziyadece yakınlaşması üzerine yayınladığı «varaka» dikkate değer. Gönderildiği Hürriyet gazetesi tarafından yayınlanmayınca aynen bastırılan bu «varaka», Namık Kemal'in Türkiye'ye dönüş hesaplarıyla ilgili olsa da, dostlar arasındaki bir kopmanın tanığıdır: «Bir zamandan beri Arif imzası ile neşir buyurulmakta olan *Hürriyet*'in ne tahririnde ve ne de efkârında bizlerin iştirakimiz olmadığı malûm-ı devletleridir. Bu hakikati, yani *Hürriyet*'le beynimizde bir alâka ve münasebet olmadığını göstermek için şu ilânın gazetede neşir buyurulması müstercâdır».⁴⁰

f) «BM»deki koleksiyonda yer alan bazı «mükerrer» sayılar ince bir kâğıda basılıdır, boy ve ence biraz daha dardır. Günümüzdeki «uçak baskısı»nı andıran bu değişik gazeteler mektup gibi postalanabilmek için hazırlanıyordu. Adı geçen koleksiyondaki 61. ve 62. sayılar, normal baskılarla, mukayese edilebilir.^{40a}

g) Muhbir'de olduğu gibi Hürriyet'te de İstanbul ve Avrupa gazetelerinden aktarılan haberler, bazı yorumlarla birlikte yayınlanmıştır. Bu arada İstanbul basınının incelelikle tenkit edildiği görülür:

«Bundan birkaç seneler evvel İstanbul gazeteleri bildiklerini söylemez idiler. Şimdi, söylediklerini bilmez oldular. İşte bugün Pây-ı tahtta (Terakki)den başka okunacak gazete yok. Onda da bazı kere öyle makaleler yazıyorlar ki okudukça insanın kâh güleceği, kâh ağlayacağı geliyor».

h) Hürriyet'i çıkaranların yakın çevrelerinde olup bitenleri de ilgi ile izledikleri anlaşılmaktadır. 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayıda yer alan arabacıların grevi buna güzel bir örnek teşkil eder:

«Gayet tuhaf bir şey, Londra'da arabacılar bir muayyen vergi vermedikçe demiryol mevkuflarına giremezlerdi.

³⁹ Aynı eser, s. 178.

⁴⁰ Aynı eser, s. 173-174.

^{40a} İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde 57 numarada kayıtlı bulunan Hürriyet koleksiyondaki 2. ve 50. Hürriyet sayıları da, uçak baskısını andıran ince kâğıda basılıdır.

Şimdi ittifak ettiler, birkaç günden beri kâmilan arabalarını tatil eylediler. Yalnız arabalarına kendileri biniyorlar, etrafına (Demiryol mevkıflarına serbestçe girilmedikçe arabalar işlemeyecek) mealinde kâğıtlar, bayraklar asıp müzikalarla sokakları alay alay geziyor ve halkı dâvalarının tervicine teşvik ediyorlar. Sebat sayesinde memullerine nâil olacıklar gibi görünür».

Bu satırlar Türk gazeteciliğindeki ilk grev tasviri olmalıdır.

C

Biz, «Hürriyet» gazetesini «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» adına yapılan bir ekip çalışması olarak değerlendirmek eğilimindeyiz. Bu sebeple, hangi yazıların kimler tarafından yazılmış olduğu tartışması bize gerekli görünmüyor. Gerçi, bu konuya eğilenler de olmuştur. Fakat aynı yazı hakkında değişik görüşlerin de ileri sürüldüğü bir gerçektir. «Türkistan'ın Esbab-ı Tedennisi» adlı makale İhsan Sungu'ya göre Ziya Bey tarafından yazıldığı halde⁴¹ M. Kaplan aynı yazıyı «Namık Kemal'in Hürriyet'e yazdığı makaleler» arasında sayar.⁴² Ziya Paşa'nın «Rüya» adıyla ün yapan «Sultan Abdülaziz Han — Ziya Bey — Âli Paşa» adlı yazısında Padişahla yaptığı şu hayalî konuşma da dikkate değer:

«— Ya Muhbir ve Hürriyet gazetelerini kim çıkardı, «Veraset Mektupları»nı kim yazdı?

— Bunları çıkaran efendimizin de malûmudur. Her birinin altında müellifinin imzası vardır. Bunlarda bendezinin kaleminden çıkan şeyler dahi kendi imzam ve itirafımla muayyendir».⁴³

Bu durumda, imzalı olan yazıların dışında kalanları bir kül telâkki ederek «Cemiyet»e mal etmek daha yerinde olacaktır. Tutarlı bir fikir gazetesi için normal olan da budur.

⁴¹ Bk. Aylık Ansiklopedi, C. I, s. 55, İstanbul 1945.

⁴² Bk. Kaplan, A.g.e., s. 74.

⁴³ Bk. Hürriyet gazetesi, S. 68.

Zaten, çeşitli bakımlardan dikkatleri üzerine topladığı için «Hürriyet» gazetesinde yer alan makaleler incelemelere konu olmuş, antolojilere girmiştir. Tekrardan kaçınmak için, sözkonusu incelemelerden ikisine temas ettikten sonra, önemli saydığımız bazı «görüş»leri belirtmekle yetineceğiz.

«Tanzimat ve Yeni Osmanlılar» adlı incelemesinde İ. Sungu, büyük ölçüde «Hürriyet»te çıkan makalelere dayanarak Yeni Osmanlılar'ın Tanzimat çerçevesindeki görüşlerini ortaya koymuştur.⁴⁴ Ele alınan konular arasında Tanzimat olayında Reşit Paşa ve halefleri, Tanzimat ve ecnebi müdahalesi, Tanzimat ve müsavat meselesi, Tanzimatçıların şeriat dışında kanun yapmaya teşebbüs etmelerinin tenkidi, Tanzimat'ın bozduğu idare cihazı, Tanzimat maarifi, Meşveret Usulü, İktisadî durumun bozulması ve istikrazlar, Yabancılar verilen emlak tasarrufu müsaadesi önemli bir yer alır. Tanzimat adamlarına «şeriat» dışında kanunlar yapmağa teşebbüs ettikleri için itiraz eden Yeni Osmanlılar, bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedirler:

«Hulâsa-i kelâm, devletimiz muammer olmak isterse şeriat-i Ahmediye'ye ittibadan ve Devlet-i İslâmiye halinde kalmaktan ayrılamaz. Demektir ki şeriat, devletimizin canı ve mâ-bih-il-hayâtıdır. İşte bizim bildiğimiz ilâçların en müessiri budur».

İ. Sungu'ya göre, «Namık Kemal, din hakkındaki görüşlerini *Yeni Osmanlılar* adına 11 sayılı *Hürriyet*'te şöyle ele alıyor:

(Evet biz din üzerine tesis-i müddeâ ederiz. Dinin ah-kâm-ı siyasiyesinde mâni-i terakki olacak bir şey görmedikten başka şuna lâyıkı ile yakîn hâsıl ettik ki vatânı kurtaracak, hürriyet-i âmmeyi hâsıl edecek bir çare var ise zikrolunan ahkâma müracaattir. Bu bapta her kimin şüphesi var ise meydana koysun; *Yeni Osmanlılar*, halline müsarâat eder)».

«Meşveret» Yeni Osmanlılar için bir sihirli değnek görüşünüşündedir. İktisadî çöküntüyü önlemenin de yolu odur:

⁴⁴ Bk. Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 777-857.

«Onun için muvazene-i devlet umumun nezareti altında tutulmalıydı. Bu maksat ancak usul-ü meşveretin kabulü ile hâsıl olurdu. O zaman yapılmadı. Hal bu dereceye geldi. Meşveret, meşveret! Meşveretsiz bize necat mümkün olmaz». (S. 10).

M. Kaplan da «Namık Kemal'in siyasi ve içtimai fikirleri»ni özetlerken Hürriyet'te çıkan makalelere de dayanmıştır. «Hükûmet şekli» konusunda şunları yazar: «Bizim kuracağımız meşrûtiyet nasıl olacaktır? (Biz, Padişahımızı, İngiltere'de olduğu gibi, her şeyden müstesna tutarak, yalnız idâreyi vükelâya bırakamayız. Çünkü padişah vazife-i adaletin icrasına şer'an memurdur. Bizim hal ve mevkiimize mutabık olan sûret, padişah kendi vazifesinden, vükelâ da kendi harekâtından mes'ul olmaktır). Kemal, aynı yazısında, bizde cumhuriyet kurmanın kimsenin aklına gelmeyeceğini, cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğunu batıracağını söylüyor». ⁴⁵ Kurulacak hükûmetin teşkilâtı da, 1) Meclis-i Şûrâ-yi Devlet, 2) Meclis-i Şûrâ-yi Ümmet, 3) Senato olarak teklif edilmekte, bunlardan ilkinin vazifesi «Kavanin-i hükûmet ve nizamât-ı idareyi hazırlamak ve umûr-ı idarece zuhur edecek müşkilâtı halletmek», ikincisinin vazifesi de «Meclis-i Şûrâ-yi Devlet'in hazırladığı kanun lâtihalarının red ve kabulü ve muvazene-i devletin tetkiki» olarak çizilmektedir. Üç türlü üyeden kurulacak olan «Senato» ise «Nizamât-ı esâsiyye ve hürriyet-i umûmiyyeyi muhafaza» ile görevli olup, «hükûmet ile millet arasında hakem ve uzlaştırıcı vazifesini görecektir». ⁴⁶

*
* *

HÜRRİYET
ANLAYIŞI

Gazeteye ad olarak verilen h ü r r i y e t , bazı yazılar içinde parça parça ele alındıktan sonra bir makaleye de konu

olur. Hürriyet'in 4. sayısında çıkan «Ve Şâvir fi'l-emri» başlıklı yazıda, «İnsan ki kudretten hürriyetle meftûrdur, bit-

⁴⁵ Bk. Kaplan, A.g.e., s. 108.

⁴⁶ Aynı eser, s. 109.

tabî o atâyâ-yi ilâhiyyeden istifadeye mecburdur. Hürriyet-i âmme cemiyet içinde muhafaza olunur. Çünkü ferdin taarruzundan emin edecek bir kuvve-i galibeyi cemiyet hâsıl edebilir» denilerek hürriyetin iki yanı, yani doğuştan mevcut oluşu ve bir cemiyet içinde korunabileceği, belirtilmektedir. «Türkistan'ın Esbab-ı Tedennisi» adlı yazıda da «ticaret hürriyeti»nin Osmanlı ülkesine verdiği zararlara işaret edilerek «liberalizm» üzerinde durulur: «Fenn-i servet müelliflerinin kâffesi (Bırak geçsin, bırak yapsın) meselini, ki mâna-yı lâzımisi ticaret ve san'atın hürriyet-i mutlakası demektir, şiar ittihaz eylediler; vakıa her ne işte olursa olsun menfaat hürriyettedir, çünkü mukteza-yı tabiat hürriyettir. Lâkin bazı ârizalarla bu hürriyet-i ticaret Osmanlılar için ayn-i mazarrat oldu.

Tesiri bizde zıddına düştü devaların».

Yazara göre, ticaret hürriyeti sanat erbabını harap ederken devlet maarifin ilerlemesine hizmet edebilseydi belki Avrupa'ya rekabet mümkün olabilirdi.

2 Ağustos 1869 tarihli gazetede (S. 58) yer alan «Hürriyet» adlı makalede ise iki önemli görüşe yer verilmektedir. Bunlardan ilki, hürriyeti her iyi şeye temel sayan şu görüştür: «Hürriyet bir kavmin yalnız hakkı değil, adeta medar-ı insaniyet ve bâdi-i saadetidir. Dünyada ebnâ-yi beşerin ne kadar müessir bediası görülmüşse iyice aranıldığı halde cümlesinin esası hürriyete dayanır». Yazıda yer verilen ikinci görüş ise aşırı hürriyetin ortaya çıkardığı mahzurlardır: «... Hürriyetin ifratı bir takım tâ'diyatı mucip olduktan başka bir de şiddetli zulmü intaç edeceğinden hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir».

BİR «MUHAVERE»

«Politikaca iki muarız» olarak tanıtılan «Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı âli» arasındaki

«ihtilâf» Hürriyet'in 3. sayısında «sualli - cevaplı» bir yazıda ortaya konulmuştur. Yazının aslında bulunmayan soru işaretleri tarafımızdan eklenerek bu önemli «muhavere»nin dikkate değer bölümleri aşağıya alınmıştır:

«Şimdi evvel emirde Yeni Osmanlılar'ı istintak edelim:

Sual — Sizin derdiniz nedir ki bu kadar gürültüye bâis oldunuz ve oluyorsunuz?

Cevap — Bizim derdimiz devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır.

S. — Siz halkın vekili misiniz, sizden başka hiç adam yok mu?

C. — Devlet bir vücut farzolundukta biz dahi onun erkân-ı azasındanız. Hey'et-i vücude ârız olan fenalıktan hissemizce biz dahi müteessir oluruz. Sair azada noksan his bulursa bizim onlara mütâbaatımız lâzım gelmez. Bu sual bir sefine su almağa başlasa da yolculardan birkaçı halden haberdar oldukta bağır-salar sair haberi olmayanlar onu niçin sükût etmiyorsunuz demek gibi bir haldir. Sefine batarsa hepsi birden gark olurlar. Can ise tatlıdır. Bundan başka nefse ait bir hâtır olmasa bile insanda o kadar gayret yok mudur ki nân ü nimeti iliklerine işlemiş olan koca bir devletin mücerret su-i harekât ile harita-i âlemden mahvolmak derecesine getirildiğini görsün de sükût eylesin dursun ve namını ilelebed ahlâf lisanında şetm ve lânetle yadettirsin.

S. — Devletteki tehlikeyi siz nereden anladınız?

C. — Tehlike meydandadır. Sağlam çürük üç milyon kese kadar varidatı olan bir devletin on altı milyon keseden mütecaviz faizli borcu olur ve varidatın nısfı onun faizine gider. Kendi kuvvetinin birkaç kat ilerisinde olan bir hasmın matmah-ı nazar-ı tamahı olup sûri ve manevî ondan yevmiye bin carihaya mazhar olmaktan vücudu gıbâle döner ve etbâ'ı onun hastalığından istifade için yaranın nereden geldiğini ve vücudun ne surette nazik ve müteessir olduğunu daima ketmederler ve o cihetle yanında bulunan dostları dest-gir olmak istedikçe bir faide veremezler ve belki onlar da min gayri kasd başka yareler açarlar. O devlet tehlikede olmaz da saadette mi olur ve bir ümmetin terakib-i vücudu ki efraddandır bu efrad gerek hükûmetin usul-ü hariciyesi ve gerek kavaninin adem-i kifayeti veya

hut memurinin ehliyetsizliği gibi esbab-ı gûnâ-gûn ile günden güne zaaf ve tezelzüle yüz tutar ve her milletin memba-ı serveti olan ziraat ve ticaret ve sanâat ve marifet mahvolmak derecesine tenezzül eder ve adl ve insaf, ki şeriatın ve insaniyetin vazife-i evvelisi olarak hükm ve taayyün ettiği hasâil-i hükûmettendir, mahkemelerde cârî olmaz ve ehl-i dirayet ve sahib-i malûmat olanlar ayaklar altında muhkir ve cahil ve ferr-i mâyeler mesne-i ikbalde muteber ve belki işe yaramamak maariften ma'dûd olursa böyle bir millet tehlikede değildir de refah ve terakkide midir? Bu halât gözönünde dururken sairleri ses çıkarmıyor deyu ağız kapamak mı lâzım gelir? Sairleri esbab-ı mahsusaya mebni bir şey söylemiyorlarsa acaba içlerinden kan gitmiyor mu? Bu takımdan en itimat olunan bir zâtın daire-i mahremiyetine girilsin ne mütalâada olduğu anlaşılır. Bahusus sefinede beraber bulunmak feryad için istihkak vermez mi?

S. — Ya sizin bu ihtilâf üzere bulunuşunuz devlet ve milletçe daha muzır olmaz mı? Cemiyet iktizası bu mudur? Düşmanlar da ancak sizin kadar söyleyebilir.

C. — Evvelâ bizim muhalefetimiz muzır mıdır, nâfi midir semerat-ı meşhudesinden sabit olur. Şu iki sene içinde Devlet-i Aliyenin idare-i umumiyesince ne kadar tebeddülât vukua geldiğine nazar olunsun ve bunların sebeb-i sahihi düşünölsün. Mesele malûmdur.

Idare-i keyfiyeden mütelezviz ve müstefit olan Bâb-ı âli her ne zaman keyfi isterse bir adamı azil ve haps ve nefretti..

S. — Siz yalnız fenalıklardan bahsediyorsunuz. Vuku bulan terakkiyatı hiç lisana aldığınız yok.

C. — Hangi terakkiyatı? Memleketin ticaret ve sanâat ve ziraat ve marifeti ileri mi gitti? Yirmi sene evvel devletin bir akçe deyn-i haricisi yok iken bu gün şu kadar düyuna müstağrak olmak alâmet-i terakki midir?»

Bu konuşmada dikkati çeken, «cevap»ların bir takım soruları ortaya koymasıdır. Yazı, «Artık bunlara mukabele Bâb-ı âliye aittir» cümlesiyle sona erer. Ali Suavi'nin man-

tığı ve benzetmesi, «gemi» yerini «sefine»ye bırakarak, burada da karşımıza çıkmaktadır.

Devletin borçlanmasına karşı halkın gösterdiği tepki «Bâb-ı âlinin aktedeceği istikrazı ümmet-i Osmaniye'nin kabul etmeyeceğini havi» 102 imzalı bir «protestoname» ile «Hürriyet»in 21. sayısında yayınlanır. Bu örneğin de gösterdiği gibi «Yeni Osmanlılar»ın devamlı olarak üzerinde durdukları konular, zamanla kamu oyuna mal edilmekte, bu defa da kamu oyunun görüşü olarak gazete sayfalarında yer almaktadır.

HÜRRİYET'E TOPLU BİR BAŞLI BAŞINA bir monografiye konu teşkil edecek genişlikte ve zenginlikte olan *Hürriyet*

BAKIŞ için, özetle şunları söylemek mümkündür: Kelimenin gerçek anlamında bir «fikir gazetesini» olan *Hürriyet*'te «meşrutiyet» ve «hürriyet» fikirleri savunulmakta, Âli ve Fuat Paşaların tutumu şiddetle tenkit edilmektedir. Bâb-ı âlinin siyasî hataları ve israflarının yanı sıra iktisadî konulara da yakın bir ilgi duyulduğu görülür. Bu arada banka, demiryolu ve şirketlerin kurulmasının sağlayacağı faydalar ele alınmıştır.

Türkiye'nin gerileme sebepleri ve «Cemiyetin esas maksadı» olarak nitelenen «Usul-ü Meşveret», üzerinde ısrarla durulan konular arasındadır. Parlamento sistemini savunan *Hürriyet*'e göre takip edilmesi gereken metod, «önce illetlerin bulunması, sonra da onların def ve izale edilmesi çarelerinin aranması»dır. «Mülkümüzün ve halkımızın hayrına müteallik» yayınlar yapan *Hürriyet* için de «şariat devletimizin canıdır». *Hürriyet*'in kelimeleriyle özetlersek, «.. şer'î bir nizamât-ı esasiye hattı ilân olunmalı, tafsilâtta icma-ı ümmet hâsıl olmak için usul-ü meşveret kabul edilmeli. Maarifin terakkisi ve mehakimin ıslahı gibi şeylerin kâffesi buna nisbetle teferruattır. Onlar da bu icrayı derhal takip ederler».

Görüldüğü gibi, *Hürriyet* gazetesinin etrafında toplanan «Yeni Osmanlılar» önce meşveret usulünün kabulünü

istemekte, bundan sonra millî eğitim, adliyenin ıslahı gibi «teferruat»ın kendiliğinden halledileceğini ileri sürmektedirler.

Hürriyet'te edebiyat meselelerine de rastlamak mümkündür. Ziya Bey'in «Şiir ve İnşaa» makalesi gazetenin 11. sayısında çıkmıştır. Bu yazının şu bölümü dikkate değer : «.. Bizim tabii olan şiir ve inşamız taşra ahalileri ile İstanbul ahalisinin avamı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şairlerin nâmevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tâbir olunan nazımlardır. Ve bizim tabii inşamız Mütercim-i Kamusun ve muahharen Muhbir gazetesinin ittihaz ettiği şive-i kitabettir».

Yine Ziya Bey'in, Londra'ya 13 mil uzaklıkta bulunan Hampton Court'daki parkta uykuya daldığı sırada gördüğünü söylediği ünlü «rüya» gazetenin 68. ve 69. sayılarında geniş bir yer tutar.

Hürriyet'teki makalelerde Doğu'nun ve Batı'nın feylesofları ve bilginleri de sözkonusu edilmiştir. «Muhbir»de de adı anılan Montesquieu «kuvvetler ayrılığı» konusundaki görüşleriyle «Hürriyet» yazarlarınca da benimsenir.⁴⁷ Usul-ü meşvereti «kudret-i teşrii erbab-ı hükûmetin elinden almak» şeklinde de anlayan «Yeni Osmanlılar», 13 sayılı Hürriyet'te belirttikleri gibi, «kudret-i teşri, kudret-i tenfizden ayrılсын» isterler. Onlara göre, «Bunların ikisi bir elde oldukça harekât-ı hükûmet bir vakit ihtiyar-ı mutlaktan kurtulmaz».

«Hasta Adam» başlıklı yazı içinde de İbni Haldun'un bir görüşü tenkit edilir: «.. hastamızın hayatından kat'ı ümit mi edelim? Hayır. Devlet bir şahıstır, ama şahs-ı manevidir. İbni Haldun'un dediği gibi öyle ömr-i tâbiisi filan yoktur... O (Hasta Adam) yalnız muktezâ-yi tabiate göre hareket etse hem sıhhat bulur, hem kuvvetlenir, hem dünya durduka ömür sürer..

⁴⁷ Bk. Tütengil, C. O., Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri, İstanbul 1956, s. 69.

Hastalığının hakikati killet-i rical, killet-i mal, killet-i asker, killet-i eshab. Velhasıl killet killet killet, her şeyde killet. Onun menşei ise istibdad-ı hükûmettir».

Muhbir'in aksine olarak *Hürriyet*'te «mücerret mefhumlar» ve «teorik meseleler» ağır basar. Fakat bu konular ele alınırken «Anadolu Gerçeği» unutulmuş değildir:

«Anadolu kıt'asının yek nazarda ahvâl-i umûmîyesini görmek için illet-i cüzâma müptelâ bir hasta tasavvurla, bu hastayı bir de koluna nüzul isabet etmiş ve onun üzerine humma-yı daimiye dahi tutulup, vücudunu kehle bozmuş farzetmelidir. Anadolu'nun bâis-i harabîsi olan vergi ve rüsumât tamamıyla illet-i cüzâma benzer ki, vücudu yiyip çürütür...».

Hürriyet'in dili gibi meseleleri ortaya koyuşu da «élite»lerin anlayabileceği bir seviyededir. Osmanlıların gerileme sebepleri arasında üzerinde durulduğunu gördüğümüz «aydın-halk ikiliği»ni *Hürriyet* şöyle anlatır :

«Bidayet-i Tanzimattan beri ise Boğaziçi'deki sular gibi bâlâda memurlar bir tarafa ve zirde kalan halk diğer tarafa meyelân ederek arada bir tenafür, bir keşâkeş peyda oldu. Hükûmet daima zulmetti, ahali daima yeis gösterdi. Hükûmet kimseyi bir şeye teşvik etmedi, hiç kimse de kendine kendine bir şeye teşebbüs eylemedi».

Yeni Osmanlılar'ı yakından tanımak fırsatını bulmuş olan yabancıların üzerinde durdukları bir nokta vardır. «1867'de Londra kahvelerinin birinde bazı Jön Türklerle görüştüm. Bana *Hürriyet* adlı liberal bir gazetenin muharriri olarak tanıtıldılar» diyen Vambéry'nin,⁴⁸ tarih veya gazete adı yanlış bir yana, onları, «panslavisme» ve «paneuropénisme» karşısında «panislamisme» ile durulabileceği kanaatinde bulunduğu görülür. Fakat Vambéry'ye göre, ecdatlarına ve hükümdarlarına saygı duyan bu insanlar «Avrupalı ihtilâlcileri takliden boş prensip ve cümleleri ciddî olarak ortaya atıyorlardı». P. Fesch'in aynı sayfada görüşlerine

⁴⁸ Bk. Fesch, P., A.g.e., s. 323, not I ve Sungu, İ., Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 852.

yer verdiği E. Lavissee de «Jeunes Turcs» adı altında toplananlardan bir grubun «daha Türk, daha milliyetçi, milliyetçi olduğu için de daha Avrupa aleyhdarı» olduğuna işaret eder. Yeni Osmanlılar'ı edebî çalışmalarıyla değerlendiren ve kendileriyle Londra'da kurduğu dostluktan gururla sözeden Ch. Wells'in Ziya Paşa'nın «Ahlâk-ı milliyesi olmayan akvamda medeniyet olmaz» vecizesi üzerinde durması sebepsiz değildir.⁴⁹

«HÜRRİYET»İN SONU

Hürriyet'in Londra'da kapanması ve İsviçre'ye taşınmak zorunda kalması Ali Suavi'nin 20 Aralık 1869 tarihli 78. sa-

yıda yayınlanan bir mektubu üzerinedir. Paris'ten yolladığı mektubunda Ali Suavi fıkıhtan örnek göstererek «.. zalimin ve zalime muavin ve zalime sâî olanların katline ve kaatili-nin me'cûr» olacağına fetva verildiğini söyleyerek «katli farz olan kâfir» olarak «işte bu zalim-i zemin Âli Paşadır» diye yazıyordu. Ziya Bey'i Londra'dan kaçmağa mecbur edecek muhakemenin «Suavi'nin teşebbüsü ile» açılması söz-konusu değildir.⁵⁰ Yazar, «Suavi'nin makalesi vesilesiyle» demeliydi.

Ziya Bey, Hürriyet'in 99. sayısında yayınlanan «İdare-i Cumhuriye ile Hükûmet-i Şahsiyyenin Farkı» adlı makalesinde Ali Suavi'nin yazısının yarattığı duruma da işaret eder: «İşbu iki nevi idarenin farkını *Hürriyet* gazetesi dört mâh zarfında nefsinde tecrübe etti. Bundan dört mâh mukaddem, Âli Paşa'nın her ne türlü itmâ'ına mebnî ise, İngiltere Vükelâsı memleketi kanununu ayak altına alıp, Âli Paşa'yı hoşnud etmek için Hürriyet'in matbaasını ihlâl etti. Âli Paşa Hazretleri hâmil olduğu hukuk-ı devletten bir takını-nı feda ederek icrâ-yı hakkaniyet etmeyi her yerde cereyan eder bir politika sanıp, bu kere dahi Hürriyet'in men-i tab'ı neşri için Fransa Sefareti vasıtasıyla İsviçre Cumhuriyetine mü-

⁴⁹ Bk. The Literature of the Turks, A Turkish Chrestomathy, Londra 1891, s. 15.

⁵⁰ Bk. Tanpınar, A.H., XIX. Asr Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1956, s. 201.

racaat eyledi. Lâkin idare-i cumhuriyede herkes hür ve âzâde olduğu gibi, matbuat dahi derece-i nihayede vâsîdir. Herkes istediği gibi gazete çıkarır, onu idare men edemez, cevabını aldı».

DEĞİRMENİN SUYU

Mustafa Fazıl Paşa «Yeni Osmanlılar»ı Avrupa'ya dâvet ederek «gayet vâsî olan sâha-i hürriyette vatanın saadet ve selâmetine» kalemleriyle hizmet etmelerini istediği zaman, bir yandan yayın işleri için «döner sermaye» niteliğinde bir «sandık» kurmuş, bir yandan da hizmetlerine karşılık olmak üzere her birine «maaş» bağlamıştı. Ebüzziya'nın yazdığına göre, «Fazıl Paşa, neşriyat için bir sandık tesis ederek 250.000 frank sermaye vaz'eyledi. Bu para masarif-i tertibiye ve tabiiye ile posta ücretine karşılıktı. Ve her mâh kaç frank sarfedilmişse (Sakakini)ye verilecek bir defter mukabilinde o miktar meblağ yine sandığa girecek ve 250.000 frank tenakus etmiyecekti. Sandığın idaresi Ziya Bey'e tevdi olundu».⁵¹ Kendisine yollanan bazı ihbar mektuplarını Mustafa Fazıl Paşa'nın Namık Kemal ve Ziya Bey'e göndermesi üzerine «bankaya iade eyledikleri» anlaşılan para, Hürriyet çıkınca geri verilmiş, fakat Ali Suavi'ye «Muhbir'in mesarif-i tabiiyesi kat edilerek» sadece maaşı ödenmeye başlanmıştı.⁵²

Yeni Osmanlılar'a tahsis edilen maaş miktarları Ebüzziya ile Ali Suavi tarafından değişik bir şekilde verilmiştir. Aşağıdaki tabloda durumu görmek mümkündür:

Maaş Alanlar	Suaviye göre Ödenen Miktar	Ebüzziya'ya göre (frank olarak)
Ziya	—	3.000
Kemal	1.000	2.000
Rifat	1.500	2.000
Suavi	—	1.500
Agâh	1.500	1.500
Reşat	750	1.000
Nuri	750	1.000
Mehmet	1.000	1.000

⁵¹ Bk. A.g.g., Tefrika no. 51.

⁵² Bk. Aynı yazı, no. 55.

İşte, Ali Suavi'nin sözünü ettiği «maaşlılar» bunlardır. M. C. Kuntay'ın haklı olarak belirttiği gibi «Suavi başkalarına (Fazıl Paşa Maaşlıları) demekle haksızdı. Çünkü Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Aziz'in ayağını öperek İstanbul'a döndükten sonra, padişahın pabucundan kalan yüzünün siyasî rengi, artık, belli olmuştu. Bu renkteki Fazıl Paşa'dan aylık alanlar arasında uzun müddet Suavi de vardı. Ve bu aylığı günün birinde Suavi almadı değil, Mustafa Fazıl vermedi: Muhbir gazetesini Suavi'nin çıkarmasına artık müsaade etmiyerek».⁵³

Unutulmaması gereken bir başka nokta da «.. ne Suavi'nin, ne Kemal'in ve arkadaşlarının aldıkları aylıklar havas ve uşak aylıkları değildi, gazete çıkarmak için muharrir maaşları ve Avrupa'daki ihtilâl teşebbüslerinin masraflarıydı».⁵⁴ Ne var ki, gücünü bir fikirler manzumesinden alsa da finansman kaynağının «emri» ile gazete çıkaran, gazetenin genel tutumunu bu kaynağın isteğine göre ayarlamak durumunda bulunan «Yeni Osmanlılar» arasında çekişmeler ve kopmalar mukadderdi.

Gerek Namık Kemal (1840-1888) ve gerekse Ziya Paşa (1825-1880), Ağâh Efendi (1832-1885) ve ötekiler değişik tarihlerde Türkiye'ye döndükten sonra da basın, siyaset, idare ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarını devam ettirdiler. Özellikle Namık Kemal'in fikir ve edebiyat dünyamızdaki etkileri çok büyük oldu. Bunu göstermek için Şerif Hulûsi [Kurbanoglu] tarafından hazırlanan değerli bibliyografya çalışması⁵⁵ ile doğumunun 100. yılı münasebetiyle hakkın-

⁵³ Bk. Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi, İstanbul 1946, s. 81.

⁵⁴ Aynı kitap, s. 81.

⁵⁵ Bk. Namık Kemal'in Eserleri, «Namık Kemal Hakkında» içinde, İstanbul 1942, s. 303-421. (Bu bibliyografyanın, özellikle, Fasil II : Siyasî yazılar (s. 327-338), Fasil III : İçtimai meselelere ait yazıları (s. 338-349) ile Zeyl II : Namık Kemal'in yazdığı gazete ve mecmualar (s. 392-395) bölümleri Namık Kemal'in gazetecilik yönünü ortaya koymaktadır. Aynı kitabın içinde Pertev Boratav'ın da «Namık Kemal'in Gazeteciliği» adlı bir incelemesi vardır. Bk. s. 161-185).

Namık Kemal

da yazılanlara⁵⁶ gözetmek yeter. Bu tarafı ve ideolog kişiliği bakımından Namık Kemal ile mukayese edebileceğimiz tek kişi Ziya Gökalp'tur.⁵⁷ Bize kalırsa, «Yeni Osmanlılar» hareketi içinde yer alarak Batı dünyası ile doğrudan doğruya temasa geçmesi Namık Kemal'e çok şey kazandırdığı gibi,⁵⁸ Namık Kemal de «Yeni Osmanlılar» hareketine büyük ölçüde destek olmuştur.

⁵⁶ Namık Kemal ve 1940-41 Türkiye'si, İŞ, S. 25, s. 2-4, İstanbul 1941.

⁵⁷ Ziya Gökalp'in yazdıkları ve hakkında yazılanlar için bk. Tütengil, C.O., Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İstanbul 1949.

⁵⁸ Namık Kemal'in geniş ilgi alanı hakkında bilgi edinmek için «İbret» gazetesinde 1872 yılında çıkan ve bazı antolojilere «Londra» adıyla alınan

Bir edebiyat tarihçisinin haklı olarak işaret ettiği gibi «.. Namık Kemal, Ziya Gökalp gelinceye kadar Türkiye'nin ruhunu ve zihniyetini teşkil etmiştir. Ziya Gökalp'tan sonra başka bir ruh ve zihniyet doğar ve Namık Kemal eski müessiriyetini kaybeder».⁵⁹ Fakat bir ölçüde Ziya Gökalp'ı hazırlayanlardan biri de Namık Kemal olmuştur. Bunu, «Felsefî Vasîyetler»in ilki olan «Babamın Vasîyeti»nin şu satırları göstermeğe yeter :

«Bir akşam, mektepten eve dönünce, onu çok müteessir ve mağmum buldum. Beni görünce gel dedi. Sana çok kederli bir haber vereceğim. Çok ağlayacak, çok matem tutacaksınız! Bugün, senin ve bütün arkadaşların için bir matem günüdür. Çünkü sizin pek büyük hocanız, milletin en büyük adamı olan Namık Kemal vefat etti.

Namık Kemal'i eserleriyle, hattâ memnu ve gayri matbu eserleriyle tanıdım. Fakat, böyle en büyük hoca ve en büyük adam olduğunu bilmiyordum. Babam bana onun mücahedelerini, gayelerini, uğradığı zulümleri, gösterdiği kahramanane mukavemetleri müteessir ve mahzûn bir lisanla anlattı ve dedi ki: (İşte, sen de bu adamın arkasından gideceksin. Onun gibi vatanperver, onun kadar hürriyetperver olacaksın!))».⁶⁰

Siyaset felsefemizin pek çok fikirlerini, başta gazetenin adı olmak üzere, HÜRRİYET'e borçluyuz.

3. «GİRİT» Gazetesi

Zaman sırası içinde Londra'da Türkçe olarak yayınlanan gazetelerin üçüncüsünün «GİRİT» olduğu anlaşılmak-

---

•Terakki• başlıklı yazısını okumak yeter. •Enmuzec-i âlem• olarak nitelendiği Londra'da yazarınız •efkâr-ı umumiyenin dehşet ve mukavemeti-ni dile getiren Parlamento binasından •Nümunehane• dediği •BM•ye ve •hele Nümunehâne derununda olan Dâr-ül-kütib•den başlayarak •Hayvanat bahçesi•ne kadar ilgi çekici her şeyden sözeder.

Bk. Özön, M.N., A.g.e., İstanbul 1938, s. 176-189.

⁹ Bk. Kaplan, M., A.g.e., s. 230.

⁶⁰ Bk. KÜÇÜK MECMUA, S. 17, s. 2, 25 Eylül 1922.

tadır. Günümüze kadar tek bir sayısı bile gelmeyen, hiç bir kaynakta sözü edilmemiş olan bu gazete hakkındaki bilgilerimiz «Muhbir» ve «Hürriyet»te karşılaştığımız iki habere dayanmaktadır.

Muhbir'in 2 Temmuz 1868 tarihli 41. sayısında şu haber yer almaktadır :

«Girit meselesi gittikçe ateşlenmekte olduğundan ziyadesiyle ehemmiyet kesbetti. Zira Devlet-i Osmaniyenin istiklâlî bu mesele üzerinde duruyor. Binaenaleyh Avrupa'da *Girit* namile Türkçe bir gazete çıkarılacağı işitilmiştir». Bu genel mahiyetteki haberi 20 Temmuz 1868 tarihli Hürriyet'in 4. sayısında çıkan haber tamamlamaktadır :

«Londra'da bu def'a GİRİT namile ve münhasıran Girit'in ahvaline dair Türkçe bir gazete neşrolunmağa başlamış (ve birinci nüshası 25 Rebiyülevvel tarihinde çıkmıştır). Bu da memleketin hayrına hizmet edeceğinden izharı memnuniyet ederiz». Böylece, adı geçen gazetenin ilk sayısının 15 Temmuz 1868 tarihini taşıdığı anlaşılmaktadır. Kaç sayı çıktığı ve kimler tarafından çıkarıldığı hakkında bilgimiz yoktur.

Bu vesile ile 3 noktaya ilişmek yerinde olur:

1) Günümüze kadar gelen bazı sayılarından anlaşıldığına göre 1868 yıllarında Girit'te «Girit» adını taşıyan bir «Vilâyet Gazetesi», Türkçe ve Rumca olarak yayınlanıyordu.⁶¹ «Muhbir»in 40. sayısında karşılaştığımız bir haber, Amerika Birleşik Devletlerinde de «Rum efkârını neşreden» İngilizce «The Crete» adlı gazetenin V. Howe tarafından 1868 yılında yayınlanmağa başladığını gösteriyor.

2) Jön Türk gazeteleri içinde Tunalı Hilmi tarafından 1897 yılında Cenevre'de yayınlanan ve «Girit» adını taşıyan bir gazetenin de yer aldığı bilinmektedir.⁶²

3) Kıbrıs buhranının patlak verdiği yıllarda da İngiltere'de Kıbrıs'la ilgili gazetelerin çıkarıldığı, yeri geldiğinde, görülecektir.

⁶¹ Bk. Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, Ankara 1963, sıra no. 475.

⁶² Aynı eser, sıra no. 470.

4. «Civanpir»in «HÜRRİYET» Gazetesi

«Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin organı olan «Hürriyet»in 1870 yılında Cenevre'ye taşınmasından sonra İngiltere'de bir süre Türkçe gazete yayınlanmaz. 1894 yılında Ahmet Civanpir Efendi tarafından yayınlanan bir gazetenin ise yeniden «Hürriyet» adını taşıdığı görülür. Öncekinden ayırdetmek için «ikinci» Hürriyet de diyebileceğimiz bu gazeteyi, «muhabbiri» ve «müdüri»nü ele alarak tanıtmamız yerinde olur.

Karl Blind'in 1896 yılında yayınlanan bir yazısında üzerinde durduğu,⁶³ daha sonra E.J.W. Gibb'in de kitabında belirttiği gibi⁶⁴ ikinci «Hürriyet»i Civanpir takma adı ile çıkaran Selim Faris Efendi'dir. Gerek Selim Faris, gerekse «Fârisü'sşidyâk» diye tanınmış olan babası Ahmet Faris İstanbul'da 1860 tarihinde arapça olarak yayınlanan «El-Cevaip» ve 1867 yılında Türkçe çıkan «Veledül Cevaip» adlı gazeteler sebebiyle⁶⁵ basın tarihimizi ilgilendirmektedirler.

Ahmet Faris hakkında verilen bilgiden Beyrut'ta Mârûnî bir aileden doğduğu, 1850'den sonra Paris ve Londra'ya seyahat ettiği, Londra'dan İstanbul'a dönünce de Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1884'te ölünce Selim Faris'in yönetimine geçen «El-Cevaip»in aynı seviyeyi koruyamadığına işaret ediliyor. Hükûmetin yardımını gören ve Osmanlı İmparatorluğunun Arapça konuşulan kısımlarında okunan «El-Cevaip» İslâm dâvasını savunmakta idi.⁶⁶

⁶³ Bk. Young Turkey, The Fortnightly Review, C. LX, s. 836, Aralık 1896. K. Blind, Selim Faris'in Abdülhamit ile münasebetlerine de ilâştığı yazısında onu İstanbul'daki «Vatanperveran-ı İslâmiye Cemiyeti» ile irtibatlı görür.

⁶⁴ Bk. A History of Ottoman Poetry, C. V, s. 62, not 1, Londra 1907.

⁶⁵ S. N. Gerçek, «Kâmilan Arapça olarak çıkan» bir gazete dediği «Elcevaip»in Türkçe olarak çıkan «Veledülcevaip» adlı nüshalarını hatırlatarak diyor ki: «Bu gazetenin sahibi Beyrut'lu ve ihtida ile İslâmiyeti kabul etmiş olan Ahmet Faris Efendi ise de onun işleriyle meşgul olan Filip Efendi'dir».

Bk. Türk Gazeteciliği, İstanbul 1931, s. 44.

⁶⁶ Bk. Brockelmann, Fârisü'sşidyâk, İslâm Ansiklopedisi C. IV, s. 469-470, İstanbul 1945.

A

İkinci «Hürriyet»in ilk sayısı
25 Recep 1311 (1894) tarihli-
dir. 21 x 30 cm. boyundaki ga-

zetenin ilk sayfasında «İşbu gazete menfaat-i ahali-i Osmani-yeye ait hususâtı muhtevidir» ve «On altı sahifeyi şâmil iş-bu gazete onbeş günde bir def'a Londra'da tab'olunur» cüm-leleri dikkati çeker. Bu sayıda Civanpir imzası ile yayınla-nan «Gazetemizin Esbab-ı Tesisi» adlı makalede «hür ve müstakil bir gazetenin Dersaadet eshab-ı gayret ve hamiyet-i vataniyesi tarafından tesis ve inşası» gerektiği anlatılmakta-dır. 11 Şevval 1311 tarihinde 6. sayısı yayınlanan gazete 1894 Mayıs'ı ile 1895 Şubat'ı arasında çıkamamış, basımevi bul-makta çekilen güçlük sebebiyle de 9 Ramazan 312 tarihli 7. sayısından 17 Temmuz 1895 tarihli 19. sayısına kadar taş-basması olarak hazırlanmıştır. 12. sayıdan itibaren haftalık olduğu görülen gazete 24 Temmuz 1895 tarihli 20. sayıdan itibaren yeniden basımevinde yayınlanmıştır. 1 Ocak 1896 tarihli 41. sayıdan itibaren gazetenin boyunun büyüdüğü görülür (27 x 38 cm.) ve tekrar onbeş günde bir çıkmağa başlar. Gazetenin boyca büyümesinin sebebi 15 günlük olu-şudur. Buna gerekçe olarak da Paris'de yayınlanan «Meşve-ret» ve «La Jeune Turquie» adlı gazetelerin aylık olması ve bunlarla «rekabet etmek niyetinde» bulunulmaması göste-lir. Hürriyet'in 15 Eylül 1897 tarihli 82. sayısı ile yayınının sona erdiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta «hürmetkâr fakat kararlı bir eda ile 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasını» isteyen Hürriyet'in «Abdülhamid'in ajanları ta-rafından» tatil edilmeğe ikna edildiği öne sürülmüştür.⁶⁷

Bir yıla yakın süren duraklamanın sebebi 7. sayıda ya-yınlanan «Hürriyet Gazetesinin Esbab-ı Tatili» başlıklı ma-kalede ele alınmıştır. Bu duraklamanın gerçek sebebinin, Osmanlı Sefirinin, gazetenin hazırlandığı basımevinin sahi-bi üzerinde yaptığı baskı olduğu ileri sürülmekte ve «Bâb-ı âli Hükûmeti tarafından kapatılmıştır» şayiasının aslı olma-dığı belirtilerek, «... bu gibi rivayet İngiltere'nin serbesti-i ni-zamâtı ile ahkâm-ı adliyesinden bihaber bulunan Yıldız bal-tacılarından başka hiç bir kimse tarafından tasdik oluna-maz» denilmektedir.

⁶⁷ Bk. Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 14 ve 16.

[illegible]

15 Ağustos 1896 tarihli 56. sayıda «İngiltere'de Lisan-ı Osmanî» başlıklı haberde adı geçen Halil Halit Efendi'nin de Hürriyet gazetesiyle ilgili olduğu 5 Temmuz 1896 tarihli bir mektubundan anlaşılmaktadır: «.. Hürriyet gazetesiyle münasebetim yalnız başlıca makalât ve bendleri mümkün olduğu kadar Türkçeye benzetmek, yani tashih-i şive etmek ve gazetelerden kesilen parçaları tercüme eylemektir.»⁶⁸ Selim Faris'in yardımcısı Halil Halit'in «ajan» olduğu hakkındaki iddialar vardır.⁶⁹

B ve C

Civanpir Efendi'nin Hürriyet'inin en büyük özelliği «büyük bir havadis gazetesi» ol-

masıdır. Hürriyet'in dört yıl kadar devam eden yayını süresince, başta İngiliz Basını olmak üzere, dünya basını büyük bir dikkatle gözden geçirilerek okuyucu, Osmanlı ülkesi ile ilgili meselelerden haberdar edilmektedir. Baskı tekniği bakımından da ikinci «Hürriyet» ileri bir merhaleyi ifade eder. İngiltere'deki Türk Gazeteciliğinde ilk defa resim (S. 25, 28 Ağustos 1895) ve karikatür (S. 67, 1 Şubat 1897) yayınlayan gazete Hürriyet olmuştur. «Hür ve müstakil bir gazete» olarak Osmanlı ahalisinin menfaatini korumak amacını güden «Hürriyet» gazetesinin tutumunu kesinlikle belirtmek güçtür. 12. sayıda başlığın altında Fransızca olarak «Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Fırkasının Organı» ibaresine rastlıyoruz. İlk defa Abdülhamit Han'ın ve Veli-aht Reşat Efendi Hazretlerinin resimlerini öğücü cümlelerle yayınlayan gazetenin, ilk karikatüre konu olarak Abdülhamid'i seçmesi, 1 Eylül 1896 tarihli 57. sayı Abdülhamid'in cülûs gününe rastladığı için siyah çerçeve ile çıkması, tutum değişiklikleri hakkında bir fikir verebilir. 1 Ağustos 1897 tarihli 79. sayıdan başlayarak gazetenin başlığına konulan Kemal'in ünlü beyti :

«Ne mümkün zulm ile, bîdad ile imha-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsен âdemiyyetten»

⁶⁸ Bk. Kuran, A. B., İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, s. 94-95.

⁶⁹ B.c. Mardin, Ş., A.g.e., s. 15, not 34.

ile de sanki ilk «Hürriyet»le bir bağ kurulmağa çalışılmaktadır.

«Vatan ve milletin müdafaa-i hukuku için mütemadiyen neşriyat-ı nafia ile iştigal eylemekte olan fâzıl-ı edip izzetlû Ahmet Rıza Beyefendi»nin Paris'te Türkçe «Meşve-ret»i çıkarmağa başlamasını başarı temennileriyle karşılayan Hürriyet «Jön Türk» cephesiyle irtibatlı görünüyor. «Mizan»ın 183. sayısından aktarılan bir yazıda (S. 55, 1 Ağustos 1896) şunları okuyoruz:

«.. Civanpir Efendi gazetecilerimizin kudemasından olduğu gibi, şu gaza-yı ma'delet ve hürriyette dahi bizlere kıdemi olduğu ezcumle bizce müsellemdir». Hal böyle iken A. B. Kuran, «Selim Faris» imzalı bir mektubu yayınlıyarak, Hürriyet'in «hasis emeller beslediği»ni ileri sürmektedir. Eğer verilen tarih yanlış değilse Hürriyet'in kapanmasından sonra 14 Ağustos 1899'da Londra'dan yazılan mektupta yer alan bir cümle gerçekten düşündürücüdür: «Me-sele-i mezkûrenin [sözkonusu edilen mesele Paris'te bulunan Abdülhakim Hikmet Beyefendi ile Şeyh Hamit Efendi'ye aittir] bir an evvel tesviyesi lüzumunun esbabını şifahen arzetmişim. Kezalik bu işin tesviyesi mahzuziyet-i şahaneyi dahi mucip olacağı itikadındayım. Zira bunlar iskât edilirse vukuu melhuz olan bazı münasebetsiz hallerin önü alınmış ve Paris'te bulunan Genç Türklerin tekessürüne meydan verilmemiş olur zannındayım».⁷⁰ Kuran'a göre, «.. Ahmet Celâlettin Paşa'nın bir telgrafında da Selim Faris mevzuu bahs edilmekte ve ifade tarzına göre Yıldız Sarayile de münasebette bulunduğu anlaşılmaktadır».⁷¹

Türkiye dışı gazeteciliğimizin çetrefil bir sayfasını (?) işareti ile tarihin hükmüne havale ederek Hürriyet'in son sayısında yer alan önemli bir makale üzerinde durmak istiyoruz. «Avrupa'da Türkçe Matbuat» adını taşıyan bu makalede Paris, Cenevre ve Mısır'da yayınlanan gazeteler hakkında bilgi verilmektedir. Yazının başlangıcı, konumuz bakımından daha önemlidir :

⁷⁰ Bk. Kuran, A.B., *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 25.

⁷¹ Aynı eser, s. 25 ve s. 121.

«Dört seneden beri tab ve neşretmekte bulunduğumuz (Hürriyet)ten başka Avrupa'da elyevm Türkçe gazete kalmamıştır. Hürriyet'in mevkii intişara vaz'ından birkaç ay sonra Ali Şefkati Bey Londra'ya gelip «İstikbal» ve «Hayal» ceridelerini çıkardıysa da ancak birkaç ay devam edebildi. Zira, mîr-i mumaiyleh hastalanarak tedavisi için görülen lüzuma mebni Paris'e gidip müptelâ olduğu illetten şifayab olunuyarak altmış yaşında bulunduğu halde irtihal-i dar-ı beka eyledi».

İkinci «Hürriyet»i geniş bir yazı ile tanıtan Z. F. Fındıkoğlu'nun da işaret ettiği gibi, «Gazete, ilk sayısında izah ettiği çıkış sebebine daima ve dikkatle sadık kalıyor. Avrupa'nın Türkiye'yi nasıl gördüğü ve hakkımızda neler düşündüğü, Garb matbuatı penceresinden temaşa edilmekte ve okuyuculara bildirilmektedir.. Bu gibi tanıtıcı neşriyattan güdülen maksadın (Zalim bir hükümdar sıfatına delâlet eyleyen bir Padişah ahkâm-ı esasiyesi hürriyet-i mutlakaya mübteni bulunan İngiltere Devletinin iltifat ve teveccühâtını ihraza müstahak olmadığına efkâr-ı umumiyeyi irşat)tan ibaret bulunduğu beyan edilmektedir».⁷²

Sahibi dolayısıyla ikinci «Hürriyet»in üzerine düşen gölge bir yana, belli görüşleri savunmamasını «büyük bir havadis gazetesi» olma özelliği ile telâfi etmiş addediyoruz. «Bütün namuslu ve hürriyetperest ahalimizin tercüman-ı efkâr» olduğu iddiası ile çıkan *Hürriyet* gazetesini, şekilde ve muhtevada ulaştığı yüksek seviye ile, Namık Kemal, Ziya Bey ve arkadaşlarının ciddî bir dergi havasındaki birinci «Hürriyet»inin, çağdaş bir gazeteye evrimi saymak yanlış olmaz.

5. ve 6. «HAYAL» Dergisi ve «İSTİKBAL» Gazetesi

«Kleanti Skaliyeri — Aziz Bey Komitesi» içinde gördüğümüz Ali Şefkati Türkiye dışına kaçınca başyazarı olduğu «İstikbal» gazetesinin adını, Ali Suavi örneğinde gördüğümüz gibi, Avrupa'da yayınladığı gazetesinde devam ettir-

⁷² Bk. İkinci «Hürriyet», YILLIK, s. 1, s. 48, İstanbul 1961.

di. Teodor Kasab'ın imtiyaz sahibi olduğu «İstikbal» 1875 yılından beri İstanbul'da çıkıyordu.

İkinci «Hürriyet» Londra'da yayınlanırken Ali Şefka-ti'nin de, bir dergi ve bir gazete ile İngiltere'deki Türk gazeteciliği içinde yer aldığı görülür. İngiltere'deki yayın tarihi bakımından «Hayal» dergisi, zaman sırası içinde, Civanpir'in Hürriyet'inden sonra gelir.

A

Bir mizah dergisi olan HA-YAL'in ilk sayısı 27 Mayıs 1895 tarihli-dir. Taşbasması

olarak iki sütun üzerine dört sayfa olarak çıkan dergi (19 x 28 cm.) bu özelliği ile İngiltere'deki Türk Gazeteciliği içinde karşımıza çıkan ilk mizahi dergi sayılmak gerekir. Londra'da yayınlanan *Hayal* 15 Eylül 1895 tarihli 6. sayısı-yle sona erer.⁷³

Daha Hayal'in yayını devam ederken Ali Şefkati'nin İSTİKBAL gazetesini de Londra'da yeniden yayınladığı görülür. İstikbal'in Londra'da çıkan ilk sayısı 21 Haziran 1895 tarihini ve 27. sayı işaretini taşımaktadır. Bu sebeple, adı geçen gazetenin Londra'ya gelinceye kadar yayınlanan 26 sayısı hakkında kısaca bilgi vermek lüzumunu duyuyoruz.

İstikbal'in ilk sayısı, taşbasması olarak ve Londra'daki ölçüler içinde, 26 Ekim 1879 tarihinde Napoli'de yayınlanmıştır. Gazetenin bu şehirdeki yayını 9 Ağustos 1880 tarihli 9. sayıya kadar sürer. İlk sayıda yer alan «İhtarât» başlıklı haberde «Burada Türkçe hurufat ve hususiyle mürettip bulunmadığından tedarik edilinceye değin imzalı bu kıt'ada taşbasması ve haftada bir kere olarak neşretmeğe mecburiyet görüldü» denilmektedir. 6. sayısı 28 Kasım 1879 tarihli olan gazetenin 7. sayısı ancak 25 Temmuz 1880 tarihinde çıkarılabilmıştır. Napoli'de yayınlanan son sayının nihayetinde ilk defa görülen «Gerente - Antonio Meneghello» ibaresi dikkati çeker.

⁷³ Bu dergiyi, İsmail Şefik'in Paris'te yayınlıyacağı (ilk sayısı 7 Mart 1901) «Hayal» dergisiyle karıştırmamalıdır. Basın tarihimizde «Hayal» adını taşıyan ilk mizah gazetesi 1872'de Teodor Kasab tarafından yayınlanmıştı.

Gazetenin 31 Ağustos 1880 tarihli 10. sayısının Cenevre'de yayınlandığı görülür. *İstikbal*'in Cenevre'deki yayını da 5 Şubat 1881 tarihli 26. sayı ile sona erer. Böylece, gazetenin Londra'da çıkan ilk sayısının neden 27. olduğu anlaşılmış bulunmalıdır.

Londra'da yayınlanan *İstikbal* sayıları da taşbasması ile iki sütun üzerine dört sayfadır. (23 x 32 cm.). Başlığın altında «Ayda iki defa Londra'da neşrolunur. Havi olduğu mebahis vatanımızın selâmet ve menfaatine mütealliktir» denilmektedir. *İstikbal*'in Londra'daki yayını da 23 Eylül 1895 tarihli 31. sayısı ile son bulur.

B ve C

İlk mizah dergisi olduğunu söylediğimiz Hayal'in en büyük özelliği Karagöz ile Hacıvat'ı sahneye çıkararak yazıdırması ve konuşturmasıdır. Hayal'in ilk sayısındaki «Mukaddeme»de Timur'un Sivas'ı istilâsı ile ilgili bir fıkra anlatıldıktan sonra, «.. insan mahrumiyet-i mutlaka halinde gülüp oynamağa başlar imiş demek oluyor. Öyle olunca bize de gülmek yaraşır» denilmektedir. Günün meselelerini Karagöz ve Hacıvat'ın aracılığı ile ele alan Ali Şefkati'nin mizah gücünü nereden aldığı - büyük sıkıntılar içinde, üstelik de hasta olduğu hatırlansın - gülmenin kendisine niçin yaraştığı bu açıklamasından anlaşılmaktadır. Hayal'de ayrıca mektuplar ve çeşitli gazetelerden aktarılan küçük haberler de yer almaktadır.

İSTİKBAL gazetesinin Londra'da yayınlanan ilk sayısında «Mukaddeme» başlıklı kısa bir açıklama görülür: «Bir hayli senelerden beri neşri teahhur olunan *İstikbal* gazetesi bu kere görülen lüzum üzerine tekrar mevki-i intişara konuldu. Bu gazetenin mesleği, vaktiyle mütalâaya rağbet eden zevat nezdinde malûm olmakla izah ve tekrardan müstağnidir».

Gazetede yer alan bir ilânda «Gerek Dersaadet'te, gerek vilâyatta *İstikbal* nüshalarını görmek arzu eden zevatın bir zarf derununa bir franklık Fransız posta pulu koyup ve üzerine zirde işaret olunan adrese yazıp gönderdikleri halde is-

tedikleri nüsha»nın belirtilen ada ve yere yollanacağı duyurulmaktadır.

İstikbal gazetesinde de «İstanbul Mektupları» ile öteki gazetelerden aktarmalar mevcuttur. 28. sayısında başlayan yazı dizisinde «Ahmet Rıza Beyefendinin — Vatanın haline ve maarif-i umumiyenin ıslahına dair — Sultan Abdülhamid Han'a takdim ettiği altı kıt'a lâyiha»dan âhiren Londra'da tab'olunan Birinci Lâyiha» yayınlanmıştır. Siyasî mücadeleleri, gazetecilik hayatı ve sosyoloji tarihimizdeki yeri ile tanınan Ahmet Rıza'nın Türkçe ve Fransızca olarak yayınladığı «Meşveret» gazeteleriyle, Türkiye dışı gazeteciliğimizde önemli bir yeri vardır.

İstikbal gazetesini sosyoloji tarihimiz bakımından önemli bir hale getiren, Ziya Gökalp'ın ilk yazısının bu gazetenin son sayısında yayınlanmış bulunmasıdır. «İhtilâl Şarkısı» adı ile de bilinen bu manzume, «on altı yaşında bir hürriyetperestin mahsul-ü teessüratı» olarak okuyucuya takdim edilmiştir. Adı geçen «Manzume»nin metni ve bu konudaki açıklamalar «Ziya Gökalp Üzerine Notlar», ve İstikbal gazetesinde çıkan yazının bir klişesi de «Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz» adlı kitaplarımızda görülebilir.⁷⁴

Tedavi için gittiği Paris'te 1896 yılında ölen Ali Şefkati,⁷⁵ bir çağdaşının kelimeleriyle «yiyecek kuru ekmeğe ve ısınacak ateşe muhtaç oldukları halde gazetelerinin ücret-i tabiyesini tedarik mecburiyetinde» olan idealist gazetecilerden biri idi.⁷⁶ Bazı kaynaklara göre ilk siyasî mizah gazetesi Ali Şefkati tarafından çıkarılmıştır.⁷⁷ Ali Şefkati'nin ölümünden sonra, onun hâtırasını canlı tutmak için, Jön Türk yayınlarının önemli merkezlerinden biri olan Kahire'de yayınlanan gazetelerden birinin «Ali Şefkati merhumun ruhu şâdedilmek emeliyle»⁷⁸ «Takib-i İstikbal» adını aldığı görü-

⁷⁴ Bk. Adı geçen kitap, İstanbul 1964, s. 56-62 ve adı geçen öteki kitap, İstanbul 1966, s. 67.

⁷⁵ Bk. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 23 ve Türk Ansiklopedisi, C. II, s. 97, İstanbul 1966.

⁷⁶ Bk. Hürriyet, S. 82, 15 Eylül 1897.

⁷⁷ Bk. Osmanlı gazetesi, S. 6, s. 8, 15 Şubat 1898.

⁷⁸ Bk. Osmanlı gazetesi, S. 40, s. 8, 15 Temmuz 1899.

lür.⁷⁹ Öyle sanıyoruz ki bu saygılı tutumda, Ali Şefkati'nin Londra'nın havasına alışamıyarak hastalanması ve tedavi için gittiği Paris'te ölmesi kadar, iyi ahlâkı ve «erbab-ı kalem» olması da rol oynamıştır. «İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin görüşlerini paylaşan Ali Şefkati, daha sonraki yıllarda gelişeceği görülecek olan «masonluk» ile «siyasî faaliyet» bağının İngiltere çevresindeki ilk örneklerinden biri olmaktadır.

Çırağan Sarayına çarşafı giren Ali Şefkati'yi, görgü tanıklarından biri şöyle anlatmaktadır: «Bu zat, orta boylu, son derece zayıf, küçük siyah sakallı, gayet nazik ve terbiyeli bir Türk» idi.⁸⁰ Ali Şefkati'nin, büyük bir ihtimalle, İstikbal'in yayınlanmadığı 1881-1895 yılları içinde bir süre Hıdiv İsmail Paşa'ya hususî sekreter olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹ İsmail Paşa'nın daha sonra da devam eden yardımı, inanılması güç bir yoruma konu olmuştur.⁸²

7. «HAMİDİYE» Mizah Gazetesi

1895 yılının Mayıs-Eylül aylarında yayınlanan mizah dergisi Hayal'den sonra aynı türde bir gazetenin 1896 yılında çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 1 Haziran 1896 tarihli Hürriyet'in 51. sayısında şu ilânı görüyoruz: «HAMİDİYE, garib ve letaif-i siyasiyeden bahis mizah gazetesidir. Bu ceride âlâ kâğıt üzerine nefis surette matbu olduğu halde gelecek hafta mevki-i intişara konulacaktır. Her nüshasında gülünçlü resimler bulunacak ve (Hürriyet)imizin karilerine bedava gönderilecektir.

Muharrir ve nâşiri Ahmet Civanpir Efendi'dir.

⁷⁹ Söz konusu gazete 1899 yılında Abdülkerim Hâdi tarafından çıkarılmıştır. Aynı zat, adı geçen gazeteyi 4 Mart 1909 tarihinden itibaren İstanbul'da yayınlamağa başlayacaktır.

⁸⁰ Bk. Z. Ş. [Soku], Beşinci Muradın Hayatı, İstanbul 1943, s. 154.

⁸¹ Bk. Mardin, Ş., Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, s. 11.

⁸² M. C. Kuntay bu konuda şunları yazmaktadır: «.. İsmail Hıdivlikten düşükten sonra Paris'teki İttihat-ü Terakki Cemiyetinde bulunan ihtilâci Ali Şefkati'ye para gönderiyordu, fakat Abdülhamit II'nin emriyle!» Bk. N. Kemal Devrinin İnsanları., C. I, s. 345-346, İstanbul 1944.

Mezkûr ceridenin birinci nüshası beş bin adet olarak bastırılıyor. Yedlerine müteaddit nüshalar vâsıl olan zevat-ı kiramın fazla nüshaları diğer vatandaşlarımıza lütfen tevzi buyuracakları me'mûldür».

Hiç bir sayısını bulup göremediğimiz *Hamidiye* hakkındaki bildiklerimiz Hürriyet'te çıkan ilândan öteye gitmemektedir. Z. F. Fındıkoğlu'nun «Türkiye dışında neşredilen Türkçe gazeteler» listesinde de, 1896 yılında Londra'da «Hamidiye»nin yayınlandığına, işaret edilmiştir.⁸³

Böylece, Selim Faris'in, ikinci Hürriyet'in yanı sıra, «Hamidiye» adını taşıyan bir mizah gazetesi de yayınladığı söylenebilir.

8. «HİLÂFET» Gazetesi

Civanpir Efendi'nin Hürriyet'i yayın alanından çekildikten sonra iki yıl kadar İngiltere'de Türkçe gazete görülmez. 1899 yılı Ekim ayından itibaren «Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti»nin organı olarak iki dilli bir gazete, HİLÂFET dikkati çeker:

A

Hilâfet'in ilk sayısı 6 Ekim 1899 tarihini taşımaktadır.

Londra'da basılan «İşbu gazete onbeş günde bir def'a tab'olunur». Gazetenin (25x40 cm.) 15 Mart 1900 tarihli 13. sayısından başlayarak bir süre «Muharriri Pir Civan Efendi», 19 Nisan 1901 tarihli 44. sayıda da «Hilâfet muharriri» olarak «Necib Hindi» adı görülmektedir. İlk sayıların yarısı Türkçe, yarısı da Arapça olarak yayınlanmış, baskı ve yollama güçlüklerinden ötürü olmalı, sonraları Türkçe ve Arapça olmak üzere aynı adı taşıyan iki gazete yayınlanması yolu tutulmuştur. «BM»deki koleksiyonu Türkçe «Hilâfet» bakımından 5 Kasım 1900 tarihli 33. sayı ile sona erdiği halde Türkiye kitaplıklarında Türkçe sayıların sonuncusu 20 Ağustos 1903 tarihli 92. sa-

⁸³ Bk. XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği, İstanbul 1962, s. 7.

yıdır. Gördüğümüz Arapça sayıların sonuncusu ise 15 Ocak 1903 tarihini taşıyan 85 sayılı «El-Hilâfet»tir.

Bir işarete dayanarak *Hilâfet*'in yayınının daha sonraki yıllarda da devam ettiği, hiç değilse yayın organı olduğu «Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti»nin faaliyet göstermekte bulunduğu, 1907 yılında Paris'te toplanan «Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresi» beyannamesini imzalayanlar arasında «Hilâfet Heyet-i Tahririyesi: Türkçe ve Arapça Vasıta-i Neşriyat (Londra)» ifadesine yer verilmesinden anlaşılmaktadır.⁸⁴

Gazetenin genel tutumu ve Arapça da yayınlanması «Pir Civan Efendi»nin «Civanpir Efendi» olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. «Hilâfet muharriri» olarak adı geçen Necib Hindi'nin ise «Suriye ahalisinden ve Rum Gıldanî Katolik milletinden» olduğuna işaret edilmektedir.⁸⁵ Bize kalırsa bu durum, üzerinde durduğumuz ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir.

B ve C

Hilâfet'in dikkati çeken ilk özelliği Türkçe ve Arapça olarak yayın yapmasıdır. Başlan-

gıçta bir bütün halinde yayınlanan gazetenin, ikiye bölünerek, Türkçe ve Arapça kısımlarına ayrılması mümkündür. «. . Posta ücretinin tasarrufu zımnında gazetenin ikiye bölünmesiyle Türkî veya Arabî kısımlarından kendilerince tensip olunacak kıt'anın irsali hususâtı» okuyuculara hatırlatılıyordu. Bir süre sonra «El-Hilâfet»in ayrıca yayınlanması ile iki ayrı gazete ortaya çıkmış bulundu.

Gazetenin ilk sayısında yer alan başyazıda Hilâfet'in amacı ortaya konulmuştur. Buna göre, «. . üdeba-yı Türk ve Arap karındaşlarımızdan mürekkep olmak üzere bir Cemiyet» kurarak «işbu gazetemizi tercüman-ı efkârımız makamında tab eyliyoruz. Hilâfet-i İslâmiyenin devam ve hıfzı ve saltanat ve kâffe-i tabaanın saadet ve refah-ı hal-i arzu-yu ciddisiyle feryadımızı îsâl edeceğimiz Mısır, Tunus, Cezayir,

⁸⁴ Bk. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945, s. 242.

⁸⁵ Bk. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, İstanbul 1948, s. 158.

Merakeş, Hindistan, Zengibâr gibi memleketlerde gazetemiz hüsn-i telâkki ve kabul ile milletın sedası olan feryadımız» kulak verilmesi istenilmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, Hilâfet gazetesi, adının da düşündürebileceği gibi «Hilâfet-i Osmaniye'nin devam ve hıfzı» amacını gütmektedir. İnsana şaşırtıcı görünen, «hilâfet»i savunan gazetenin, «Halife» Abdülhamide şiddetli hücumlarda bulunmaktan geri kalmamasıdır. Bu durumun bir tartışma konusu olduğu ve Hindistan'dan gönderilen okuyucu mektuplarında Halife Abdülhamidin tenkit edilmesi'nin kınandığı anlaşılmaktadır.

«Midhat Paşa'nın himmeti» üzerinde duran gazetenin, «Damad-ı Hazret-i Şehr-yârî Mahmut Paşa Hazretlerinin fi-rarı» olayına büyük yer verdiği, «Sultan Hamid ile kayınbiraderi» arasındaki münasebeti ele aldığı görülür. Prens Sabahattin ve kardeşi ile babasının Padişaha yolladıkları mektup ve telgraflar da gazetede yer almaktadır. Civanpir'in «Hürriyet»ini hatırlatan bir nokta da 31 Ağustos 1900 tarihli 28. sayının, Abdülhamidin cülus günü sebebiyle, siyah çerçeve içinde ve «Yevm-i Meş'um yani Kara Gün» başlığı altında yayınlanmasıdır. Birçok yazıların altında, daha önce söz konusu ettiğimiz iki adın kısaltılmışı olarak, «P. C.» ve «N. H.» harfleri vardır.

«Saltanat-ı Osmaniye'nin hâl-i hâzır», üzerinde duran gazete, «umumen memâlik-i Osmaniye'nin ve hususen makkarr-ı hilâfet-i İslâmiye'nin» durumunu ağır kelimelerle yerer. «Hilâfet»e göre, «... Sultan Hamid tecrübeden öğrenebilen adam soyundan değildir». Gazetenin özel bir ilgi gösterdiği «Suriye kıtası ahvaline gelince, herkes bilir ki bugün vilâyet-i mezkûre, erbab-ı fesat ve cinayata melce olmuştur». Osmanlı Devletinin siyasetine ise, «İstanbul dağı tepesinde bir takım ahmak ve haydut çetesinin kumanda ettiği» öne sürülmektedir. Hilâfet gazetesi, «Abdülhamidin sene-i devriye-i menhusu» diye başlık atmaktan çekinmez.

Öteki gazetelerde olduğu gibi Hilâfet'te de Kandiye ve İstanbul'dan muhabir mektupları, bazı Londra gazetelerinden aktarmalar vardır. «Osmanlı» gazetesine Girit'ten gönderilen bir okuyucu mektubu ve gazetenin bu mektuba ek-

lediği «not» Hilâfet gazetesinin tutumu hakkında bir fikir verebilir:

«(Hilâfet) serlevhasile (Londra)'da Türkçe, Arapça neşrolunan gazetenin iki üç nüshası tesadüfen elime geçti. Ceride-i mezkûrenin kimler tarafından yazıldığı ve ne fikir ve maksada hizmet için neşredildiğini, doğru iyi anlayamadım.

Anladığımı bir şey var ise o da birçok mündericâtı hakikate, nefs-ül-emre, menafi-i sahihe-i vataniyeye muvafık olmadığdır».

(*Osmanlı'nın notu:*

«(Hilâfet) gazetesi Cemiyetimize mensup olmadığı cihetle efkâr ve mütalâat-ı şahsiyesinden dolayı Cemiyetimiz mes'ul olamaz».⁸⁶ Burada sözkonusu edilen «İttihat ve Terakki Cemiyeti»dir.

9. «*OSMANLI*» Gazetesi

Yayınına Avrupa'nın bir başka köşesinde başladıktan sonra Londra'da devam eden gazetelere, Ali Şefkati'nin «İstikbal»inden sonra «Osmanlı»nın da katıldığı görülür. «İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı» olarak önce Cenevre'de çıkan «Osmanlı»yı, yine Jön Türk gazeteleri arasında yer alan ve aynı adı taşıyan Tarsusizade Münif Bey'in 1897 yılında Mısır'da yayınladığı «Osmanlı» gazetesiyile karıştırmamak gerekir. Basın tarihimizde aynı adı taşıyan pek çok gazete ve dergi vardır.⁸⁷

A Bir süre İngiltere'de (Londra ve Folkestone) yayınlandığı için üzerinde duracağımız «*OSMANLI*» gazetesinin ilk sayısı 1 Aralık 1897 tarihinde

⁸⁶ Osmanlı gazetesi, S.55, s. 7-8, 1 Mart 1900.

⁸⁷ Bk. Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, Ankara 1963, sıra no. 1182-1195.

Cenevre'de çıkmıştır. «Osmanlı»nın bu şehirdeki yayını 1 Haziran 1900 tarihli 61. sayısına kadar devam eder ve gazetenin 10 Haziran 1900 tarihli 62. sayısı (24x34 cm.) Londra'da yayınlanır. «Osmanlı» İngiltere içinde de yayın yeri değiştirerek 1 Ekim 1900 tarihli 69. sayısı «Londra karibinde ve Manş Denizi sahilinde» bulunan Folkestone'da çıkar. Koleksiyonlarda mevcut bulunan ve bu şehirde yayınlanan gazetenin son sayısı 15 Mart 1903 tarihli 119. sayıdır. 120. sayının ise, biraz gecikmeyle, 15 Ağustos 1903 tarihinde Kahire'de çıktığı görülür. Koleksiyonlarda mevcut sayılara göre «Osmanlı»nın Mısır'da yayınlanması 15 Mart 1904 tarihli 134. sayıya kadar sürer. Ş. Mardin'in, «Osmanlı»nın yayın hayatının Mısır'da sona erdiği şeklindeki ifadesi gerçeklere uygun olmayıp gazete, «Kahire»den sonra tekrar İsviçre'de yayınlanmıştır.⁸⁸ «Osmanlı»nın 135. sayısı «BM»deki ve Türkiye'deki koleksiyonlarda eksik olduğu için kesin bir tarih söylemek mümkün değilse de, 15 Temmuz 1904 tarihli 136. sayının yeniden İsviçre'de yayınlandığı görülür.⁸⁹ «Osmanlı»nın son sayısı 8 Aralık 1904 tarihli 142. sayıdır. Bu sayının son sayfasında yer alan «İtizar»da «Mürettibimizin rahatsızlığı sebebiyle gazetemiz miadından birkaç gün sonraya kalıyor. Bundan dolayı muhterem karilerimize itizarı vazife biliriz» denildiğine bakarak bu sayı ile «Osmanlı»nın sona erdiğine hükmedilebilir. Bu yer değiştirmelerin yanı sıra «Osmanlı»nın sahip ve «görüş» değiştirdiği de dikkatten kaçmaz. Bizi özellikle ilgilendiren «Osmanlı»nın İngiltere'de yayınlanan sayılarıdır.

B

«Jön Türk» gazeteleri içinde önemli bir yeri olan Cenevre «Osmanlı»sının başlıca özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

a) Gazetenin ilk özelliği, Batı dilleriyle yayınlanan «ek»leridir. «Ek»lerden Fransızca olanı 5 Aralık 1897, İngilizce olanı da 15 Temmuz 1898 tarihinden itibaren yayın-

* ⁸⁸ Bk. Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, Ankara 1961, s. 121.

⁸⁹ Tunaya'ya göre de «Gazete, 136. sayısından itibaren tekrar Cenevre'ye nakledilmiştir». Bk. A.g.e., s. 143, not 3.

lanmağa başlamıştır. 1 Şubat 1900 tarih ve 53 sayılı «Osmanlı»da duyurulduğuna göre, «Bu nüshamızla birinci def'a olarak Almanca (Osmanlı) ilâvesi saha-yı intişara vaz'olunmuştur». Uç Batı diliyle yapılan yayın, «Osmanlı»da savunulan görüşlerin Avrupa'nın siyaset ve basın çevrelerinde kolaylıkla bilinmesi amacını güdüyordu.

b) 1897-1904 yıllarında yayınlanan «Osmanlı», Jön Türklerin çalışmalarını izlemek bakımından güvenilir bir kaynak olmaktadır. Çeşitli vesilelerle gazetede yayınlanan biyografiler ve bunlara eklenen fotoğraflar büyük bir değer taşımaktadır.

c) İlk sayılardan itibaren gazetede yer alan «Matbuat-ı Cedide» başlıklı yayın haberlerinde, yeni çıkan gazete ve dergilerle birlikte «risale»ler hakkında da faydalı bilgiler buluyoruz. Bu vesile ile işaret edelim ki Jön Türk gazetelerinin yanı sıra, Türkiye dışında yayınlanan risale'ler de ayrı araştırmalara konu olacak değer ve önemdedir.⁹⁰

ç) Osmanlı'nın «basımevi» de, Jön Türk yayınlarını büyük ölçüde kolaylaştırmış görünüyor. Bizim bakımımızdan dikkate değer olan, Osmanlı'nın Folkestone'a taşınması ile birlikte, İngiltere'deki Türk gazeteciliğinde Londra dışında ikinci bir merkezin kurulmuş olmasıdır.

C «İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasita-i neşriyatı» olarak yayına başlayan «Osmanlı»nın

16 Nisan 1902 tarihli 104. sayıdan başlayarak «Hürriyetperveran Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesinin vasita-i neşriyatı» olduğu görülür. Gazete Mısır'da yayınlanırken yeniden «İttihat ve Terakki Cemiyetinin vasita-i neşriyatı» olur. İkinci defa Cenevre'de yayınlanırken artık «İttihad ve İnkılâb Cemiyetinin vasita-i efkârı»dır. Ne var ki, «cemiyet» değişik-

⁹⁰ S. N. Gerçek bir makalesinde ele aldığı bu kitap ve risalelerin sayısının 62'ye vardığını söyleyerek bir listesini de verir. Bunlar arasında «Ubeydullah Efendi merhumun el yazısıyla» Liverpool'de yayınlanan «Din ve Dünya» adlı risale de vardır.

Bk. Jön Türk Neşriyatı, AKŞAM, 3 Nisan 1941, s. 7.

liklerine rağmen, bu onbeş günlük gazetenin başlığındaki «*Organe de la Jeune Turquie*» sözünde bir değişiklik olmaz. Fakat bu arada gazeteyi yayınlayan ekiplerde de bazı değişimler meydana gelir. Bu değişikliklere rağmen, «Osmanlı»nın genel tutumu, amaçlar bakımından aynı çizgiyi sürdürmeğe devam eder. Değişen, kişilerin ve düşüncelerin gazetede aldıkları yerdir. Gazete hangi «cemiyet»in yayın organı olursa, onunla ilgili görüşler gazetede daha geniş yer kaplar.

Gazetenin ilk sayılarında «Ahmet Rıza Bey biraderimiz tarafından» gönderilen makaleler dikkâti çekmektedir. 1 Haziran 1899 tarihli 37. sayıdan başlayarak, aynı yazarın, «Vazife ve Mes'uliyet» adlı eseri «(Osmanlı)nın tefrikası» olarak yayınlanır. Damat Mahmut Paşa'nın oğulları ile birlikte Avrupa'ya kaçması ve bu olayı izleyen gelişmeler «Osmanlı»da geniş yer bulur. Mahmut Paşa ve oğullarının Cenevre'ye yaptıkları yolculuk sırasında, Roma'dan Cenevre'ye gelen İshak Sükûti'nin «(Osmanlı) gazetesi üzerindeki bütün hak ve salâhiyetlerini Paşa'ya takdim etmesi» üzerine Damat Mahmut Paşa «gazetenin bütün masraf ve mes'uliyetlerini» üzerine alır.⁹¹ «Osmanlı» gazetesinin İngiltere'ye nakline karar veren de Mahmut Paşa olmuştur.⁹² Bu konu ile ilgili olarak 1 Mayıs 1900 tarihli gazetede (S. 59) şu «îlân» yer almaktadır:

«Matbaamızın kariben Londra'ya nakliyle (Osmanlı)nın bir tarz-ı ekmelde neşri Cemiyetimizce takarrür etmiş olduğundan hurufat ve kasalarımızın bir kısmı İngiltere'ye gönderilmiş ve gazetemiz şimdilik dört sahife olarak intişar edebilmiştir». İşaret edelim ki bu sayının üç sayfası Damat Mahmut Paşa'nın «Müslimine Hitab» adlı yazısına ayrılmıştır.

«Osmanlı»nın İngiltere'ye gelmesinden sonra da gazetede geniş ölçüde yer alan yazı ve haberler Mahmut Paşa ile çevresine aittir. Bu durumda, gazetenin «Hürriyetperveran Fırkası» adına yayınlanması olağan karşılanmalıdır. 1902 Paris Kongresi de «Osmanlı» tarafından ilgiyle izlenir. Brüksel'deki ölümü üzerine 15 Şubat 1903 tarihli «Osmanlı»nın

⁹¹ Bk. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945, s. 92.

⁹² Bk. Aynı eser, s. 110.

(S. 118) beş sayfası «Damat Mahmut Paşa»ya ayrılmıştır. Kahire'de yayınlanan «Osmanlı»nın iki sayısında (20 Ocak ve 10 Şubat 1904 tarihli 130. ve 131. sayılar) Prens Sabahattin'in «Hangi Yoldayız?» adlı uzun yazısının yer aldığı görülür. Prens Sabahattin'in daha sonraki makalelerinde ve kitaplarında geliştireceğini gördüğümüz fikirleri, bunlara yol açan olay ve yazılar, «Osmanlı»nın 51. sayısından 131. sayısına kadar devam etmektedir. Bu işaretlerden sonra, «Osmanlı»nın İngiltere döneminin «Science sociale»ci fikirleri Türkiye'de temsil eden Prens Sabahattin'in görüşlerine hazırlık olduğunu söyleyebiliriz.⁹³

«Osmanlı» gazetesi üzerinde genişçe duran Ş. Mardin'e göre,⁹⁴ «Folkestone Osmanlı'sında Prens Sabahattin Beyin tesiri kendini üç şekilde gösteriyordu. Bir kere Padişaha karşı yöneltilen tenkitler son derece sertleşmişti. Diğer

Prens Sabahattin

⁹³ Sabahattin Bey'in görüşleri için şu kitaplara başvurulabilir:

— Tütengil, C. O., Prens Sabahattin, İstanbul 1954.

— Fındıkoğlu, Z. F., Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin, İstanbul 1962.

⁹⁴ Bk. Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, Ankara 1964, s. 93-121.

raftan o zamana kadar bütün Jön Türk dergilerinde az bir yer tutan Türklerin Türk olarak davranışlarını(ı) tenkidi yapıyordu. Nihayet bu tenkitle ilgili olarak Türklerin Batı uygarlığı akımına katılmalarını temin edecek bir kültür politikasının temeli inşa edilmeğe çalışılıyordu».⁹⁵

10. «KÜRDİSTAN» Gazetesi

«Bedirhan Paşazade Abdurrahman»ın «sahip ve muharriri» olduğu «Kürdistan» gazetesi de, bir süre İngiltere'de yayınlanmıştır. 15 Ekim 1898 tarihli «Osmanlı»nın 22. sayısında «Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey biraderimiz Mısır'da tesis ile neşrine başladığı (Kürdistan) gazetesine devam etmek üzere şehrimize gelmiş ve matbaamızda tab'ettirip altıncı ve yedinci nüshalarını neşretmiştir» haberinden anlaşıldığına göre adı geçen gazete önce Mısır'da yayınlanmış, daha sonra da Cenevre'de yayınına devam etmiştir. İki yıl kadar Cenevre'de kalan gazete sahibinin yeniden Kahire'ye döndüğünü 1 Aralık 1899 tarihli Osmanlı'nın 49. sayısından öğreniyoruz:

«.. Abdurrahman Bey Cenevre'de iki seneye karip bir zamandan beri.. Kürdistan namıyla kürdi-yül ibare bir gazete neşretmekte idi. Bu kere.. vücudu Cenevre'nin pek sert olan kışına tahammül edemeyeceğine.. Cenevre'yi terk ile.. Kahire'ye müteveccihen hareket etmiştir».

«KÜRDİSTAN» gazetesinin bizim görebildiğimiz tek sayısı Ankara'da «Millî Kütüphane»dedir. Cenevre'de yayınlanmış olan bu 18. sayı 21 Eylül 1315 (1899) tarihlidir. «Kürtleri tahsil-i ulûm ve fûnuna teşvik eder nasayih ve edebiyat-ı Kürdiyyeyi havi» gazetenin bizi ilgilendirmesi Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanmasından ötürüdür. 1 Ağustos 1900 tarihli «Osmanlı»da çıkan bir «İlân»dan (S. 65, s. 8) gazetenin Londra'da çıkarılması için teşebbüse geçildiğini öğreniyoruz; «Bedirhan Paşazade Abdurrahman Bey biraderimiz gazetesinin neşri için geçen hafta Londra'ya vasıl olmuş ise de matbaamızın nevâkısı ikmal edilemediğin-

⁹⁵ Aynı eser, s. 119-120.

den (Kürdistan)ın neşri birkaç hafta daha teahhur etmiştir». 15 Ekim 1900 tarihli «El-Hilâfet»in bir haberinden ise (S. 31, s. 2) *Kürdistan* gazetesinin Türkçe ve Kürtçe olarak Londra'da yayınlandığı anlaşılmaktadır. Bu yayının ne kadar sürdüğü ve gazetenin özellikleri hakkında başkaca bir bilgi mevcut değildir. İngiltere'de Türkçe olarak yapılan süreli yayınlar listesine 1900 yılında «Kürdistan» gazetesini kaydetmekle yetiniyoruz.

11. «DOLAB» Gazetesi

Folkestone'da bir basımevinin kurulması üzerine bu şehirde yayınlanan gazetelerden biri de «Dolab» olmuştur. İlk sayısı 1 Teşrinisani 1316 (14 Kasım 1900) tarihinde çıkan DOLAB «Ayda bir neşrolunur Türk mizah gazetesidir». İlk iki sayısı 20x30 cm. olarak çıkan dört sayfalık gazetenin boyu 3. sayıdan başlayarak büyür. (21x34 cm.) Muntazam bir şekilde çıkarılan bu mizahî gazetenin koleksiyondaki son sayısı 1 Mayıs 1317 (14 Mayıs 1901) tarihli 7. sayıdır. 1 Eylül 1901 tarihli «Osmanlı»da yer alan bir «tlân»da (S. 91, s. 8) «Muharriri Dolab» adına şu açıklama vardır:

«Matbaaca mevcut meşguliyet-i kesire ve mürettibimizin keyifsizliği sebebiyle (Dolab)ın neşri ve tab'ı duçar-ı tehîr olmuş bulunduğundan kariin-i muhteremenin bir müddet için afiflerini talep eylerim». Bu açıklamadan, gazetenin Mayıs ayından sonra da çıkmış olacağı tahmin edilebilirse de, yayının ne zaman sona erdiğini kestirmek mümkün değildir.

Gazetenin ilk sayısında, «Henüz (Dolab)ın tab'ının ve neşrinin mütevakki olduğu bazı müşkilâtın tamamiyle ref olunamaması ve hususile bu sırada (Osmanlı) Matbaasının mühim ve cesim bir eserin tab'ıyla meşguliyeti gazetemizin ayda bir defa neşrine mecburiyet hasıl eyledi. Bir iki aya kadar onbeş günde bir çıkarılmasına çalışılacaktır» denmesine rağmen, gazete 7. sayıya kadar «aylık» olarak yayınlanmıştır.

Gazetenin tutumunu göstermek için «(Dolab)ı Döndürmeden Evvel» başlıklı önsözün şu cümlelerini hatırlatmak

yeter: «Biraz da ciddî konuşalım. Gazetemizin serlevhasından anlaşılacağı üzere mesleğimiz, vatanı bir varta-i mahv ve izmihlâle sürüklemekte olan mahlûk-u mâlûmu bir teşhir dolabına bindirip bilcümle kabahatlerini, ihanetlerini, cinayetlerini enzar-ı âleme vazetmektir».

«Mahlûk-u mâlûm» diye adlandırılan Abdülhamit karikatürlerin başlıca konusudur. Kimler tarafından çıkarıldığını bilemediğimiz *Dolab*'ın «Osmanlı» mensuplarından geniş ölçüde yardım gördüğü şu satırlardan anlaşılıyor:

«Mukaddemeye nihayet vermek üzere, gazetemizin tab'ı, neşri ve muhaberatının teshili hususunda muavenet-i âlicenabânesine mazhar olduğumuz (Osmanlı) hey'et-i kırımına arz-ı teşekkürü de bir vazife-i şükr-ü güzâr biliriz».

Bizim dikkate değer bulduğumuz taraf, bazı fikirleri halka maletmek, kendisine karşı mücadele edilenleri yermek için Türkiye dışı gazeteciliğimizde de mizahtan yararlanılmakta oluşudur.

12. «SELÂMET» Gazetesi

İsmail Kemal tarafından çıkarılan «Selâmet» gazetesi de Folkestone'da basılanlara eklenmek gerekir. Tek bir sayısını bile bulup göremediğimiz gazete hakkında İsmail Kemal'in 1920'de Londra'da yayınlanan İngilizce hatıraları ile «Osmanlı'da yer alan bir haber bize yardımcı olmaktadır. Gazetenin başlığı «Bazı Jön Türk Gazeteleri» adlı klişede görülebilir.

15 Haziran 1901 tarihli «Osmanlı» gazetesinde (S. 86, s. 8) bildirildiğine göre, «. İsmail Kemal Beyefendi Hazretleri bu defa (menafi-i umumiye-i Şarkıyeye hâdim) olmak üzere SELÂMET namile bir gazete neşrine mübaşeret buyurmuşlardır. Bu yeni ceridenin takip edeceği meslek, müşâ-rün-ileyh tarafından beyan olunduğu üzere, (Hey'et-i umumiye-i Osmaniyenin uğradığı tezelzül ve tedenniyi, hey'et-i umumiye-yi terkiib eden ecza-yı mütemmimenin mâruz olduğu felâketi cümleye bildirmek ve esbab-ı selâmeti yoliyle anlatmaktır). Mezkûr gazetenin Arnavutluk ahval-i hususi-

yesine münhasır bir kısım-ı mahsusu vardır ki hem Türkçe ve hem de Arnavutça neşrolunacaktır. Lâkin.. bu ilâvenin neşrinin Arnavutluk gibi bir vatanpârenin iftirak veya istiklâlî gibi mekasıda müstenit olmadığını söylemeğe hacet yoktur... Mahall-i tab'ı matbaamız olmakla beraber her bir husus için âtideki adrese müracaat edilmek lâzım gelir». Verilen adres Brüksel'dedir.

1901 yılında yayınlanmağa başlandığı anlaşılan *Selâmet* gazetesi hakkında «Sommerville Story» tarafından yayınlanan «The Memoirs of Ismail Kemal Bey» adlı kitapta (Londra 1920, XIX + 410 s.) tamamlayıcı bilgiler buluyoruz. Ismail Kemal'in yazdığına göre, adını Fransızca olarak «Le Salut de l'Albanie» olarak verdiği «Selâmet» üç dilli bir gazetedir. Bu gazetenin Türkçe bölümü Folkestone'da, Arnavutça bölümü Brüksel'de ve Rumca bölümü de Atina'da basılmakta idi.⁹⁶ «Osmanlı» gazetesinin ihtimal vermemesine rağmen «Selâmet»in Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalıştığı anlaşıyor.

Ismail Kemal (1844-1918) ilk bölge gazetemiz «Tuna» da da görev almış, Odian Efendi'nin yokluğunda ona vekâlet ederek, gazetenin yönetiminde ve başyazarlığında bulunmuştur.⁹⁷ Kahire'de yayınlanan «Kanun-u Esasi» adlı gazetenin 22 Mart 1897 tarihli sayısında (S. 13, s. 3) Ismail Kemal Bey'in, «. . Midhat Paşa'nın Tuna Valiliğinde Meclis-i İdare Başkitabeti ve TUNA gazetesi sermuharrirliği ifa ettiği» belirtilmiştir. Hatıralarında yazdığına göre Midhat Paşa ile birlikte Rusçuk'da bulunurken yayınladığı «Mecrâ-yı Efkâr» adlı dergiyi daha sonra siyâsî bir gazete haline getirerek Filibe'de de çıkarmıştır.⁹⁸ Adı geçen derginin, Türkçe-Bulgarca olarak Rusçuk'ta yayınlanan ikinci sayısı (1868) «Millî Kütüphane»de mevcuttur. Bir araştırmacıya göre bu «Türkçe-Bulgarca ilmî, edebî aylık dergi» 1867-1868 yıllarında «iki üç sayı yayınlanmıştır».⁹⁹

⁹⁶ Bk. A.g.e., s. 303.

⁹⁷ Aynı eser, s. 30.

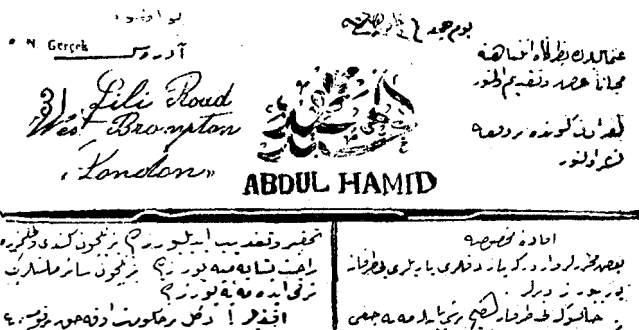
⁹⁸ Aynı eser, s. 277.

⁹⁹ Bk. Eren, İ., Tuna Vilâyeti Matbuatı ve Neşriyatı, TÜRK KÜLTÜRÜ, S. 29, s. 316, Mart 1965.

Siyaset ve fikir tarihimizde de yeri olan İsmail Kemal, tarihe «Arnavutluk devlet adamı» olarak geçmiştir.¹⁰⁰

13. «ABDÜLHAMİD» Gazetesi

Londra'da teksir suretiyle basılan bu gazetenin (21x27 cm.) tek bir nüshası Ankara'da «Millî Kütüphane»de bulunmaktadır. Üzerinde sayı kaydı bulunmayan 4 sayfalık gazete 3 Aralık 1901 tarihli ve «Hariciye Muhasebe Kalemi Kâtiplerinden Ali Fuad» tarafından çıkarılmıştır. İlk yazının «İfade-i Mahsusa» adını taşımasına bakılarak eldeki sayının «Abdülhamid»in 1. sayısı olduğu sanılabilir. Gazetenin başlığının üst sağ köşesinde şunlar yazılıdır: «Osmanlılar'ın nazargâh-ı intibahına meccanen arz ve takdim olunur. Her on günde bir def'a neşrolunur».

«Abdülhamid» Gazetesi

Abdülhamid'in şahsına hücum edilen gazetede «Havadis»ler, «Osmanlı Padişahları» başlıklı bir makale ile «Muhavere» adlı bir yazı vardır. Bizim dikkatle değer bulduğumuz «Biz Bir Hükûmet miyiz?» adlı yazıda şöyle denilmektedir: «Hayır! Bin kere hayır! Biz bir hükûmet değil zevat hükûmet diye mevcut eşhas bir eşkiya çetesinden ibaret ve Abdülhamid ise reisleridir.

¹⁰⁰ Bk. Jokl, N., İsmail Kemal Bey, Encyclopaedia of the Social Sciences, C. 8, s. 350, New York 1950.

Biz bir hükümet olmuş olsak bizim bir maliye kontrolümüz olacak, varidat-ı seneviyemizi, masarifatımızı gösterecek düyûn-u umumiyemiz malûm olacak. Buna mukabil varidat-ı umumiyemizden düyûnatımıza verilmek üzere neler tefrik edildiğini bileceğiz ve her sene düyûnatımızın re's-ül-mâline ne kadar ve faizine ne kadar para tesviye ediyoruz malûm olacak. Varidat-ı mütebakiyemiz yoliyle sarf edilecek. Böyle değil mi?

Şimdiki halde ise umum Türkiye hazine-i hâssa için çalışıyor».

Böylece, gazeteyi çıkaranın «Muhasebe Kalemî» mensubu olduğu belli oluyor. Gazetede «Ey ahali» diye söze başlayan bir de davulcu klişesi vardır. «Davulcu», gaflet içinde olanları uyandıрмаğa ve Abdülhamid'in başkalarına yaptığı kötülüklerin birgün kendilerine de erişeceğine inandırmaya çalışıyor. Kaç sayı çıktığını bilemediğimiz «Ali Fuad»'ın *Abdülhamid*'i, taşıdığı adla ilgimizi çekmektedir. Süreli yayınlarımız arasında, sayısı kabarık olmasa da, insan adı taşıyanlar eksik değildir.¹⁰¹

14. «SADAKAT» Gazetesi

Bugüne kadar tek bir sayısını göremediğimiz gazetelerden biri de «Sadakat»tır. Bu gazete hakkında bütün bildiklerimiz S. N. Gerçek'in verdiği kısa bilgiye dayanmaktadır. Buna göre, «(Sadakat)ın müdür ve muharriri İbrahim Hak- kî Bey'dir. Mançester'de 1902 senesinde intişara başlamış- tır».¹⁰²

Sadakat gazetesi ile İngiltere'deki Türk Gazeteciliğinin yayın yerlerine Mançester de katılmış olmaktadır.

¹⁰¹ Diyarbakır'da «Gökalp» ve «Ziya Gökalp» adlarıyla yayınlanan günlük gazeteler için bk.

Tütengil, C. O., Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz, İstanbul 1966, s. 32.

¹⁰² Bk. Jön Türk Gazeteleri, AKŞAM, 19 Mart 1941, s. 7.

15. «El-Hakikat» Gazetesi

İngiltere Hükümeti tarafından 1916 yılında yayınlanmağa başlanan ve Türkçe açıklamalara da yer verilen bu gazete, benzeri gazete ve dergilerle birlikte «İngiltere'de Türkçe Basın» başlığı altında ele alınacaktır. Zaman sırası içindeki yerini belirtmek için adını burada andık.

16. «Türkiye ve Büyük Britanya» Dergisi

1940 yılında İngilizler tarafından ilk sayısı çıkarılan bu uzun ömürlü dergi de aynı yerde ele alınacaktır.

17. «Britanya Sanayii» Dergisi

1940 yılının sonuna doğru İngilizler tarafından yayınlanmağa başlanan bu dergi de «İngiltere'de Türkçe Basın» içinde incelenecektir.

18. «TÜRK SESİ» Gazetesi

1902 yılında Mançester'de yayınlanan «Sadakat» gazetesinden sonra İngiltere'de Türkler tarafından çıkarılan gazete «Türk Sesi» olmuştur. Bu gazete Kıbrıs olayları sırasında Londra'da yayınlanan bir gazete olarak 1868 yılının «Girit» gazetesini akla getirmektedir.

A

İlk sayısı 1959 Haziran ayında yayınlanan «Türk Sesi», her ne kadar gazetenin üzerinde «Kurucu» olarak görünüyorsa da M. Necati Sağer tarafından çıkarılmıştır. Ancak 10 sayı çıkabilen bu «Aylık müstakil siyasî gazete»nin (28 x 44 cm.) 1960 Mart tarihli sayısı ile sona erdiği görülür. Gazete sahibinin mektubumuza verdiği cevaptan öğrenildiğine göre TÜRK SESİ'nin tirajı 6 - 8 bin arasında değişmekte idi. Aynı mektupta, ga-

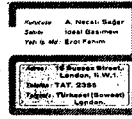
zetenin yayınına devam edememesine sebep olarak «Nisan ayında Türkiye'de talebe nümayişlerinin başlaması» gösterilmektedir. Bu olaylar karşısında «dehde veya aleyhte» bir tavır takınmak istemeyen gazete yayınına durdurmuş, 27 Mayıs 1960'ta «İhtilâl olunca Türk Sesi de maziye karışmış»tır.

LONDRA

Türk Sesi

HAKKIN VE HAKIKATIN SESİDİR
AYLIK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

ADNAN MENDERES'in İNGİLTERE TÜRKLERİNE MESAJI

BAŞ YAZI

HUZURUNUZA ÇIKARKEN
Muhterem Okuyucularım,
İngiltere'de yıllardan beri
devam eden ıstıyak ve uğraş-
manın ötesine, sevinçli gülmek
fırsatı vermiş, her şeyi göze
alarak büyük coşkuyla yayını
başlatmış ve...

Fatih Rüştü Zorlu ve Rauf Denktaş'ta Birer Mesaj Gönderdiler
Her biri büyük mâna taşıyan bu değerli ve zarif mesajları aynen veriyoruz

Federasyon Başkanımız Sayın
Rauf Denktaş'ın Mesajı :
"TÜRK SESİ İNGİLTERE'DE
İLK TÜRKLERİN İLK
SESİDİR :
Londra'daki KIBRIS TÜRK-

SAĞIN BAŞVEKİLİMİZİN MESAJLARI :
"İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı kardeşlerimizin Londra'da
Türkiye bir garibi çıkararak, buşundaki ıstıyaklı tepkileri-
terial ve gayretlerini ıstıyakla karşıladım.
Bu güzel teğahla, yurdandan ve sevgiden uzakta dahi
bulunsa, Türkiye millî belgini ve harâmı yaşatmak buşunda
bir aşman gösterdiği ıstıyakı hayranca bir üstadisidir.

HABİRCİ VEKİLİMİZ
SAĞIN FATİH RÜSTÜ
ZORLU'UN MESAJI :
"TÜRK SESİ ıstıyak Londra-
daki Kıbrıslı Türklerin ıstıyak
ve ıstıyaklarını ıstıyak ıstıyak
bir garibi çıkararak, buşundaki
bu memnuniyetli haber aldım.
Londra'daki Kıbrıslı Türk te-
mamına Kıbrıs davasına devam
maddesinde ıstıyaklı ıstıyak
vaşveşveşce garibi daima tak-
dir etmişim. Bugün Türkiye,
İngiltere ve Yunanistan Kıbrıs
arasında varılan yeni anlaşmalar,
olduğu gibi ıstıyakı ıstıyak etmek
ışık de ıstıyak vaşveşveşce garibi
vaşveşveşce ıstıyak etmek
Kıbrıs, Türk ve Yunan ıstıyak

«Türk Sesi» nin İlk Sayısı

B

«Türk Sesi»nin en büyük özelliğini, büyük çoğunluğu gazetenin yayınlandığı şehirde oturan Türk Cemaatine hitap etmesi teşkil eder. Gerçi gazetenin Kıbrıs ve Türkiye'de de okuyucuları vardı, fakat büyük okuyucu kütlesini İngiltere'de oturan Kıbrıs Türkleri teşkil ediyordu. Gazetenin ilk sayısındaki «Başyazı»da belirtildiği gibi, «Londra gibi dünyanın en büyük bir şehrinde hemen her lisanda gazete çıktığı halde, bunlar arasında bir Türkçe gazete bulunmayı hiç şüphesiz büyük bir eksiklikti. Bu derin boşluk bugün artık doldurulmuş oluyor».

Gazetenin her sayısında «Türk Sesi» imzalı başyazıdan başka «Anavatan Haberleri», «Kıbrıs Haberleri», «Okuyucu Mektupları» ile fıkralar ve makaleler yer almaktadır. İlk plânda ele alınan Kıbrıs dâvasının yanı sıra Türk Cemaati-

nin sosyal ve ekonomik meseleleri de üzerinde ciddiyle durulan konular arasındadır.

Gazeteye ait bir özellik olmamakla birlikte, dikkat ve ibretle üzerinde durulması gereken bir nokta da, zamanın «Londra Basın Ataşesi»nin «Türk Sesi»nin ilk sayısına gönderdiği mesajın şu cümlesidir :

«(Türk Sesi)nin, Namık Kemal'in neşrettiği (Hürriyet)-ten sonra ve 93 yıl ara ile Londra'da ikinci Türk gazetesi olarak çıkacağı söyleniyor».

«İdeal Basımevi»nde hazırlanan «Türk Sesi», dizgi ve baskı itibariyle İngiltere'de yayınlanmış olan gazetelerin en iyisi sayılabilir. Haber ve resimleri, genel düzeni itibariyle de bir «gazete-dergi karışımı» görünüşündedir.

C

«Demokrat Parti» iktidarına yakın Kıbrıs konusundaki fikirleri bir yana bırakacak olursak

Türk Sesi'nde üzerinde durulan görüşler arasında «Türkten Türke» kelimeleriyle özetlenen iktisadî dayanışma ve Londra'ya göç konuları dikkati çekmektedir. «Türk Sesi»ne göre, «Türkten Türke demek, Türkün malını benimsemek ve ecnebininkine tercih etmek demektir. Aynı şey bir Türkte satılıyorsa onu ecnebiden almamak demektir. Kısacası Türkün parasını yine Türke vermek demektir». Bu konuda İngilizleri örnek gösteren gazete «iktisadî hususlarda istisnasız olarak cemaat menfaatlerini korumak» ilkesini savunmaktadır.

Gazetenin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de Kıbrıs'tan İngiltere'ye göç ve bunun yaratacağı meselelerdir. Gazeteye göre 1959 yıllarında İngiltere'de 12 - 15 bin Türk vardır ve gittikçe artan bir muhaceret akımı sonucu her ay «1.200 ilâ 1.500» kişi İngiltere'ye muhaceret etmektedir. «Türk Sesi» İngiltere'ye yerleşen Kıbrıs Türklerinin «İngiliz tabiiyetinde» kalmaları halinde «52 milyon İngiliz içerisinde kendi başına eriyip kaybolmak ve kozmopolit bir vecheye bürünmek» tehlikesine dikkati çekmektedir. Gazeteye bakılırsa «.. umumî hayat standardımız burada yaşayan

hemen her cemaattan daha dun bir seviyededir. Yegâne millî teşekkülümüz ihtiyaçlarımıza cevap vermekten çok uzaktır. Dinî teşkilâtımız yoktur. Kültür merkezimiz yoktur». Çıkar yol olarak gazete iki tavsiyede bulunmaktadır: Bunlardan ilki «samimi ve tam bir birlik ve beraberlik kurmak»sa da «maalesef cemaatimiz şu sırada bu millî hasletinden de mahrumdur». Tavsiye edilen ikinci yol ise, Adadaki Türklerin hicret etmemeleridir. «İstikbali düşünen her Kıbrıslı Türkün bu akını durdurmak için çalışması elzemdir. Muhaceret Kıbrıs'tan Londra'ya değil, bilâkis Londra'dan Kıbrıs'a olmalıdır».

Gazete, Türk Cemaatinin meselelerini öğrenmek isteyenler için başvurulması gereken bir kaynaktır. «Londra'da Tanınmış Türkler» yazı dizisi iş hayatını ve gazetede yer alan ticarî ilânlar da «çevre»yi tanımayı kolaylaştırmaktadır.

19. «KIBRIS TÜRK SESİ» Gazetesi

İngiltere'deki Türk Cemaatinin «Türkçe haber ve yorum ihtiyacını karşılamak için» çıkarılan «Kıbrıs Türk Sesi» de bazı görüş ve yorum farkları ile, bir önceki gazetenin bıraktığı boşluğu doldurmağa çalışmaktadır.

A

«Kıbrıs Türk Sesi»nin ilk sayısı 10 Kasım 1961 tarihinde Londra'da yayınlanmıştır. İm-

tiyaz sahibi ve müessese müdürü Abdullah Tahir, yazı işleri müdürü ve başyazarı da Osman Türkey'dir. Altı sütun üzerine resimli ve 4 sayfa olan gazete «İstanbul Basımevi»nde dizilip basılıyordu. Başlığının altında «Haftalık Bağımsız Siyasî Gazete» cümlesi yer alan «Kıbrıs Türk Sesi»nin yayını 23 Mart 1962 tarihli 15. sayı ile sona ermiştir. İlk sayısının 3.500 basıldığını öğrendiğimiz gazetenin tirajı sonraları 5.000'in üstüne çıkmıştır. 8 Aralık tarihli 5. sayısından sonra bir süre yayınlanmayan gazetenin 6. sayısının 19 Ocak 1962 tarihinde «Kıbrıs Türk Sesi Matbaası»nda dizilip basıldığı görülmektedir.

B ve C

Kendisini «Türk Kıbrıs'ın
Batıda yankılanan hür ve gür
sesi» olarak tanıtan *Kıbrıs*

Türk Sesi tutumunu şu cümlelerle anlatmaktadır: «Toplumsever ve Atatürkçü ideallerle yayın hayatına atılmış bulunuyoruz. Adanın barışa ve huzura kavuşması en büyük dileğimizdir. Her türlü ihtikârın ve ihtilâsın, iltimas ve tabasbusun, sahte milliyetçilik ve menfaate dayanan yapmacık vatanseverliğin amansız düşmanıyız.. Gerçek olayların objektifi haline gelen (Kıbrıs Türk Sesi), mutlu yarınları yaratacak olan okurlarına hizmeti bir borç saymaktadır. Hür fikir, serbest görüş ve demokratik ideallerle halk safında, halk için savaşmak, şüphe yok ki insanlık değerlerinin bayrağıdır».

Gazetenin her sayısında Kıbrıs ve Anayurt haberleri, makaleler ve fıkralar vardır. Bize kalırsa gazetenin en önemli yanı, Kıbrıs Türklerinin meseleleri ve Londra'daki yaşayışları hakkında bilgi vermesidir. Bu arada üç nokta üzerinde durulduğu söylenebilir: Bunlardan ilki, Londra'da yaşayan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ı unutmamaları, «Kıbrıstaki ailelerini ve toplumsal faaliyetleri paraca desteklemeleri»dir. Bir örnek olarak, Geçitkale halkının köylerine yaptıkları 124 sterlinglik yardım övülmektedir. İkinci nokta, ihtiyaçlar ve tenkitler başlığı altında toplanabilir. Öne sürülen ihtiyaçlar arasında «takriben 20.000 Kıbrıslı Türk»ün yaşamakta olduğu Londra'da eksikliği duyulan bir de cami vardır. Tenkitler arasında dikkati çeken de, sayısının 200'ü aştığı söylenen «Türk lokantası, kahvesi ve bakkal dükkânında» Türk hususiyetlerine tesadüf edilmemesidir. «Kıbrıs TürkSesi»ne göre, «... sadece pilav ve şiş kebabı ile herşey tamam olmaz! .. Ama Rumlar boş durmuyorlar». Üçüncü nokta da, gazetenin son sayılarında gittikçe daha çok yer alan ticarî ilânlara bakarak bizim yaptığımız bir yorumdur. Bu ilânlardaki artış, Londra'daki Kıbrıs Türklerinin iktisadî başarılarına bir ölçü olarak ele alınabilir.

Kıbrıslılar arası iç çekişmelerde bir hizbin sözcüsü durumunda bulunan ve siyasî tavrını «Kıbrıs'ta devam eden Menderes rejimi» sözleriyle açıklayan «Kıbrıs Türk Sesi»nin, «Gazetemizin Kıbrıs'ta satışı ve okunması men mi ediliyor?» sorusu dikkati çekmektedir.

Gerek «Türk Sesi» ve gerekse «Kıbrıs Türk Sesi» gazeteleri, hitap ettikleri okuyucular bakımından İngiltere'deki Türk Gazeteciliğinde özel bir yer almaktadır. Çünkü bu gazetelerin büyük okuyucu çoğunluğu, gazetelerin yayınlandığı şehirde oturuyorlardı. Siyasî ve tarihî şartların meydana getirdiği bu durumun, bir basın organını canlı tutması ve onu yaşatması, cemaatin sayıca çokluğundan ziyade, kültürel seviyesine ve dayanışma ruhuna bağlı görünmektedir.

20. «Abbotempo» Tıp Dergisi

İngiltere'de Türkçe olarak yayınlanan gazete ve dergilerle ilgili kronolojik listemiz 1962 yılında çıkmaya başlayan bu dergi ile sona ermektedir. Bu tıp dergisi hakkında da «İngiltere'de Türkçe Basın» başlığı altında bilgi verilecektir.

Son yüzyıl içinde İngiltere'de yayınlanan Türkçe gazete ve dergilerin sayısı 20'den mi ibarettir? Bu soruya kesinlikle «evet» denilemez. Eski ve yeni süreli yayınların ortaya çıkarılması ihtimali daima mevcuttur.¹⁰³

Ş. Mardin, «Görülebilen Jön Türk Dergileri ve Tarihleri» listesi içinde, 1901 yılında Londra'da yayınlandığını ileri sürdüğü «İstirdat»tan söz etmektedir.¹⁰⁴ Yazarın, kitabının başka yerlerinde de «yayın» kelimesi yerine kullandığı anlaşılan «dergi» sözü bir yana, Londra'da bu adla bir süreli yayın çıkmış değildir. Bize öyle geliyor ki, «Osmanlı İstirdad Cemiyeti» adına Cenevre'de yayınlanan «İSTİRDAD» gazetesi, yanlışlıkla Londra'da yayınlanmış gibi gösterilmiştir. İlk sayısı 10 Ocak 1901 tarihinde çıkan bu «On günde bir çıkar Türk gazetesi»nin, 10 Haziran 1901 tarihi-

¹⁰³ S. N. Özerdim, 9.4.1966 tarihinde bize yazdığı mektubunda «iki üç yıl önce» İngiltere'de çıkan, fakat adını hatırlayamadığı bir dergiden söz ediyordu.

¹⁰⁴ Bk. Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, Ankara 1964, s. 249.

ni taşıyan 12 sayılı bir koleksiyonu «İstanbul Belediye Kütüphanesi»nde görülebilir.

İngiltere'de yayınlanan Türkçe bültenler bu araştırmanın dışında bırakılmıştır. Bu bültenler arasında «T.C. Londra Büyük Elçiliği Basın Ataşeliği» tarafından ilk sayısı 26 Ağustos - 1 Eylül 1957 günlerini kapsayan «Haftalık Basın Raporu» ve daha sonra günlük olarak çıkarken taşıdığı adla «Basın Raporu» başta gelmektedir. «Hizmete Mahsus» olan bu rapor, yerini «Türkiye Haberler Bülteni»ne bırakmıştır. «BBC Türkçe Yayınları Servisi»nin haftalık programlarını veren «Londra'dan Bu Hafta...», «Kıbrıs Türklerine Yardım Komitesi»nce yayınlanan «Kıbrıs'a Yardım Postası» ve 1 Eylül 1967 tarihinden beri Londra Kıbrıs Türk Cemiyeti'nin yayın organı olarak ayda iki defa çıkarılan «Haber Bülteni» bu arada anılabilir.

İNGİLTERE'DE TÜRKÇE BASIN

İngiltere'de Türkler tarafından yayınlanan gazete ve dergilere, biri İngiliz hükümeti, üçü de özel kişiler tarafından çıkarılan dört süreli yayın daha katılmaktadır. Türkçe oldukları için ilgimizi çeken bu yayınların toplu bir halde ele alınması ve «İngiltere'de Türkçe Basın» başlığı altında incelenmesi bize daha uygun göründü. Kronolojik sıra içindeki yerlerine göre tanıtacağımız bu yayınlar şunlardır:

15. «EL-HAKİKAT» Gazetesi

İngiliz Hükümeti tarafından «Onbeş günde bir kere» yayınlanan bu resimli gazetenin (41 x 58 cm.) ilk sayısı 10 Mart 1916 tarihinde Londra'da «Strand Caddede Melford Leyn basmahanesinde tabolunmuştur». Birinci Dünya Savaşının çeşitli cephelerdeki fotoğraflarına yer verilen 8 sayfalık gazetede, resim altı veya açıklamalar dışında hiç bir yazıya rastlanmamaktadır. Dört dilli gazetede Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve Orduca da yer almaktadır. Gazetenin son sayısı, 5 Ocak 1919 tarihini taşıyan 75. sayıdır.

«*El-Hakikat*»), benzerlerini İkinci Dünya Savaşı sırasında da gördüğümüz bir propaganda gazetesidir. Koleksiyonda bizi de yakından ilgilendiren savaş resimleri vardır.

16. «TÜRKİYE ve BÜYÜK BRİTANYA» Dergisi

Londra'da «British Industriel Publicity Overseas Limited»in sahipliğini yaptığı bu derginin ilk sayısı 1940 Ekiminde yayınlanmıştır. İlân ve reklâma geniş ölçüde yer veren ve İngiltere ile ilgili çeşitli makaleleri yayınlayan bu re-

TÜRKİYE VE BÜYÜK BRİTANYA

TURKEY and GREAT BRITAIN

JULY—SEPTEMBER, 1968

Vol. 26 No. 127

Temmuz—Eylül, 1968

«Türkiye ve Büyük Britanya» Dergisi

simli dergi üç ayda bir çıkmaktadır. 1943 Haziran tarihli 15. sayıya kadar Türkçe olarak çıkarılan dergi, İkinci Dünya Savaşının son yıllarında Türkçe yayınların Türkiye'ye girmesinin yasaklanması üzerine 16-24. sayılarını İngilizce olarak yayınlamak zorunda kalmış, Şubat - Mart 1945 tarihli 25. sayısı ile yeniden Türkçe olarak çıkmaya başlamıştır. Bazı yazıların İngilizce özetlerine de yer verildiği görülür.

İngiliz sanayi mamullerini Türk piyasasına tanıtmak ve satmak amacını güden dergide kültürel yazılara da rastlanır. Derginin 100. sayısındaki bir makalede belirtildiği gibi, «... ziraate, ticarete, sanayiye ve bilhassa son icadlarla tekmimül ettirilen makine ve aletler» ile ilgili yazılar önde gelmektedir. Kurucusunun S. C. Talbot olduğu anlaşılan derginin başyazarı H. M. Burton'dır. Bazı Türkler de yazıların Türkçeye çevrilmesinde çalışmaktadırlar.

Londra Halkevinin faaliyetleri, Türk - İngiliz iktisadî,

ticarî ve kültürel ilişkileri bu dergide izlenebilir. Bugün de yayınına devam eden derginin gördüğümüz son sayısı Temmuz - Eylül 1968 tarihli'dir. (C. 26, S. 127). Son yıllarda derginin düzenli bir şekilde yayınlanmadığı anlaşıyor.

Türkiye ve Büyük Britanya'nın başlıca iki özelliği arasında, İngiltere'de yeni Türk harfleriyle yayınlanan ilk dergi oluşu ve uzun süredir yayınlanması sayılabilir.

17- «BRİTANYA SANAYİİ» Dergisi

İngilizler tarafından Londra'da yayınlandığını gördüğümüz dergilerden biri de, «En eski ve ileri gelen Britanya İhracat Gazetesi olan (British Trade Journal and Export World) Mecmuasının Türkçe nüshası», BRİTANYA SANAYİİ olmuştur. İngilizcesinin «Tesis tarihi: 1863» olan derginin Türkçe sayısının 1940 yılının sonlarına doğru çıkarıldığını sanıyoruz. İki ayda bir yayınlanan derginin bizim görebildiğimiz sayıları Aralık 1948'de çıkan C. 8, S. 51 ile 9. cilde dahil olan ve sırasıyla 1949 yılının Şubat, Ağustos ve Ekim aylarında yayınlanan 52., 55. ve 56. sayılarıdır.

«Başmuharriri Ph. Marsh, müdür ve naşiri K. E. Hughes» olarak belirtilen *Britanya Sanayii*'nin, Türkiye'nin Londra Büyük Elçisi Cevat Açıkalın'a göre, «başlıca gayelerinden biri Britanya sanayiini Türkiye'de tanıtmak ve iki dost memleket arasında ticarî ve iktisadî temasları teşvik etmek»tir.¹⁰⁵ Dergide, İngiltere'nin ihraç ettiği sanayi mamulleri ile ilgili ilânların yanı sıra bunları tanıtan yazılar, Türkiye'de açılan sanayi tesisleri ve yeni buluşlarla ilgili makaleler vardır.

«Britanya Sanayii»ni sadece bir ilân ve reklâm dergisi sanmak yanlış olur. Adı geçen dergide, özellikle sanayi dünyasındaki gelişmeler ve çalışmalar konusunda ilgi çekici makaleler bulunmaktadır. Bunlar arasında «Kömür madenciliğinde gelişmeler - İki saatte kurulan ev - Yeni paket ve ambalaj usulleri - Makineleştirilmiş muhasebe - Sıcak mem-

¹⁰⁵ Bk. A.g.d., S. 51, s. 105.

leketler için İngiltere'de yapılan alüminyum evler - İngiliz demiryollarında ıslahat» adlı yazıları söyleyebiliriz.

Derginin yayın süresi hakkında bir bilimiz yoktur.

20. «ABBOTTEMPO» Tıp Dergisi

İlk sayısı 1962 Martında «Abbott Laboratuvarları» tarafından yayınlanan bu Türkçe dergi ortaya bir tartışma konusu koymaktadır. Sözkonusu laboratuvar adına «Londra'da Interspan tarafından» çıkarılan *Abbottempo* «foto-ofset usulüyle Hollanda'da basılmaktadır. Bu durumda derginin İngiltere'ye mi, yoksa Hollanda'ya mı maledileceği «metodolojik» bir mesele olarak ele alınabilir. Biz bu tartışmaya girmeden, derginin 1965 yılı 2. sayısına kadar üzerinde yer alan «Abbott Laboratuvarları adına Londra'da Interspan tarafından çıkarılmıştır» cümlesinin, aynı yılın 3. sayısından başlanarak «Abbott Laboratuvarları tarafından hazırlanıp çıkarılmıştır» şeklini aldığına işaret edelim.

Artistik bir şekilde yayınlanan dergide tıp konularının yanı sıra sosyoloji, psikoloji, felsefe, sanat ve edebiyat meselelerine de, tıp tarihiyle ve hastalıklarla ilgisi ölçüsünde yer verilmektedir. Yayını devam eden derginin her sayısında sanat değeri olan resim ve fotoğraflar vardır.

Durumu tartışma konusu olan «Abbottempo» dergisi bir yana bırakılsa bile, Ali Suavi'nin «Muhbir»i ile 1867 yılında başlayan İngiltere'deki Türkçe süreli yayınlar içinde ve yüzyıllık bir zaman süresinde 19 gazete ve derginin yer aldığı anlaşılır. Önce de işaret ettiğimiz gibi, bulunacak eski - yeni yayınlarla bu sayının yükselmesi mümkündür.

İngiltere'de yayınlanan gazete ve dergileri tanıtmak amacını güden bu analitik çalışmayı, bundan sonraki bölümde ele alacağımız Türkiye dışı gazeteciliğimizin ortaklaşa yarıları ve varılan hükümler tamamlayacaktır.

IV. SONUÇLAR

«MUHİR» ile başlayan ve bazı aralıklarla günümüze kadar gelen «İngiltere'de Türk Gazeteciliği ve Türkçe Basın»ın ortaya koyduğu «Sonuçlar»ın iki bakımdan değerlendirilmesi bize mümkün ve gerekli görünüyor :

I. İngiltere örneğinin düşündürdüğü, başka ülkelerde de geçerli olup olmadığını incelenmeğe değer bulduğumuz «model».

II. Bir «kesit» olarak ele aldığımız İngiltere örneğinin, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği için de «ortaklaşa» olan yanları.

İNGİLTERE «MODEL»İ

İngiltere örneğinden hareketle kurduğumuz «model», kelimenin gerçek anlamında «Giriş»te üzerinde durduğumuz «Tasnif Denemeleri»ne bir «ek» niteliğindedir. Başka ülkeler için de geçerli olmamasına bir sebep göremediğimiz bu «tasnif», basının sebep olduğu «personel» ve «malzeme» birikimine geniş ölçüde bağlı görünüyor. Bir «koloni»nin teşekkülü ise, «büyük şehir - métropole» ile ilgili bir vakıa olduğu kadar, tarihî olayların da bir sonucu sayılmak gerekir.

Bir yüzyıl boyunca İngiltere'de karşılaştığımız Türkçe yayınlar, bunları çıkaranlar bakımından, dört kümede toplanabilir :

- 1) Türkiye'den kaçan gazeteciler tarafından yapılan yayınlar,

- 2) «Büyük şehir» çevresinde oluşan «Türk kolonisi» mensupları tarafından yapılan yayınlar,
- 3) Hükümete bağlı «resmî kuruluşlar» tarafından yapılan yayınlar,
- 4) Özel teşebbüse mensup kişiler tarafından yapılan yayınlar.

İngiltere'de yayınlandığını tespit ettiğimiz bütün Türkçe gazete ve dergiler bu kümelerden birine girmektedir. «Kıbrıs Türkleri»ni gözönünde tutarak ileri sürdüğümüz «Türk kolonisi», tarihî bir kategori olarak, Türkiye dışı gazeteciliğimizin yer aldığı her ülkede «yeter miktarda» teşekkül etmemiş olabilir. Fakat, Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine doğru meydana gelen işgücü akımlarının yarattığı ve yaratacağı basın türünün de aynı çerçeve içinde ele alınması, kanaatimizce yerinde olur.

ORTAKLAŞA YANLAR

Bir bütün teşkil eden «Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği»nin İngiltere bölümünden alınan «kesit» konunun «ortaklaşa» yanlarını vermektedir. Öteki ülkeler için de geçerli olduğu görülen bu «konular» şunlardır :

a) *Gazetelerin finansmanı*

İlk gazetelerin yayınlanması Mustafa Fazıl Paşa'nın kurduğu «döner sermaye» ve gazetecilere bağladığı «maaş» ile mümkün olmuştu. Abone ve satış bedellerinin ne ölçüde yöneticilere ulaştığını bilmediğimiz bir ortamda, üstelik bazı yayın organlarının «meccanen» dağıtıldığına bakarak, zaten ticarî bir maksat gütmeyen gazetelerin yayınının büyük ölçüde fedakârlığa dayandığı söylenebilir. Bu yayınları kuşku ile izleyen Abdülhamit'in gazetecilere «para ve rütbe» dağıtma yolunu tutması bir ölçüde etkili olmuş,¹ Ş. Mar-din'in «sebebinin Türk hürriyetçilerinin bir karakter zaafından çok Osmanlı sosyal strüktüründe» aradığı «bir (hami)-

¹ Bk. İskit, S. R., Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939, s. 59.

ye sığınma veya devletten faydalanma» yolları açılmıştır.² Konunun ayrıntılarına girmek, bazı gazeteciler için, aslında «iktisadî» olan meseleyi bir «moralité» meselesi haline getirmektedir.

b) Karşılaşılan güçlükler

Gazete çıkaranlar çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlar, Sefaret mensuplarımızın bir vesile bularak açtıkları veya açtıkları dâvalar, basımevleri üzerinde yaptıkları baskılar sürüp gitmiştir.³ Çıkarılan engellerle, yayınların durdurulması amacı güdüliyordu. Basımevleri üzerine elçiliklerce yapılan baskıya bir örnek olarak 23 Eylül 1897 tarihiyle Brüksel'den Saraya gönderilen şu jurnal gösterilebilir :

«Ahmet Rıza Bey'in (Meşveret)in Türkçesini neşretmek üzere Fransa'dan Belçika'ya geldiğini haber alarak arzetmiştim. Takip edilen tahkikat neticesinde bu malûmatın sıhhati tebeyyün etti. Yalnız, gazetenin hangi matbaada basıldığını öğrenemedim. Belçika'da matbaacılık sair san'atlar gibi serbest olduğundan matbaa öğrenilip tabiye birkaç yüz frank itasile gazetenin orada basılması men olursa idi Belçika Hükûmeti nizamen men edemiyeceğinden yine başka bir matbaada bastırabilir idi. Bununla beraber teşebbüsât-ı lâzimedede bulunulması için Sefaret-i Seniyelerine malûmat verdim.»⁴

Bu güçlüklerle, alışmadıkları bir iklimde yaşamaktan ve kendi aralarındaki geçimsizlik ve gerginliklerden doğan sıkıntılar da katılabilir.

c) Gazetelerin Türkiye'ye gönderilmesi

Yurt dışında yayınlanan gazete ve dergilerin Türkiye'ye gönderilmesi başlıca meselelerden birini teşkil ediyordu.

² Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, Ankara 1964, s. 94.

³ «Osmanlı» gazetesinin 55. sayısında (1 Mart 1900) «Erbabına İhtar» başlığı altında şu satırlar okunmaktadır :
«Bugünlerde Türkçe (Osmanlı)nın tab'ı hususunda matbaacılar müşkülât çıkarıyorlar. Orada cebir ve kahır ile hüküm sürenler burada para ile icra-yı hükmetmek istiyor demektir.»

⁴ Tuğay, A., İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, İstanbul 1961, s. 112.

Bu yayınların Türkiye'ye sokulmasının yasaklanması, «mu-zır evrak»tan sayılarak okuyanların izlenmesi gönderilme ve dağıtılma işini oldukça güçleştiriyordu. Buna rağmen, «Me-mâlik-i Osmaniye»nin her köşesine «Jön Türk» gazeteleri-nin ulaştırıldığı görülür. Bunun için «yabancı postalar»dan faydalanılmıştır.⁵

Kapitülasyonların bir bölümünü teşkil eden yabancı devletlere Türkiye'de posta işletme hakkının verilmesinin 1746'da Avusturya postaları ile başladığı anlaşıyor. Daha sonra Rusya, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin de yararlandığı posta işletme hakkı, yabancı posta merkezlerinin faaliyetine son verildiği 1914 yılına kadar sürmüştür.⁶

P. Fesch'e göre, «Bir gazetenin Paris'ten Erzurum'a gönderilmesi, Beyoğlu'ndan Galata'ya gönderilmesinden daha kolaydı. Jön Türkler, yabancı postaların aracılığı ile fikirlerini bütün Türkiye'ye yaymak olanağını buluyorlardı».⁷

Yabancı postaların yanı sıra gümrük kapılarının da zorlandığını, Namık Kemal'in «Zabtiye'de çalışan birine» yazdığı 8 Mart 1868 tarihli mektubu göstermektedir: «Sizden, maksadımız için pek büyük hizmet ve himmet me'mûl ederim; bulunduğunuz mevki müsâittir. Gazetenin idhâlinde sıkıntı çekiyoruz; şu arayıcılık mehâretini, elmas kaçırانların aleyhinde kullansanız da, bizim gibi gazete kaçırانların eş-yâsını, o kadar aramayıverseniz, iş pek kolaylaşırdı».⁸

Ebüzziya Tevfik'in birinci ve ikinci sayılarını «halkın vapurlarda, filânlarda alenî okuduklarını» yazdığı *Hürriyet*⁹ ve benzeri gazeteler gizli olarak satılmaktaydı. Abdurrahman Şeref'e göre MUHBİR ve HÜRRIYET gazeteleri Beyoğ-lunda Tünel başındaki «bir ihtiyar Fransız kitapçısından gizlice alınır idi».¹⁰

⁵ Bk. Ramsaur, A.g.e., s. 5.

⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Durukal, H.S., *Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıldönümü*, YILLIK, S. 3-4, s. 21-24, İstanbul 1963.

⁷ Bk. Constantinople aux Derniers Jours d'Abdul-Hamid, Paris 1908, s. 328.

⁸ Tansel, A.g.e., s. 131.

⁹ Bk. A.g.g., Tefrika no. 86.

¹⁰ Bk. Tarih Musahabeleri, s. 176.

Jön Türk yayınlarının dağıtılması bakımından aşağıdaki olay, eğlenceli olduğu kadar da düşündürücüdür: «Su-âvi'nin ifâdesine göre, Fâzıl Paşa, beşyüz kuruş bağlayarak, Yunan tebasından Yorgi İstenfalis'i *Mu'bir*'i dağıtmağa me'mur etmiştir; bunu duyan Hüsnü Paşa, Yorgi'yi çağırarak, onu Fâzıl Paşa'dan çok para vermiştir. Her iki taraftan da faydalanan Yorgi, kendisine verilen yüz *Muhbir*'i dağıtıyorum diye, Fâzıl Paşa'nın kâhyası Mehmed Bey'den maaşını muntazaman alıyor, dağıtmıyorum diye, ellisini Hüsnü Paşa'ya veriyor, geri kalan elliyi de bahalı bahalı satıp, üç taraflı istifâde ediyordu».¹¹

«Yeni Osmanlılar»ın yabancı postaları hakkındaki görüşünü belirtmesi bakımından *Hürriyet*'te çıkan bir yazıyı hatırlatmak isteriz. Nafia Nazırı Davut Paşa'nın ecnebi postalarının lağvı için Avrupa'ya geleceğinin «Ceride-i Havadis»te rivayet edilmesi üzerine Reşat'ın yönetimindeki gazete diyor ki: «Biz bunu da Fırkamızın âsar-ı muvaffakiyetinden addederiz. Çünkü memleketinde postayı kendi işletmek her devletin hukuk-u mahsusasındandır... Bu tedbir ile ecnebi postaları kaldırılabilirse Yeni Osmanlılar yine devlete bir hizmet etmiş olur ama bizim neşriyata bundan bir zarar gelmez».¹²

Hürriyet'in daha sonraki bir sayısında «İstanbul'dan Mektup»a eklenen şu «Mülâhaza» hem bir durumu, hem de çaresini okuyuculara anlatmaktadır: «.. ecnebi postahanelerine açıktan vürüd eden *Hürriyet* nüshalarının İstanbul'da mahallerine dağıtılmıyarak hükûmete teslimi kararpezir oldu. Bu karar bizce malûm olduğundan birkaç haftadan beri açıktan nüshalar irsalinden sarf-ı nazar olunmuştu. Bu halin üzerine İstanbul'da *Hürriyet* alanlar dahi derhal Galata ve Beyoğlunda ahz ve ita eyledikleri ecnebi tüccarına müracaatle hisse almaya talip oldular. Bunlar tarafından dahi Avrupa'daki şeriklerine yazılarak birkaç haftadan beri Paris ve Londra'da mutaddan ziyade hisseler satıldı».¹³

Elden ele dolaşan ve gizlice okunan «Jön Türk» gaze-

¹¹ Tansel, A.g.e., s. 130.

¹² *Hürriyet*, S. 3, 13 Temmuz 1868.

¹³ Bk. *Hürriyet*, S. 25, 14 Aralık 1868.

telerinin bazı hallerde aşırı fiyatlarla satıldığı da anlaşılmaktadır.

ç) *Teknik buluşlar*

Başlangıçta bir «taklit edilme fobisi» içinde görünen gazeteler, kâğıt değiştirmek, renkli kâğıt kullanmak ve gazeteye «mühür» basmak yollarını deneyerek korunma tedbirleri almışlardır. Gazetelerin Türkiye'ye girmesinin güçleştiği sıralarda başvurulmuş bir yol ise en dikkate değer olup günümüzdeki «uçak baskısı»nı hatırlatmaktadır. Gazeteyi hacim ve ağırlık olarak küçültüp zarf içinde Türkiye'ye gönderilmesini mümkün kılabilmek için aynı sayının iki ayrı baskısı yapılmıştır. İnce kâğıda basılan gazeteler «zarf derununda» uzak yurt köşelerine yollanmıştır. Koleksiyonlar dikkatle incelenirse bu farklı baskılar ayırt edilebileceği gibi bu baskıya duyulan ihtiyacı açıklayan satırlara da rastlanabilir.¹⁴

d) «Çok dillilik» vakası

Önceden işaret ettiğimiz sebepler, Türkiye dışı gazeteciliğimizde «çok dillilik» vakasını yaratmıştır. MUHBİR'in «Fransızca» olarak yayınlanan sayıları yanında, Türkçe gazete içinde verilen «İngilizce» özetler, başta yabancı basın olmak üzere bu yayınlara ilgi duyan Batılılar için yapıyordu. Öte yandan, İmparatorluğun sosyal yapısından doğan, Türkçe'nin yanı sıra başka dillerle de yayın yapma isteği iki, üç, hattâ daha fazla dilli yayın organlarını vücade getirmiştir. «Jön Türk» gazeteleri arasında «çok dillilik» vakasının pek çok örnekleri vardır.

e) *Yer, cephe ve ağız değişiklikleri*

1867-1908 dönemi boyunca bazı «Jön Türk» gazetelerinin aynı mekânda ve aynı siyasî örgüt emrinde kalmıyarak «yer» ve «cephe» değiştirdiklerine şahit oluruz. Bu değişikliklerde iklim de dahil olmak üzere çeşitli baskıların, tavizlerin ve menfaatlerin rol oynadığı sanılabilir. Bazı gazete ve gazetecilerde görülen ağız değişikliklerini «tactique» icabı saymak mümkünse de bir çok hallerde «hami» deği-

¹⁴ Bk. Hürriyet, S. 7, s. 3-4, 9 Ramazan 1312 [1895].

şikliğinin sonucu olduğu görülmektedir. Uzun bir yayın hayatı boyunca meydana geldiği görülen köklü değişikliklerin ne ölçüde «gelişme»ye veya karakter çapraşıklığına bağlı olduğunun belirtilmesi ise bizim konumuzu aşmaktadır.

«Ülkücü»lerle «eyyamcı»ların, basın hayatının incelediğimiz döneminde de bir arada bulunması olağan sayılmamalıdır.

f) Mürettip ve hurufat temini

«Yeni Osmanlılar»ın ilk kafilesini Marsilya'ya götüren vapurda bir de «mürettip» bulunuyordu. Daha sonraları, çoğunluğu «Ermeni ve Rum milletinden» olan mürettiple-
rin «İstanbul'dan celbedildiği» görülmektedir. Bu arada MUHBİR'in «Agâh Efendi'nin TERCÜMAN-I AHVAL gazetesine mahsus olan köhne huruf» ile hazırlandığı biliniyor.¹⁵ Mürettip konusuna bağlı olarak bazı gazetelerin vak-
tinde çıkamaması veya sayfalarını azaltmak zorunda kalma-
sı dikkati çekmektedir.

Karşılaşılan güçlüklerin bir sonucu olarak özel basım-
evlerinin kurulması, «Jön Türk» gazetelerinin bazı merkez-
lerde yoğunlaşmasına yol açmıştır. 1896 yılında Civanpir
Efendi'nin HÜRRİYET'inde iki mürettip istenilmesine
karşı «on üçten ziyade talep vukubulduğu»nun yazılması¹⁶
ise iş göçlerinin çoğaldığını göstermektedir. Zaten, yurda
dönmesi pazarlık konusu olanlar arasında mürettipler de
vardır.¹⁷

* *

İngiltere örneğinden hareketle Türkiye dışı gazetecili-
ğimiz için geçerli gördüğümüz «ortaklaşa yanları» belirttik-
ten sonra vardığımız hükümleri şöyle özetleyebiliriz:

1) Fikir gazeteciliğimizle birlikte başlatılan «diyalog»,
halkın «beyan-ı efkâr etmesi» ve gazetenin «neşir ve beya-
nañ vasıta olması» anlayışından sonra «dünyada izhar-ı ef-

¹⁵ Ebüzziya, A.g.g., Tefrika no. 50.

¹⁶ Bk. Hürriyet, S. 64, 15 Aralık 1896.

¹⁷ Bk. Tuğay, A.g.e., s. 219.

kârın birinci vasıtalarından» sayılan ve «galebe-i efkâr»ı sağlamanın yolu olan gazete anlayışından geçerek günümüze kadar gelir. Bizim dikkate değer bulduğumuz, diyalogun bir tarafında, çoğu kere «Bâb-ı âli»nin veya onun günümüzdeki karşılığı olan «devlet»in bulunmasıdır. Türkiye'de devletin sınırlandırıcı ve yapısı gereği «toriter» olmasından doğmuş görünen bu durum, farklı düşünceler arasında diyaloga yeterince fırsat bırakmamıştır. Türkiye'de köklü fikir cereyanlarının bulunmayışı, özellikle sosyoloji tarihimizde yer alan içtimâî doktrinlerin siyasî kanallarla beslenmesi, bize kalırsa, Türkiye'de diyalogun büyük ölçüde «Devlet»i karşısına almasının bir sonucudur.

Zaten, «Yeni Osmanlılar»ın başlattığı diyalogun *hürriyet* temasını konu yapması ve bu durumun süreci geliş kanatimizi doğrulamaktadır.

2) Başlangıçta «Yeni Osmanlılar» ve bunun Batı dillerindeki karşılıkları olarak bir topluluğu ifade etmekten öte ve gitmeyen terimlerin yerini, kısa bir sürede bütün «İttihat ve Terakki» organlarıncı benimsendiğini gördüğümüz Fransızca «Yeni Türkiye»nin almasını, «topluluk»tan «uzuvlaşmaya» geçişin bir işareti olarak yorumlamak yerinde olur. Bu adlandırma sırasında «Osmanlı» kelimesinin yerini «Türk»e bırakması, Batı dünyasının bu «liberal» görüşlü «Osmanlı»ları kendi dillerinde «Türk» kelimesiyle karşılamalarının olduğu kadar, aydınlarımızın «millet gerçeği»ni görmeye başlamasının da ilk belirtisi saymalıdır.

3) İngiltere'de başlayan Türkiye dışı gazeteciliğimizin, acı tecrübelerden ve hayal kırıklıklarından geçtikten sonra Kıt'a Avrupasına kaydığı, Paris'ten sonra da Cenevre'de ve Kahire'de merkezileştiği gözden kaçmamaktadır. Bu durumda, dış baskılara kolayca boyun eğmeyen ve basın hürriyetini küçük pazarlıklara feda etmeyen İsviçre Cumhuriyetinin ve ortak kültür değerlerinin yanı sıra malî desteğe de imkân hazırlıyor görünen Mısır'ın rolü kendini hissettirmektedir.

4) «Doğru söze susamış» olanlara hitap ettiği ölçüde aranan, «sosyal realite»ye eğildikçe de yarattığı ilgiyi canlı tutabilen basının kendini kabul ettirmesi, katlandığı feda-

kârlıkla orantılı olmuştur. Günümüzde zıt örneklerin çoğalmasına rağmen halkın, yazılı olanın doğruluğuna beslediği inanç, kazanç dışı motiflerin ağır bastığı uzak mazinin bugüne kadar sürüp gelen mirasıdır.

5) Kataloğların yetersiz veya eksik, koleksiyonların mühmel, aranıp bulunmasının oldukça güç olduğu bilinen gazete ve dergilerimiz, dünyanın en büyük kitaplıklarında kilerle karşılaştırıldığı vakit bile, ne kadar zengin bir kültür yadigârı olduğunu ortaya koymaktadır. «BM»deki araştırmalar sonunda İngiltere'de yayınlandığını tespit ettiğimiz gazete ve dergileri topluca tanıtan yazımız,¹⁸ Türkiye'deki kitaplıkların süreli yayınlar konusundaki zenginliği hakkında bir mukayese için ele alınabilir.

Türkiye'nin bütün kitaplıklarındaki «eski harfli» süreli yayınları bir katalogda tanıtmaya teşebbüsünü, atılan ilk adımın oldukça eksik ve bazı yanlışlara yer vermesine rağmen, sevinçle karşılıyoruz.¹⁹ Monografimizin de göstermiş olacağı gibi, bu tarafı ihmal edilirse, kültür tarihimiz önemli kaynaklarından birinden yoksun kalmış olur.

BASIN HAYATINDA İLİŞKİLERİ
TÜRK - İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Basın açısından Türk-İngiliz ilişkileri birkaç bakımdan ele alınabilir. Bunlardan ilki, B. Moran'ın «İlk İngiliz Gazetelerinde Türkiye Haberleri» adlı araştırmasına borçlu olduğumuz bilgilerdir.²⁰ Bu çalışmada belirtildiğine göre 1620 yılında Amsterdam'da Petrus Keerius tarafından çıkarılan ve ilk İngiliz gazetesi sayılan «Coranto»larda ve 1620 yılı Şubatında haftalık olarak Londra'da çıkmaya başlayan ilk İngiliz gazetelerinde Türkiye ile ilgili haberler oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Araştırmacı, Türkiye ile ilgili haberleri üç kısma ayırarak özetlemiştir: 1. Askerî faaliyet, 2. İç

¹⁸ Bk. İngiltere'de Yayınlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler, KİTAP BELLETEN, S. 7, s. 2-4, 1 Eylül 1963.

¹⁹ Burada sözkonusu edilen 1963 yılında «Millî Kütüphane» tarafından yayınlanan «Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu»dur.

²⁰ Bk. EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI DERGİSİ, C. XII, s. 205-218, İstanbul 1963.

haberler (Sultanların cülûsu, katli, yeniçeri isyanları, salgınlar v.s.), 3. Elçilik haberleri.

Benzeri bir araştırma bizde yapılmadığı için ilk gazetelerimizde İngiltere haberlerinin ne ölçüde ve hangi konularda yer aldığını bilmiyoruz. Türk basını açısından İngiliz ilişkilerine gelince, bunları da şu noktalarda toplamak mümkündür :

I) «Takvim-i Vakayi»den sonra 1840 yılında yayınlanan ve «yarıresmî» ilk gazetemiz sayılan «Ceride-i Havadis» William Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda, bu zatın oğlu olan Alfred Churchill de «Ruzname-i Ceride-i Havadis» gazetesini İstanbul'da yayınlıyacaktır.

II) Türkiye dışında yayınlanan ilk gazetemiz olan *Muhbir*'in İngiltere'de yayınlanması ve onu izleyen öteki gazete ve dergilerin İngiltere'de yayınlanma olanağı bulması, son yüzyıl içinde, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa basınında çıkan Türkiye ile ilgili haber, yorum ve makalelerin Türkiye'de bilinmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

III) Türklerin İngiltere'de çıkardığı gazete ve dergilere, İngilizler tarafından yayınlananların da katılması, Türk-İngiliz siyasî, kültürel ve iktisadî ilişkileri için küçümselemeyecek bir kaynağı ortaya koymuş bulunmaktadır.

IV) En güzel örneğini Namık Kemal'in «Terakki» adlı makalesinde gördüğümüz, gazeteci aydınlarımızın İngiliz hayatını ve müesseselerini yakından tanımaları, Türkiye'nin Batı'ya açılan penceresi sayılan Fransa'nın yanına Anglo-Sakson dünyasının da geniş ölçüde katılması sonucunu vermiştir.

Görüldüğü gibi, Türk gazeteciliğinin İngiltere ile olduğu kadar İstanbul'daki İngiliz gazetecileri ile de tarihî bir ilişkisi sözkonusudur. İlk İngiliz gazeteleriyle başlayan Türkiye ilgisi, basın tarihimizin başlangıç yıllarında karşımıza çıkan baba-oğul iki İngiliz gazetecisinden sonra, Türk basınının İngiltere'nin çeşitli şehirlerinde kendini göstermesiyle yeni bir döneme girmiştir. *Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği* adını taşıyan bu dönemin bütünüyle bilinmesinin basın tarihimize olduğu kadar kültür tarihimize de aydınlık getireceğine şüphe yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

1. Kitaplar

- Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, İstanbul 1339.
- AKSÜT, A. K., Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, İstanbul 1944.
- ATAY, F. R., Başveren Bir İnkılâpçı, Ankara 1954.
- Avram Galanti [BODRUMLU], Küçük Türk Tettebular, C. I, İstanbul 1925.
- BENNİGSEN, A., ve QUELQUEJAY, Ch. L., La Presse et le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920, Paris ve La Haye 1964.
- Copies of Letters, etc. («BM», OR. 12.130).
- DANIŞMEND, İ. H., Ali Suâvi'nin Türkçülüğü, İstanbul 1942.
- DELİORMAN, M. N., Balkan Türklerinin Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul (t. s.).
- ENGELHARDT, Ed., La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes Dans L'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours, C. I, Paris 1882; C. II, Paris 1884.
- , Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826-1882, Çev. Ali Reşat, İstanbul 1328.
- Eski Harfli Türkçe Sürekli Yayınlar Toplu Kataloğu, Ankara 1963, (Teksir).
- FEECH, P., Constantinople Aux Derniers Jours d'Abdul-Hamid, Paris 1908.
- FINDIKOĞLU, Z. F., XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsûsîzâde Münif Bey, Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930), İstanbul 1962.
- , Auguste Comte ve Ahmet Rıza, İstanbul 1962.
- , Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin, İstanbul 1962.

GERÇEK, S. N., Türk Gazeteciliği, İstanbul 1931.

———, Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası, İstanbul 1939.

GİBB, E. J. W., A History of Ottoman Poetry, C. V, Londra 1907.

İÇDEMİR, U., Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1937.

İSKİT, S. R., Hususî İlk Türkçe Gazetemiz «Tercüman-ı ahval» ve Agâh Efendi, Ankara 1937.

———, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939.

———, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, (Ankara?) 1943.

KAPLAN, M., Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948.

KARAGÖZ, Â. R., Bulgaristan Türk Basını 1879-1945, İstanbul 1945.

KARAL, E. Z., Osmanlı Tarihi, C. VI, Ankara 1954; C. VII, Ankara 1956.

KUNTAY, M. C., Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, C. I, İstanbul 1944; C. II, Kısım 1, İstanbul 1949; C. II, Kısım 2, İstanbul 1956.

———, Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi, İstanbul 1946.

KURALAY, E., Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya, İstanbul 1953, (Yayınlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 421).

KURAN, A. B., İnkılâp Tarihimiz ve «Jön Türkler», İstanbul 1945.

———, İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, İstanbul 1948.

———, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul 1959.

MARDİN, Ş. A., The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton 1962.

———, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, Ankara 1964.

Namık Kemal Hakkında, İstanbul 1942.

[OKDAY], İsmail Tevfik, Romanya Matbuatı, Ankara 1932.

———, Oniki-Ada Matbuatı, Ankara 1933.

ÖZGÜREL, M., Ziya Paşa'nın Makaleleri, İstanbul 1954, (Yayınlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 454).

ÖZÖN, M. N., Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul 1938.

ÖZTUNA, T. Y., Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, C. X, İstanbul 1966; C. XII, İstanbul 1967.

RAMSAUR, E. E., *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton 1957.

SELEK, S., *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1965, (2. Basım).
[SOKU], *Ziya Şakir, Beşinci Muradın Hayatı* (Çırağan Sarayında 28 Sene), İstanbul 1943.

TANPINAR, A. H., *Namık Kemal Antolojisi*, İstanbul 1942.

———, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, C. I*, İstanbul 1956, (2. basım).

TANSEL, F. A., (Hazırlayan), *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, İstanbul, *Avrupa ve Magosa Mektupları*, Ankara 1967.
Tanzimat I, İstanbul 1940.

The Letters of Zia Bey (Pacha). («BM», OR. 12.129).

The Memoirs of Ismail Kemal Bey, Londra 1920.

TUĞAY, A., *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul 1961.

TUNAYA, T. Z., *Türkiye'de Siyasî Partiler 1869-1952*, İstanbul 1952.

TÜTENGİL, C. O., *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1949.

———, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954.

———, *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul 1956.

———, *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, İstanbul 1964, (2. basım).

———, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul 1966.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967.

WELLS, Ch., *The Literature of the Turks, A Turkish Chrestomathy...*
Londra 1891.

2. Makaleler

AKYÜZ, K., *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, TÜRKÖLÖJİ DERGİSİ, C. II, S. 1, s. 1-226, Ankara 1965.

Ali Şefkati, *Türk Ansiklopedisi*, C. II, s. 97, İstanbul 1966.

ATAY, N. H., *Ali Suavi Kendine Göre*, İSTANBUL, C. III, S. 25 - 33,
1 Aralık 1944 - 1 Nisan 1945.

- BİLSEL, C., Tanzimatın Haricî Siyaseti, *Tanzimat I*, s. 661-722, İstanbul 1940.
- BLİND, K., Young Turkey, THE FORTNIGHTLY REVIEW, C. LX, s. 830-843, Londra ve New York, Aralık 1896.
- BORATAV, P., Namık Kemal'in Gazeteciliği, *Namık Kemal Hakkında*, s. 161-185, İstanbul 1942.
- BROCKELMANN, Fârisüşşidyâk, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, s. 469-470, İstanbul 1945.
- DİZDAROĞLU, H., Ali Suavî'de Dil Anlayışı, *TÜRK DİLİ*, C. VII, S. 80, s. 374-380, 1 Mayıs 1958.
- DURUKAL, H. S., Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıl-dönümü, *YILLIK*, S. 3-4, s. 21-24, İstanbul 1963.
- EBÜZZİYA, Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, *YENİ TASVİR-İ EF-KÂR*, 31 Mayıs 1909 - 7 Ocak 1911.
- EREN, İ., Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türk Gazete ve Dergiler, *KİTAP BELLETEN*, S. 2, s. 14-15, Aralık 1960.
- , 1866 Yılından Sonra Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler, *BİLGİ*, C. XIV, S. 163-165, s. 8-10 ve S. 166-167, s. 11-12, Ekim-Aralık 1960 ve Ocak-Şubat 961.
- , Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877), *TÜRK KÜLTÜRÜ*, S. 29, s. 311-318, Mart 1965.
- , Yugoslav Topraklarında Türkçe Basın, *SESLER*, S. 9, s. 51-73 ve S. 20, s. 18-20, Üsküp 1966 ve 1967.
- EROĞLU, L., Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihiçigi, *Aylık Ansiklopedi*, C. V., s. 1489-1497, İstanbul 1949.
- FINDIKOĞLU, Z. F., Tanzimat'ta İçtimâl Hayat, *Tanzimat I*, s. 619-659, İstanbul 1940.
- , Namık Kemal. Hukukçu, *İŞ*, S. 25, s. 25-40, İstanbul 1941.
- , XIX. Asırda Türkiye Dışındaki Matbuatımız: İkinci «Hürriyet», *YILLIK*, S. 1, s. 44-48, İstanbul 1961.
- GERÇEK, S. N., «Jön Türk» Gazeteleri, *AKŞAM*, 19 Mart 1941, s. 5 ve 7.
- , Jön Türk Neşriyatı, *AKŞAM*, 3 Nisan 1941, s. 5 ve 7.
- , Takvimi Vakayi, *Aylık Ansiklopedi*, C. I, s. 189-191, İstanbul 1945.

- GÖKALP, Z., Felsefî Vasiyetler (1) Babamın Vasiyeti, KÜÇÜK MECMUA, S. 17, s. 1-3, 25 Eylül 1922.
- GÜNYOL, V., Matbuat, II. Türkler, 1. Türkiye, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, s. 367-380, İstanbul 1957.
- ve MANGO, A., Djarida, *The Encyclopaedia of Islam*, C. II, s. 464-479, Leiden ve Londra 1965.
- H. K. A., Masonluk veya Farmasonluk, *Aylık Ansiklopedi*, C. V. s. 1509-1514, İstanbul 1949.
- JOKL, N., İsmail Kemal Bey, *Encyclopaedia of Social Sciences*, C. 8, s. 350, New York 1950.
- Jeunes-Turcs, *Larousse du XXe Siècle en six volumes*, C. IV, s. 179, Paris 1931.
- [KURBANOĞLU], Şerif Hulûsi, Namık Kemal'in Eserleri, Namık Kemal Hakkında, İstanbul 1942, s. 303-421.
- LEWIS, B., ve PELLOTT, Ch., Djarida, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, C. II, s. 464, Leiden ve Londra 1965.
- MENEMENCİOĞLU, N., Namık Kemal'in Avrupa Mektupları, TÜRK DİLİ, C. XVIII, S. 200, s. 216-219, 1 Mayıs 1968.
- MORAN, B., İlk İngiliz Gazetelerinde Türkiye Haberleri, EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI DERGİSİ, C. XII, s. 205-218, İstanbul 1963.
- Namık Kemal ve 1940-41 Türkiye'si, İŞ, S. 25, s. 2-4, İstanbul 1941.
- ONGUNSU, A. H., Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış, *Tanzimat I*, s. 1-12, İstanbul 1940.
- SUNGU, İ., Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, *Tanzimat I*, s. 777-857, İstanbul 1940.
- , «Hürriyet» Gazetesi, *Aylık Ansiklopedi*, C. I, s. 54-55, İstanbul 1945.
- , Muhbir Gazetesi, *Aylık Ansiklopedi*, C. II, s. 401-404, İstanbul 1946.
- TAYMAS, A.B., Rusya Türkleri Arasında Matbuatın Tarihçesi ve Bugünkü Durum, YILLIK, S. 2, s. 47-64, İstanbul 1961.

TÜTENGİL, C. O., F. Le Play Münasebetiyle İki Not, *İŞ*, C. XXI, S. 164, s. 54, Nisan-Mayıs 1955.

———, İngiltere'de Yayınlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler Hakkında Notlar, *KİTAP BELLETEN*, S. 27, s. 2-3, 1 Eylül 1965.

———, Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar, *İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI*, C. XXV, S. 1-2, s. 141-150, İstanbul 1966.

———, Türkiye'de Bölge Gazeteciliği, *Anadölu Basını Semineri*, s. 145-162, İstanbul 1968.

UZUNÇARŞILI, İ. H., Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, *BELLETEN*, S. 29, s. 71-118, Ankara 1944.

———, V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri — Aziz Bey Komitesi, *BELLETEN*, S. 30, s. 246-328, Ankara 1944.

———, Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağana Girmek İsteyen Şahıslar, *BELLETEN*, S. 32, s. 589-600, Ankara 1944.

———, Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü, *BELLETEN*, S. 37, s. 195-209, Ankara 1946.

ÜLKEN, H. Z., Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri, *Tanzimat I*, s. 757-775, İstanbul 1940.

[VELİDEDEOĞLU], Hıfzı Veldet, Kanunlaştırmaya Hareketleri ve Tanzimat, *Tanzimat I*, s. 139-209, İstanbul 1940.

3. İncelenen Gazete ve Dergiler

Abbotempo (Londra)

Abdülhamid (Londra)

Britanya Sanayii (Londra)

Dolab (Folkestone)

El-Hakikat (Londra)

Hayal (Londra)

Hayal (Paris)

Hilâfet «El-Hilâfet» (Londra)

Hürriyet (Londra - Cenevre)

Hürriyet (Londra)

İstikbal (Napoli-Cenevre-Londra)

İstirdad (Cenevre)

Kanun-u Esasi (Kahire)

Kıbrıs Türk Sesi (Londra)

Kürdistan (Kahire-Cenevre-Kahire-Londra)

Mechveret (Paris-Cenevre-Paris)

Meşveret (Paris-Brüksel)

Mizan (Cenevre)

Muhbir (İstanbul)

Muhbir (Londra)

Osmanlı (Cenevre-Londra-Folkestone-Kahire-Cenevre)

Osmanlı (Kahire)

Türkiye ve Büyük Britanya (Londra)

Türk Sesi (Londra)

Yeni Tasvir-i Efkar (İstanbul)

1st ANNUAL, - N. L. - 25 JUNE 1900

HURRIYETE

1900 25 JUNE 1900

BUREAUX
DU HURRIYETE
(LA LIBERTÉ)
4, RUE DE LA PAIX
à COLOGNE

حُرِّيَّة
1900

مجلس
تأليفه
موسس و روبرت استریت

(بکی عثمانیایر جعیتی)

تألیف و تدوین: محمد رفیع الدین
مجلس: مجلس تحریر و نشر
مجلس: مجلس تحریر و نشر

شورایه طوراندیلر اوردیجه علوهیت کوسیزیلر
که عثمانی تصویرین شجاعت و صروت منازلیک
بجورجی افاده ایلدیرون حضرت صفاته کچودیلر
یزده اوفدایلیک اخلاقیز یزیم طرلمزمنگی
قان دخی وطنک الک کویک برناذ. سیجیه پرلر
دوگات شاندن اولان عثمانی قانندکر
وطنز اوجماک وکلیدر که تحکاکلرکه عرل
سلیسلر اعلاى حکومت ایشندر
تکلی اولم کلیدر که مدرسه زنده فارایلر
ایکینار خالیر زعشریلر توسع معرفت ایشندر
بولی پای تخت جهنن اعتباری قبولش
برملک شمدی برابری حدود جیتک صولندن
لزان اولیور واولی مع عالم مقاین فرامش
بر امت محمولات مشارک الک ساد. لینه
باقدرق حمیزد کورممش کی حیران اولیور
یونن اکلاشلور که ادارهری دست ایشنده
آلان ذاتر جیتسزک شان واقیاته چایشنده
نقدو دون همت ایشلر

یونکه برابر خسوفری با مال ایلدی
مالزی بیسا ایلر مشهد اسلاف اولان
طریقارمری حفظ اقبال ایچین راست کلایم
باشلاور اسارت. تجیریه ووش کردنزم ایماق
استر. بزیلری داها چکر کوردی ز ایله چکیز
واقعا بوقته ایدارک هرقله محمل اولدی
الان خلق اعصاب عصیت اوشنی کورد
برعت ایدی که یکجریسه یکجریه ایشک
استایلر خلیصه جوربدن شامل اولدی
پرزماندیر حریت هرالی ملک هرملرکه
ایلمی خلک مزاجی تصح ایلدی برلرخلد
دخی دولک بولدی حال احصالاستر وناوئی
قالی اوله بدجن صورت. بدناه جیشی. هرکس

حب الوطن من الایمان
هرکس وطنی که شوب اولدیجی جیتک حکیم
دیده هرشدن زنده عجنه منظر اولسونی
وطن اوشم کریمدر که شانان خلقت
کلایر آج هران عاجز تاوان کلور ساهنده
بکورد ساهنده کینور ساندن هرشدن ساهنده
منته اولور چکر آج اندم وطنک اولدیجی یاندیلر
اولور لایمدر که وطنی باندن خیزر طومون
باشیلر بوطیقه مقدسه کی نسل هرکدن
ریاده اناه چالتمشون که وطن دیلان نعت الهیه
انک فیلکرتک آجیدر. بواغوره شهید اولان
اجدادمن کلکری طور اقدن چیشارنه ملک
هر صحرانده نیجه اهرام ویکه حریتی دشمن
نرمشمن محافظه ایدیلر که قدر استکبار باشیلر
برک تاربخلر نظر عبیه باقلسون نه بیک
دولت ایدک نه عطیل امت ایدک
ایچیزده اوله پادشاهلر ظهور ایددی که وطن
سلم روح ایددی اوله وزرا بنددی که وطن
بولنده کیمی طغیان یانت وارلش ایکن خسته کی
سایقه فرق ساعت آن اوشده طواشیق کی
محمل اویز متغیری اختیار کیمی مظلوما اقسام
لوفتوکی تالیک دوايت وکلینه بلغهقی مست
اقباله مقاین اختار ایلدی اوله طاییدا
اولدی که وطن اغورنه کیمی طریق خلک
مهککلرین تین کیمی هرکس جیدنه نیساک
لزون نین ایچون چانی کوزنه الهوق پادشاهک
شان عریته مازیلوردی
افاد ایله کرک خاروجکی وطن خصمانه
کرک داخله کی حریت دشمنلرینه مساوت
ایچون جان ویرکدن اسلا چکندیلر اوقدر

DİZİNLER

S ü r e l i Y a y ı n A d l a r ı

- Abbotempo 103, 107, 125.
 Abdülhamid 96—97, 125.
 Akşam 6, 7; 89, 97, 122.
 Belleten 25, 26, 27, 124.
 Bilgi 2, 122.
 Britanya Sanayii 98, 106—107, 125.
 British Trade Journal and Export
 World 106.
 Bulletin des Nouvelles 3.
 Ceride-i Havadis 4, 113, 118.
 Courrier d'Orient 20, 21, 23.
 Dolab 93—94, 125.
 Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
 Edebiyatı Dergisi 117, 123.
 El-Cevaip 74.
 El-Hakikat 98, 104—105, 125.
 El-Hilâfet 85, 93, 125.
 Gazette V.
 Gazette Française de Constanti-
 nople 4.
 Girit 72—73, 98.
 Gökalt 97.
 Hamidiye 83—84.
 Hayal 79—83, 125.
 Hilâfet 84—87, 125.
 Hürriyet (1) 3, 15, 17, 20, 24,
 37, 52—72, 73, 79, 100, 112,
 113, 114, 115, 123, 125, 126,
 Hürriyet (2) 74—79, 80, 82, 83,
 84, 86, 125.
 İbret 15, 71, 120.
 İktisat Fakültesi Mecmuası 37, 124.
 İnkılâb 24.
 İstanbul VI, 51, 121.
 İstikbal 2, 79—83, 87, 125.
 İstirdad 103, 125.
 İş 52.
 İttihad 24.
 Jeune Turquie 75.
 Kanun-u Esasi 95.
 Kıbrıs Türk Sesi 101—103, 125.
 Kitap Belleten 2, 117, 122, 124.
 Küçük Mecmua 72, 123.
 Kürdistan 92—93, 125.
 Mechveret 2, 125.
 Mecrâ-yı Efkâr 95.
 Meşveret 75, 78, 82, 111, 125.
 Mizan 51, 78, 125.
 Muhbir (İ) 4, 20, 22, 34, 48, 66,
 123, 125.
 Muhbir (L) 3, 6, 24, 31—52, 53,
 54, 56, 58, 59, 66, 67, 69, 70,
 73, 107, 108, 109, 112, 113, 114,
 115, 118, 125.
 Muvakkaten Ulûm Müşterilerine 24.
 Nord 20.
 Osmanlı 82, 87—92, 93, 94, 95,
 111, 125.
 Petersburg 49.
 Public Opinion 47.
 Revue des Revues 29.
 Revue Occidentale 29.
 Ruzname-i Ceride-i Havadis 33,
 38, 118.
 Sadakat 97, 98.
 Selâmet 94—95.
 Sesler 2, 122.
 Situation 44.

- Takib-i İstikbal 82.
 Takvim-i Vakayi 3, 118.
 Tasvir-i Efkâr 4, 20, 22.
 Terakki 58.
 Tercüman-ı Ahval 1, 4, 13, 14, 115, 120.
 The Fortnightly Review 74, 122.
 Tuna 4, 95.
 Türk Dili 23, 51, 122, 123.
 Türk Kültürü 4, 95, 122.
 Türk Sesi 98—101, 103, 125.
- Türkiye ve Büyük Britanya 98, 105—106, 125.
 Türkoloji Dergisi 14, 121.
 Ulûm VI, 24, 45, 57.
 Vakayi-i Mısıriye 3.
 Veleddül Cevaip 74.
 Yeni Tasvir-i Efkâr 5, 18, 122, 125.
 Yıllık 2, 79, 112, 122.
 Ziya Gökalp 97.

II

İ n s a n A d l a r ı

- Abdullah Tahir 101.
 Abdurrahman (Bedirhan Paşazade) 92.
 Abdurrahman Şeref 19, 112, 119.
 Abdülaziz 5, 20, 21, 23, 25, 29, 59, 70, 119.
 Abdülhakim Hikmet 78.
 Abdülhamit 7, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 52, 74, 75, 77, 82, 83, 86, 94, 96, 97, 110, 119, 121.
 Abdülkerim Hâdi 83.
 Abdülmecit 25.
 Açıkalın, C., 106.
 Agâh Efendi 4, 23, 24, 33, 57, 69, 70, 115, 120.
 Ahmet Celâlettin Paşa 78.
 Ahmet Faris (Fârisüşşidyâk) 74, 122.
 Ahmet Rıza 2, 28, 78, 82, 90, 111, 119.
 Aksüt, A.K., 23, 119.
 Akyüz, K., 14, 17, 121.
 Alexander (II) 23.
 Ali Fuad 96, 97.
 Âli Paşa 13, 18, 19, 23, 39, 59, 65, 68.
 Ali Reşit 14, 119.
 Ali Suavi VI, 5, 18, 22, 23, 24, 26, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 64, 68, 69, 70, 79, 107, 113, 119, 121, 124.
 Ali Şefkati 2, 27, 79, 80, 81, 82, 83, 87.
 Arif 55, 56, 58.
 Atay, F.R., 51, 119.
 Atay, N.H., VI, 51, 121.
 Avram Galanti [Bodrumlu] 6, 7, 119.
 Ayetullah Bey 18, 19.
 Aziz Bey 26, 79, 124.
 Bennigsen, A., 2, 119.
 Bertrand, G., 33.
 Bilâl 39.
 Bilsel, C., 15, 122.
 Blind, K., 33, 74, 122.
 Boratav, P., 70, 122.
 Bouillet 46.
 Brockelmann 74, 122.
 Burton, H.M., 105. °
 Cadmus 44.
 Caillol 21.
 Churchill, A., 38, 118.
 Churchill, W., 38, 118.
 Comte, Au., 28, 119.

- Çerkes Hasan 25.
- Damat Mahmut Paşa 28, 86, 90, 91.
- Danışmend, İ.H., 45, 50, 51, 119.
- Davut Paşa 113.
- Deliorman, M.N., 2, 3, 119.
- Deinolins, Ed., 28.
- Dizdaroğlu, H., 51, 122.
- Durukal, H.S., 112, 122.
- Ebüzziya Tevfik 5, 18, 21, 22, 23, 24, 33, 37, 53, 55, 56, 69, 112, 115, 120, 122.
- Engelhardt, Ed., 14, 17, 19, 119.
- Eren, İ., 2, 4, 95, 122.
- Eroğlu, L., 16, 24, 122.
- Ertaylan, İ.H., 18.
- Farabi 46.
- Fesch, P., 7, 34, 67, 112, 119.
- Fıhrikoğlu, Z.F., 1, 7, 15, 20, 28, 34, 79, 84, 91, 119, 122.
- Filip Efendi 34.
- Fuat Paşa 23, 43, 65.
- Gazali 46.
- Gerçek, S.N., VI, 3, 6, 13, 74, 89, 97, 120, 122.
- Giampietry (Piétry) 21, 23.
- Gibb, E.J.W., 74, 120.
- Gökarp, Z., 16, 71, 72, 82, 121, 123.
- Günyol, V., 123.
- Gutenberg VI.
- Halil Halit 77.
- Herodot 45.
- H.K.A., 27, 123.
- Howe, V., 73.
- Hughes, K.E., 106.
- Hüsnü Paşa 113.
- İbni Haldun 66.
- İbni Sina 46.
- İbrahim Hakkı Bey 97.
- İbrahim Müteferrika VI.
- İğdemir, U., 17, 120.
- İnal, İ.M.K., 18.
- İshak Sükkütî 90.
- İskit, S.R., 3, 4, 13, 110, 120.
- İsmail Kemal 94, 95, 96, 121, 123.
- İsmail Paşa (Hidiv) 57, 58, 83.
- İsmail Şefik 80.
- Jokl, N., 96, 123.
- Kaplan, M., 18, 56, 59, 61, 72, 120.
- Karal, E.Z., 14, 17, 40, 120.
- Kedourie, E., 23.
- Kleanti Skaliyeri 26, 27, 79, 124.
- Kuntay, M.C., 5, 26, 50, 51, 70, 83, 120.
- Kuralay, E., 18, 120.
- Kuran, A.B., 7, 16, 26, 27, 77, 78, 82, 85, 90, 120.
- [Kurbanoglu], Ş.H., 70, 123.
- Langlé, F., 44.
- Lavissee, E., 68.
- Lle Play 28, 52, 91, 119, 124.
- Lewis, B., 4, 123.
- Lutfullah 28.
- Mahmut (II) 40.
- Mango, A., 123.
- Mardin, Ş.A., 1, 18, 23, 50, 75, 77, 83, 88, 91, 103, 110, 120.
- Marsh, Ph., 106.
- Mehmed Bey 113.
- Mehmet Bey (Sağır Ahmet Bey Zade) 23, 24, 69.
- Menderes 102.
- Meneghello, A., 80.
- Menemencioğlu, N., 23, 123.
- Mithat Paşa 25, 52, 86, 95, 121.
- Montesquieu 66, 121.
- Moran, B., 117, 123.
- Murat (V.) 25, 26, 27, 83, 124.
- Mustafa Fazıl Paşa 19, 20, 21, 22, 23, 24, 37, 56, 57, 69, 70, 110, 113.
- Münif Bey 1, 87, 119.
- Namık Kemal 5, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 34, 36, 37, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 69, 70, 71, 72, 77, 79, 83, 100, 112, 118, 120, 121, 122, 123.

- Napoléon (III) 5.
 Necib Hindî 84.
 Nuri (Menâpirzade) 23, 24, 69.
 Odian Efendi 95.
 [Okday], İ.T., 2, 120.
 Ongunsu, A.H., 15, 123.
 Özerdim, S.N., 103.
 Özgürel, M., 56, 120.
 Özön, M.N., 15, 72, 120.
 Öztuna, T.Y., 23, 25, 26, 120.
 Pellot, Ch., 4, 123.
 Petrus Keerius 117.
 Pir Civan 84.
 Prens Sabahattin 28, 86, 91, 119, 121.
 Quelquejay, Ch. L., 2, 119.
 Ramsaur, E.E., 3, 112, 121.
 Reşat Efendi 77.
 Reşat (Kayazade) 23, 24, 55, 69, 113.
 Reşit Paşa 14, 60.
 Rifat Bey (Kâni Paşazade) 23, 24, 69.
 Sadullah Bey 21.
 Sağer, M.N., 98.
 Sakakini 23, 69.
 Salâhaddin Efendi 26, 124.
 Selek, S., 28, 121.
 Selim Faris (A. Civanpir) 74, 75, 77, 78, 80, 83, 84, 85, 86, 115.
 [Soku], Z.Ş., 26, 83, 121.
 Story, S., 95.
 Sungu, İ., 15, 20, 34, 56, 59, 60, 123.
 Süleyman 39.
 Süleyman (Sultan) 54.
 Şeyh Hamit 78.
 Şinasi 13, 14.
 Talbot, S.C., 105.
 Tanpınar, A.H., 22, 34, 51, 68, 121.
 Taymas, A.B., 2, 123.
 Teodor Kasab 80.
 Tınur 81.
 Tuğay, A., 111, 115, 121.
 Tunalı Hilmi 73.
 Tunaya, T.Z., 7, 18, 25, 26, 28, 34, 88, 121.
 Türkay, O., 101.
 Tütengil, C.O., 4, 15, 28, 37, 52, 66, 71, 91, 97, 121, 124.
 Ubeydullah Efendi 89.
 Us, H.T., 32.
 Uzunçarşılı, İ.H., 25, 26, 27, 121, 124.
 Ülken, H.Z., 14, 15, 16, 124.
 Vambéry 17, 67.
 Velidedeoğlu, H.V., 15, 124.
 Wells, Ch., 37, 68, 121.
 Yorga 17.
 Yorgo İstenfalis 113.
 Zemahşeri 46.
 Ziya Bey (Paşa) 22, 23, 24, 36, 37, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 68, 69, 70, 79, 120, 121.

III

Y e r A d l a r ı

- Afrika 46.
 Akdeniz Adaları 2, 6, 10.
 Amerika 73.
 Amsterdam 117.
 Anadolu 37, 45, 67.
 Ankara VII, 92, 96.
 Arabistan 37.
 Arnavutluk 94, 96.
 Asya 44.
 Atina 95.
 Avrupa V, 3, 4, 10, 15, 23, 27,
 33, 42, 44, 45, 46, 58, 62, 69,
 70, 73, 78, 79, 89, 90, 110, 113,
 116, 118, 119, 121.
 Avusturya 2, 112, 122.
 Balkanlar 2, 6, 10.
 Belçika 1, 2, 33, 111.
 Belgrat 22, 34.
 Beyoğlu 21, 112, 113.
 Beyrut 74.
 Boğaziçi 67.
 Bosna - Hersek 2, 122.
 Brüksel 2, 20, 24, 28, 36, 90,
 95, 111, 125.
 Bulgaristan 120.
 Büyük Türkistan 45.
 Cenevre 2, 24, 28, 51, 53, 74,
 78, 81, 87, 88, 89, 90, 92, 103,
 116, 125.
 Cezayir 85.
 Çin 46.
 Danimarka 2.
 Diyarbakır 82, 97, 121.
 Erzurum 112.
 Filibe 34, 95.
 Filistin 23.
 Folkestone 2, 28, 87, 88, 89, 91,
 93, 94, 95, 125.
 Fransa VII, 2, 5, 24, 29, 34, 68,
 111, 112, 118.
 Galata 112, 113.
 Geçitkale 102.
 Girit 10, 44, 86.
 Hammersmith 3, 33.
 Hampton Court 66.
 Hindistan 86.
 Hollanda 107.
 İskenderiye
 İstanbul VI, VII, 3, 4, 5, 20, 22,
 24, 34, 36, 42, 43, 49, 52, 54,
 58, 70, 74, 80, 82, 86, 104,
 113, 115, 118, 121, 125.
 İsviçre 1, 2, 68, 88, 116.
 İtalya 2, 112.
 Jersey 24.
 Kahire 2, 3, 28, 88, 92, 95, 116
 125.
 Kaudiye 86.
 Kastamonu 22, 34.
 Kıbrıs 10, 73, 99, 100, 101, 102,
 104.
 Kırım 10.
 Konya 45.
 Kopenhag 2.
 Kosova 2, 122.
 Latin Amerika 29.
 Liverpool 89.
 Liyon 2, 24, 51, 52.
 Londra VII, 2, 3, 5, 24, 28, 33,
 35, 36, 43, 49, 50, 52, 53, 55,
 56, 57, 58, 66, 67, 68, 71, 72,
 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92,
 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 106, 107,
 113, 117, 125.
 Magosa 121.
 Makedonya 2, 122.
 Manchester 2, 97, 98.
 Manş Denizi 88.

- Marsilya 115.
 Merakeş 86.
 Mısır 1, 2, 10, 22, 23, 46, 78, 85, 87, 88, 89, 92, 116, 119.
 Napoli 2, 28, 80.
 Nişabur 46.
 Oniki-Ada 2.
 Orta-Doğu 4.
 Paris VI, 2, 3, 5, 22, 23, 24, 28, 33, 34, 35, 51, 52, 68, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 90, 112, 116, 125.
 Rodos 10.
 Roma 90.
 Romanya 2, 120.
 Rumeli 37, 44.
 Rusçuk 4, 95.
 Rusya 2, 38, 44, 49, 112, 123.
 Sivas 81.
 Suriye 86.
 Toulon 24.
 Tunus 46, 85.
 Trablus 46.
 Türkistan 20, 33, 39, 43, 44, 59, 62.
 Vietnam 29.
 Yugoslavya 2.
 Zengibar 86.

İ ç i n d e k i l e r

Önsöz	V — VII
I. Giriş	I — 12
Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği	1
İlk Gazetemiz: Muhbir	3
Niçin İngiltere ?	4
Gazetelerin Dili	5
«Jön Türk» Gazeteleri	6
Tasnif Denemeleri	9
Gazeteyi Değerlendirme	10
Monografi İhtiyacı	11
Metodoloji	12
II. Siyasi Örgütleşme ve Türkiye	
Dış Gazeteciliğimiz	13 — 30
Diyalog ve Basın	13
Gazetenin İki Görevi	14
Tanzimat Fermanı	14
Yeni Osmanlılar ve Tanzimat	15
Kuleli Vak'ası	16
Yeni Osmanlılar Cemiyeti	18
Önemli İki Faktör	22
V. Murat'ın Çevresinde Olup Bitenler	25
«İttihat ve Terakki»nin Kuruluşu	27
Vardığımız Üç Nokta	29
III. İngiltere'de Yayınlanan Türkçe	
Gazete ve Dergiler	31 — 108
1. «Muhbir» Gazetesi	31
2. «Hürriyet» Gazetesi	52
3. «Girit» Gazetesi	72
4. Civanpır'ın «Hürriyet» Gazetesi	74
5. ve 6. «Hayal» Dergisi ve «İstikbal» Gazetesi	79
7. «Hamidiye» Mizah Gazetesi	83
8. «Hilâfet» Gazetesi	84
9. «Osmanlı» Gazetesi	87
10. «Kürdistan» Gazetesi	92
11. «Dolab» Gazetesi	93
12. «Selâmet» Gazetesi	94

13. «Abdülhamid» Gazetesi	96
14. «Sadakat» Gazetesi	97
18. «Türk Sesi» Gazetesi	98
19. «Kıbrıs Türk Sesi» Gazetesi	101
İngiltere'de Türkçe Basın	104
15. «El-Hakikat» Gazetesi	104
16. «Türkiye ve Büyük Britanya» Dergisi	105
17. «Britanya Sanayii» Dergisi	106
20. «Abbottempo» Tıp Dergisi	107
IV. Sonuçlar	109 — 118
İngiltere «Model-i	109
Ortaklaşa Yanlar	110
Basın Hayatında Türk - İngiliz İlişkileri	117
Bibliyografya	119 — 125
1. Kitaplar	119
2. Makaleler	121
3. İncelenen Gazete ve Dergiler	125
Dizinler	127 — 134

Cavit Orhan Tütengil'in “**Yeni Osmanlılar**”dan **Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği**, Türkiye’de basın tarihinin çok az sayıda olan (hattâ ilk) bilimsel inceleme örneklerinden biri olması yanında, bir dönemin muhalefet hareketlerinin, bunların düşünce platformlarının ve yurtdışı politik çalışmalarının da anlamlı bir özetlemesini vermektedir. Tütengil bu yapıtını, Fransa’daki Türk gazetelerini de ele alarak genişletmeyi planlıyordu. Bu çalışmanın gerçekleşmemesi Türk basın tarihi açısından büyük bir kayıptır. **Belge Yayınları** olarak Tütengil’in Türkiye’deki bölge gazeteciliği konusundaki incelemelerini ve basınla ilgili diğer çalışmalarını da ayrı bir kitapta derleyerek yayınlıyacağız.